

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

А *юкл.* (турли даражадаги талаффуз билан) Таажжубли, эътирозли ва ш.к. мазмундаги сўроқни билдиради: Нима? Нима дединг? Нима дедингиз? *Ун тўрт сўм берасиз. -А, ун тўрт сўм? Ойбек, Танланган асарлар. Рафиқ, найни ким чалди? — Йўлчи акам. — А! Ростданми? Алдама! Ойбек, Танланган асарлар. Қанақа ўйин? — Қимор, — секин жавоб берди Қамбар. — А, меҳмонлари қиморбозга сира ўхшамайди-ку. Ойбек, Танланган асарлар.*

АБАД [а. *ابد* — доимийлик] *эск. кт. 1* Сўнги йўқ келгуси замон; *зид. азал.*

2 *рвш.* Абадий суратда, доимо. *Икки нарса бир-бирига абад ўйлашди, Бири тигдор аёз бўлса, бири қўшди.* Ё. Мирзо.

То абад Абадий суратда, ҳамшиша, умрбод. *Кўкрагимда яшнар то абад Ҳаёт тақиб қўйган гулдаста.* Уйғун.

АБАДИЙ Вақт эътибори билан охири йўқ; мангу, доимий. *Абадий ҳаёт. Абадий хотира. ■ Шаҳарларнинг номи абадий, Бу номларни қўйган эл-улу. М. Шайхзода.*

АБАДИЙЛАШМОҚ Абадий мавжудликка эга бўлмоқ; мангулик касб этмоқ. *Хотираси абадийлашди.*

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ Абадий унутилмайдиган, йўқолмайдиган қилмоқ; авлодларга мангу қолдирмоқ. *Олимнинг номи абадийлаштирамоқ.*

АБАДИЙЛИК Мангулик, доимийлик. *Материянинг абадийлик қонуни.*

АБАДИЯ: саодати абадия *эск. кт.* Абадий бахтлилик, мангу бахт-саодат. *Бу байроқ машъал бўлиб, саодати абадия йўлини ёритди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АБАДИЯН *рвш. кт. кам қўлл.* Абадий суратда. *Султонмурод у қизнинг абадиян қўлдан кетганлигига ишонади.* Ойбек, Навоий.

АБАДИЯТ [а. *ابدیت* — мангулик, сўнгсизлик] *кт. кам қўлл.* Абадийлик, мангулик. *Нур сочилган, гул очилган баҳор тунда Абадият қўшиғига солардим қулоқ.* Уйғун.

АБАДУЛАБАД [а. *ابدالابد* — абадларнинг абади] Абадий суратда, бутун ҳаёт давомида, доимо. *Шу сабабли ҳам ул ҳазратнинг [Имом ал-Бухорийнинг] муборак номи абадулабад инсоният хотирасидан ўчмагай.* Газетадан.

АБАЖУР [фр. *abat-jour* — ёруғликни қайтарувчи] Керакли ёруғликни бир жойга тўплаб тушириш ёки кўзни ёруғлик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатилдиган, шиша, мато, металл ва ш.к. дан ясалган қалпоқ. *Чинни абажур. Шойи абажур. Шифтда абажур осиглиқ. ■ Абажурдан таралган кўкиш нур унинг юзиде товланарди.* С. Зуннунова, Янги директор.

АБАЖУРЛИ Абажур ўрнатилган. *Абажурли электр чироғи хонага ёғду сочиб, чарақлаб турарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

АБАС [а. *ابث* — беҳуда, фойдасиз] *эск. кт.* Фойдасиз, беҳуда, натижасиз, бекор. *Бевафодир бу жаҳон, суду зиён барча абас.* Нодира. *Бас, энди у шеър ёзишни йиғиштиради. Барчаси абас экан.* С. Сиёев, Аваз.

АББАТ [лот. *abbas, abbatis*] **1** Эркаклар католик монастирининг бошлиғи.

2 Францияда: католиклар руҳонийси.

АББОСИЙЛАР *тар.* Бағдодда 132–656 ҳижрий ёки 750–1258 милодий йилларда ҳукмронлик қилган араб халифалари сулоласи ва унинг вакиллари.

АББРЕВИАТУРА [итал. abbreviatura < лот. abbrevio — қисқартираман] тлш. айн. қисқартма сўзлар. *Драмтўгарак (драма тўғараги). ДАН (Давлат автомобиль назорати), ХДП (Халқ-демократик партияси)* каби.

АБГОР [ф. افگار — яраланган, мажруҳ; толиққан] Ночор ҳолатли, аҳволи хароб. *Умарқул абгор бир аҳволда ўрнидан туриб, хуржунини очди. Ҳ. Фулом, Машғал. Жуда тирикчилигинг ўтмай, абгор бўлиб қолдингми? Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

АБГОРЛИК Абгор ҳолат, ночор аҳвол. *Боилар ва руҳонийлар қувватлаб келган бу хурофий урф-одатлар кўп косиб ва деҳқонларнинг.. абгорлик билан ҳаёт кечирिशларига сабаб бўлар эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.*

АБДОЛ [а. ابدال — авлиё(лар)] эск. кт. Валийликнинг белгили бир даражасига эришган гуруҳ; авлиёлар, худога яқинлар.

АБДОЛВАШ эск. кт. Авлиё табиатли, қаландарсифат. *Муслимий.. абдолваш йигит эрди. А. Навоий, Мажолисун-нафоис.*

АБЕРРАЦИОН Аберрацияга оид. *Аберрацион ҳодиса.*

АБЕРРАЦИЯ [лот. aberratio — ўзгариш, узоқлашиш, четланиш] 1 биол. Маълум бир навга мансуб ҳайвонлар организмда (унинг тузилиши ёки функциясида) пайдо бўладиган ўзгалик, ўзгариш, нормадан четлашиш.

2 физ. Ёруғлик нурларининг линза орқали ўтишида линза фокусидан огиши, четга чиқиш ҳодисаси.

Сферик аберрация Нурларнинг фокусдан огиши натижасида тасвир четларининг хиралашиб, чаглашиб тушиши. **Хроматик аберрация** Куёш ва ш.к. лар нурининг линзадан ўтиб, таркибий рангларга ажралиши, товланиши.

3 астр. Ернинг ўз ўқи ва Куёш атрофида айланиши натижасида Ер билан бирга ҳаракат қилаётган кузатувчига юлдузларнинг асл ўрнидан бир оз силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЁТ [а. ابيات — байтлар] эск. 1 Байт, байтлар. *Абётига назми оташолуд. А. Навоий.*

2 Умуман, шеър, шеърлар. *Ким билсин, эҳтимол, Мавлоно унинг таъби назмини, машқ йўсин абётини муборакбод этармиди. Х. Султон, Бобурийнома.*

АБЖАД [а. ابجد] 1 Қадимги араб алифбоси таркибидаги ҳарфлардан тузилган ва ҳар қайси ҳарфнинг бирдан минггача сон қий-

матини ҳамда қадимий араб алифбоси тартибини эсда сақлаш учун ўйлаб топилган саккизта сўздан (*абжад, ҳавваз, хутти, каламан, саъфас, қарашат, сахаз, зазағ*) биринчисининг ва шу саккиз сўз мажмуининг номи.

Абжад ҳисоби ёки ҳисоби абжад Араб ҳарфларининг абжад тизимидаги сон қийматига мувофиқ бирор сўз ёки иборадан маълум бир сон, санок, тарих чиқариш.

2 Эски усулдаги мактабларда ўқитилган бошланғич таълим алифбоси. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар абжаддан, ҳафтияждан бўлак китоб кўрмаган эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

АБЖАДҲОН Эски усулдаги мактабда эндигина таълим ола бошлаган, абжад ўқувчи бола. қ. **абжад 2**.

АБЖАДҲОНЛИК Абжад ўқиш, абжад ўрганиш. *Буни менга отам абжадхонлик вақтимда ўргатган эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

АБЖАҚ **абжақ бўлмоқ ёки абжағи чиқмоқ** кам. қўлл. 1) пачоқланиб, эзилиб, пуртурдан кетмоқ. *Абжағи чиққан машина. Аварияга учраган машиналар абжағи чиқиб ётибди. Сўзлашувдан. 2) калтак ёки бошқа нарса зарбидан эзилиб ҳолдан кетмоқ, абжақ ҳолга келмоқ. Абжағини чиқармоқ ёки абжақ қилмоқ 1) қаттиқ жароҳатламоқ. Фашистни ур, абжағини чиқар.. Ойбек, Куёш қораймас; 2) урилиб, эзилиб, яроқсиз ҳолга келмоқ (келтирилмоқ).*

АБЖАҚЛАМОҚ кам қўлл. Абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ, дабдала қилмоқ.

АБЖИР Оёқ-қўли тез, тез ҳаракат қила оладиган; эпчил, чаққон. *Абжир бола. ■ Йўлчибой.. барвасталигига қарамасдан абжиргина йигит. Ойбек, Танланган асарлар. Отамдан ёши катта бўлса ҳам, лекин ўзи абжир, гўлабир киши эди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.*

АБЖИРЛИК Эпчил ҳаракат; чаққонлик. *От мункиб кетганда, эгарнинг устидан думбалоқ ошиб тушган паранжисиз қиз ўйноқи каптардай абжирлик билан ўзини ўнғариб олди-да, жувонае ёрдам бергани шошилди. А. Қаҳҳор, Мастон.*

АБЖЎШ шв. 1 айн. обжўш.

2 айн. абжўши. *Оёғин тош урмасин деб, Абжўшдан нағал қоқилган. Э. Жуманбулбул, Хушкелди.*

АБЖЎШИ шв. сфт. Сув бериб ишланган (темир, пўлат кабилар ҳақида). *..ўйна-*

тиб шу тулпор отти, абжўши нўлат нағаллар тоғнинг тошин ёнғоқ этди. Ислом шоир, Сулфизар билан Авазхон.

АБЗАЛ [ф. *افزار* ёки *ابزار* — асбоб, иш қуроли] От-уловни миниш ёки аравага қўшиш учун зарур бўладиган асбоблар мажмуи. — *Мана буларни ямаб қўй, — деб жаҳл билан олдимга узилган-юлинган бир тўда қайиш, жазлик, юган — от абзалларини бир бизиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди.* Ғ. Фулом, Тирилган мурда. *Ёзи отнинг абзалларини елкасига кўтариб, йилқилар орасидан бўз отни ахтариб кетди.* “Ёзи билан Зебо”.

АБЗАЛЛАМОҚ Отга эгар-жабдуқ, юган ва ш.к. урмоқ. *Ёрнинг ишқи мани бунда бўзлатти, Абзаллаб минарман бу қора отти.* “Муродхон”.

АБЗАЦ [нем. *Absatz* < *absetzen* — янги сатрдан бошлаш] 1 Матн (текст)нинг дастлабки қаторини бир оз ўрин (уч ҳарф ўрни) қолдириб бошлаш; хатбоши, сатрбоши. *Янги абзацдан ёзмоқ.*

2 Матннинг бир хатбошидан кейинги хатбошигача бўлган қисми. *Уч абзацни ўқимоқ.* *Бир абзац ташлаб ёзмоқ.*

АБИРА кт. айн. *эвара.*

АБИТУРИЕНТ [лот. *abituariens, abiturientis* — кетмоқчи бўлган киши] 1 Ўрта мактабни битираётган ўқувчи.

2 Олий ёки ўрта махсус ўқув юртига кириш учун даъвогар. *Имтиҳонларни бошлашдан аввал қуръа ташланади. Билетларни олиш учун абитуриентлардан тўрт киши чақирилади.* Газетадан.

АБЛАҚ [а. *ابلق* — ола-була, оқ-қора] Чипор, чавқар (от туси ҳақида).

АБЛАҲ [а. *ابله* — тентак, беақл, нодон] 1 Хулқ-атвори тубан, ярамас ахлоқли. *Аблаҳ одам. — Мендақа бефаҳм-бефаросат аблаҳларни аяш — гуноҳ!* *Фельетон қилинг, фельетон!* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Шу белги-хусусиятга асосланган ҳақоратни билдиради. *Ие, аблаҳ, бошқа гап қуриб қолдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

АБЛАҲЛИК Ярамас хатти-ҳаракат, аблаҳга хос қилиқ. *Бош вазир жаноблари, бу кўрнамак билан қадрдон дўст эдик, бундай аблаҳлик қилишига сира кўзим етмас эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АБЛАҲОНА Аблаҳга хос, аблаҳники каби. *Лекин Гуландом билан сўзлашган сари у баъзи қўпол ҳаракатлардан, аблаҳона қилиқлар-*

дан ўзини тийишга тириша бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

АБО [а. *عبا* — чопонга ўхшаш жун кийим] тар. Авраси жун ёки бошқа матодан тикилган узун, кенг, лекин енги калта эркаклар уст кийими. *Шайбонийхон бошига қизил бўрк устидан салла ўраган, кўк мовутдан або кийган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

АБОЛИЦИЯ [лот. *abolitio* — бекор қилиш] Қонун ёки қарорнинг бекор қилиниши.

АБОНЕМЕНТ [фр. *abonnement*] Бирор нарсадан (мас. телефон, театрдаги ўрин, автотранспорт ва ш.к. дан) маълум муддатга фойдаланиш ҳуқуқи ва шу ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжат. *Кутубхоналараро абонемент.* *Абонемент ҳақи.* *Абонемент олмоқ.*

АБОНЕНТ [фр. *abonner* — ёзилмоқ, обуна бўлмоқ] Абонементга эга бўлган шахс ёки ташкилот.

АБОРИГЕН Аборигенларга мансуб.

АБОРИГЕНЛАР [лот. *aborigine* — аввалдан, бошидан] 1 Мамлакат ёки бирор жойда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли; тубжойликлар. *Австралия аборигенлари.*

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг қадимдан бир жойга мансуб (маҳаллий, жайдари) турлари, зотлари. *Абориген ғўза.*

АБОРТ [лот. *abortus* — бола ташлаш, муддатидан олдин туғилиш] Ҳомиланинг ҳаётга лаёқатсиз даврида, яъни дастлабки 28 ҳафта мобайнида тушиши ёки туширилиши (олдирилиши).

Сунъий аборт Аёлнинг истагига кўра ёки касаллиги сабабли ҳомилани олдириш. **Ғайририхтиёрӣ (табӣӣ) аборт** Ҳомиланинг турли сабабларга кўра (мас., касаллик туфайли) тушиши.

АБОРТИВ 1 тиб. Оғриқни, касалликни бирдан тўхтатадиган, қолдирадиган. *Абортив даволаш.* *Абортив дори-дармонлар.*

2 биол. Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил, чала. *Ўсимликларнинг абортив органлари.*

АБР [ф. *ابر* — булут] 1 *эск. кт. айн. булут* 1. *Абр ичига беркиниб, мотамсаро бўлсин кўёш.* Э. Воҳидов.

Абри найсон Баҳорги серёмғир булут. **Абри навбаҳор** Эрта баҳорнинг ёмғирли булут. **Чун абри навбаҳор** Худди эрта баҳор булутидек. *Зор-зор чун абри навбаҳор йиғлаб.* Ғ. Фулом. **Абри бало** Бало, офат булут.

Аёллар хонадонлари узра ёпирилиб келаётган абри балони эрларидан аввалроқ сезадилар. Т. Малик, Шайтанат.

2 Тўқимачилик, меъморлик, кулолликда учрайдиган, тархи булутсимон амалий безак тури.

АБРАЗИВ [лот. abrasio – силлиқлаш, тарашлаш, қириш] Абразивларга оид. *Абразив асбоблар.*

АБРАЗИВЛАР Металл, сопол, ойна, ёғоч ва ш.к. нинг юзини силлиқлаш, жилолаш, пардозлаш, шунингдек, асбобларни чархлаш учун ишлатиладиган майда дондор ўта қаттиқ моддалар.

АБРАШ эск. Чавқар, холдор от. *Абрашани елдуруб етгач йиқилдим, дустлар.* Бобур.

АБРБАНД [ф. *ابر + بند* – боғ, боғлам, тугун] **1** Атлас, шойи тандасига махсус усулда гул (нақш) солиш. *Эски абрбандчи усталар абрбанд техникасини жуда қадим замонларданоқ билганлар.* “Фан ва турмуш”.

2 айн. абрбандчи.

АБРБАНДИ Атлас, шойи танда иплари-га гул (нақш) солиш усули.

АБРБАНДЧИ Абрбанд ишловчи. *Абрбандчи рассом ингичка чўпни қоракуя аралаштирилган сувда намлаб, у безакнинг ярмини туширади.* “Фан ва турмуш”.

АБРИШИМ [ф. *ابريشم* – ипак] **1** эск. айн. ипак.

2 Ипак газлама, шойи; шу газламадан тикилган кийим. *Унинг эғнида.. ранг-баранг порлаган қизил абришим тўн.* Ойбек, Навоий.

АБРЎ [ф. *ابرو*] эск. поэт. Қош.

АБРЎКАМОН [ф. *ابروكمان* – қоши камон] эск. поэт. Қайрилма қош, қошлари камон сингари қайрилган. *Абрўкамон қиз.* ■ *Қулбачча ва чурилар орасида абрўкамон, мўрчамийён, пистадаҳан.. сарвиравонлари жуда кўп.* С. Айний, Қуллар.

АБСЕНТЕИЗМ [лот. absens, absentis – йўқ бўлган, ҳозир бўлмаган] Сайловчиларнинг давлат органларига бўладиган сайловга қатнашишдан оммавий равишда бош тортиши.

АБСОЛЮТ [лот. absolutus – чегараланмаган, шак-шубҳасиз] айн. **мутлақ.**

АБСОЛЮТИЗМ Мутлақ, чегараланмаган яккаҳоқимлик.

АБСОРБЦИЯ [лот. absorbtio – ютиш, ютилиш, шимилиш, сингиш]. *физ., ким.*

Эритма ёки газлар аралашмасидаги моддаларнинг қаттиқ жисм ёки суюқликка ютилиши; ёруғликнинг модда орқали ўтаётганда ютилиши. *Газ абсорбцияси. Ёруғлик абсорбцияси. Товуш абсорбцияси. Газ абсорбцияси.*

АБСТРАКТ айн. **мавҳум.**

АБСТРАКЦИОНИЗМ [лот. abstractio – мавҳумлик, узоқлашиш] 20-аср тасвирий санъатида, ҳайкалтарошлик ва графикасида ўта формалистик оқим бўлиб, унинг тарафдорлари объектив воқеликни мавҳум геометрик шакллар, пала-партиш чизиклар, нуқталар бирикмаси (боғланмаси) сифатида тасвирайдилар.

АБСТРАКЦИОНИСТ Абстракционизм намояндаси.

АБСТРАКЦИЯ [лот. abstractio – мавҳумлик, номаълумлик] **1** Билишда нарса, ҳодисаларнинг муҳим ва муайян белги ва қонуниятларини ажратиш, бўртгириб кўрсатиш мақсадида уларнинг жузъий, иккинчи даражали томонлари ёки боғланишларидан хаёлан узоқлашиб фикр юритиш.

2 Абстракциялаш йўли билан ҳосил қилинган мавҳум тушунча, назарий умумлаштирма, назарий хулоса.

АБСЦЕСС [лот. abscessus – йирингли яра, чипқон] *тиб.* Тўқима ёки аъзоларнинг шикастланган жойида йиринг тўпланиши; йиринг йиққан, газак олган жой.

АБУ [а. *ابو* – “ота” сўзининг изофа ҳолатидаги шакли] Арабларда ва бошқа баъзи мусулмон халқларда қуныларнинг таркибий қисми бўлиб, “отаси” деган маънони билдиради. *Абу Абдуллоҳ, Абу Райҳон.*

АБХАЗ **1** Абхазия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Абхаз ишгити. Абхаз тили.*

АБХАЗЛАР Абхазиянинг асосий (туб) аҳолиси, абхаз халқи.

АВАЙЛАМОҚ Озор, зарар ва завол таъсиридан эҳтиёт қилмоқ. *Нега ўз жонимизни авайлаймиз-у, милицияни дуч келган ишга балогардон қиламиз.* Газетадан. *Сен кўчат экдинг, авайлаб мевасин бунёд қил.* Воқиф.

АВАНГАРД [фр. *avant-garde* – олдиндаги қўриқчи] **1** Ҳарбий юришларда асосий кучларни қўриқлаш учун олдинда борувчи аскарий қисм.

2 Бирор халқ, синф ёки ижтимоий гуруҳнинг илғор қисми.

АВАНГАРДИЗМ [*фр.* avant-gardisme — илғорлик] 20-аср санъат ва адабиётида реалистик бўлмаган (ҳатто реалистик оқимга зид) оқимларнинг умумий номи. Унинг тарафдорлари адабиёт ва санъатнинг аввалдан мавжуд анъаналарини тан олмай, уни тубдан янгилашни, унинг тасвирий ва шаклий имкониятларини кенгайтиришни мақсад қилиб қўйган, шунга кўра, ҳатто реализмни ҳам рад этганлар.

АВАНПОСТ [*фр.* avant-poste] Қўшиндан илгарироққа, душманга яқин қўйилган соқчилар ва улар эгаллаб турган жой.

АВАНС [*фр.* avance] Бир жисмоний ёки юридик шахс томонидан бошқасига келгусида тўланадиган ҳақ ҳисобидан олдиндан бериладиган пул миқдори. *Аванс бермоқ.*

АВАНТЮРА [*фр.* aventure — қалтис ҳаракат; саргузашт] Тасодифий муваффақиятга эришиш учун реал куч, шароит ва имкониятларни ҳисобга олмай, таваккалга қилинган хатти-ҳаракат.

АВАНТЮРИЗМ Осонгина муваффақиятга эришиш, фойда олишни кўзлаб, таваккалчилик билан қилинган иш, хатти-ҳаракат; авантюрага мойиллик. *Сиёсий авантюризм.*

АВАНТЮРИСТ Авантюризмга, авантюрага мойил одам.

АВАНТЮРИСТИК Авантюрага, авантюризмга асосланган, авантюристарга ҳос бўлган.

АВАР 1 Доғистоннинг ғарбий, Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий ҳудудларида яшовчи халқнинг номи.

2 Авар халқига тегишли. *Авар тили. Авар аёли.*

АВАРА *шв.* Эвара.

АВАРИЯ [*итал.* avaria] 1 Машина, самолёт ва ш.к. нинг ишлаб турган вақтида тўсатдан бузилиши, ишдан чиқиши. *Авария сигнали.*

2 Бахтсиз ҳодиса, фалокат. *Автомобиль аварияси. Аварияга учрамоқ.*

Авария бригадаси Авариянинг олдини олиш ёки оқибатларини тугатиш учун тузилган бригада.

АВАРИЯЧИ (асосан кўпл. шаклида — **авариячилар**) Авариянинг олдини олиш ёки унинг оқибатларини тугатиш, тузатиш ишларини бажарувчи шахс. *Авариячиларнинг боқулик бригадаси.. мисли кўрилмаган мардлик кўрсатди. Ч. Айтматов, Дўстлик трассаси.*

АВАРЛАР Доғистонда ва Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий қисмида яшовчи ерлик халқ; авар халқи.

АВАХТА [*нем.* Hauptwache] *эск. с. т.* Камоқ уйи, қамаш жойи: қамоқхона, турма. *Оқ пошшонинг авахтаси ҳам кўп, Сибири ҳам кенг. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Авахта бўлмоқ Камоққа олинмоқ. *Акам яна авахта бўлгандан кейин ҳалиги эликбоши мени ҳам “ўлди”га чиқариб, хотинга совчи устига совчи қўяверипти.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Авахта қилмоқ* Камоққа олмақ, қаммоқ.

АВАҒА 1 *айн. чевара.*

2 *с. т.* Узоқ қариндош, чатишган қариндош.

Авағамнинг авағаси, умуртқамнинг шўрваси Жуда узоқ, чатишган қариндош ҳақида.

АВБОШ [*ф.* اوباش — безори, бадкирдор, саёқ] *эск.* Безори, бевош. *Шаҳарнинг машҳур авбошларидан бир тўпи, бир-бирлари билан баслашандай, косаларни пайдарпай сипқаришади. Ойбек, Навоий.*

АВВАЛ [*а.* اَوَّل — бошланиш; биринчи] 1 *от кам қўлл.* (асосан 1-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бош(и), бошланиш(и). *зид. охир. Ишнинг аввали ва охири. ■ Хуллас, бугун ёшлигимни эслашим ва гапнинг аввалини шундан бошлашимнинг сабаби бошқа. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Мулоҳазаларимиз аввалида видеофильм ҳақидаги айрим фикрлар, баҳоларни муштарийга етказмоқчи бўлдик. Газетадан.*

Аввал-охир Бир умр; бутунлай, батамом. *Ҳеч ким баробар келмас энди, уларим (ўғилларим), Мен биламан, аввал-охир сизларга. “Эрали ва Шерали”. Бунча жозиб, бунча соҳир, Якто бўлдинг, Кўҳинор? Соҳибингга аввал-охир Бало бўлдинг, Кўҳинор. Э. Воҳидов.*

2 *рвш.* Ўтган вақтлар(да), ҳозирга қадар; илгари. *зид. ҳозир. Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай. Ойбек, Танланган асарлар. Бу кенг хонага Фуломжон авваллари ҳам кўп келган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3. Биринчи навбатда, биринчи бўлиб; дастлаб. *Аввал қариялар дастурхонга таклиф этилди. Аввал таом, бағдаз калом. Мақол. ■ Аввал тўнғич ботир пойловчилик қилибди. “Чалпак ёққан кун”.*

4 Бошланишда; бошда. *Аввал ҳеч нарса сезилмади, бир оз ўтгач, оғриқ тура бошлади.*

5 кўм. *взф.* Бирор воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бо- раётган вақтдан олдин бўлганлигини билдиради. *Учрашувимиздан аввал. Бундан тўрт йил аввал.* ■ *Мана сўнги хотира: икки ярим йил аввал меҳрибон она уни шаҳарга узатади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АВВАЛАМБОР *крш. с. взф.* Аввали шуки, аввало. *-Авваламбор, — деди зардаси қайнай бошлаб Холмирза, — менинг бригадамда сизбоп иш йўқ.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

АВВАЛАН [а. ʔj] *рвш. айн. аввало.*

АВВАЛБОШИ Биринчи навбатда; аввало. *Аввалбоши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтиришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛГИ Вақт эътибори билан бошқасидан олдин, илгари бўлган; илгариги, олдинги. *Аввалги хат. Аввалги вағда. Урушдан аввалги йиллар.* ■ *Йўлчи тилсиз каби ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Аввалги кун (ёки **аввал куни**) Кечадан олдинги кун, ўтган куни. *Аввалги кун улардан бирига калла солганман, беш йилга қаматиб юбормоқчи бўлишувди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

АВВАЛГИДАЙ, *-дек рвш.* Аввал ёки аввалги қандай бўлса, шундай; илгаригидай, боягидай. *Бу ерда ҳуд ўзгарии йўқ, ҳамма нарса аввалгидай.* ■ *Лектор четга қараб, аввалгидай паст товуш билан: -Эшикни ёпинг, — деди.* П. Қодиров, Уч илди.

АВВАЛГИЧА *айн. аввалгидай.* Ота-бодан қолган чордевор.. *сомонсувоқ қилинган эски томда ҳаёт яна аввалгича.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

АВВАЛИ 1 *айн. аввал 1.*

2 *рвш.* Бошда, аввал бошда. *У аввали севинди, кейин ўйланиб қолди.*

3 *крш. с. взф.* Биринчидан. *Аввали, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон.

Аввали шуки Биринчидан, авваламбор. *Аввали шуки, ухлаганим йўқ, ундан кейин..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛИГА *айн. аввал 4.* Бошда. *Аввалига ширин эрмак бўлган бу гаплар, бола 5-6 ёшга боргандан, катталарни унғайсиз ҳолга солиб кўяйдиган бўлиб қолди.* Газетадан. *Аввалига таксичи бунга эътибор бергани йўқ.* Газетадан.

АВВАЛО 1 *рвш.* Энг аввал, даставвал, дастлаб, биринчи галда. *-Тақсир, — деди Олахўжа махсум отдай пишқириб, — агар бу киши болаларни ўқитмоққа келган бўлса, аввало унинг ўзини ўқитмоқ лозим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *крш. с. взф.* Аввали шуки, биринчидан. *-Аввало, менинг уйим йўқ. Ундан кейин мени муборакбод қилиб турган манишларим ҳам йўқ, — деди Анвар кўл силтаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АВГУСТ [лот. augustus — олий, муқаддас, улуг; Рим императорининг номи] Янгича йил ҳисобда саккизинчи ой.

АВЖ [а. وچ — юксалиш нуқтаси, юқори нуқта, чўққи] 1 Ривож олиш, ўсиш (ўсимлик, дарахт кабиларга нисбатан). *Биринчи қадамда, биринчи бўлиб, Экилган чигитнинг авжини кўрсам, Битта туп гўзанинг мавжини кўрсам.* Ё. Мирзо.

Авж олмоқ 1) ўсмоқ, ўсиб ривожланмоқ. *Кўчат яхши авж олмаяпти. Ҳаво исииши билан экинлар авж ола бошлади.* ■ *Кўшимча ўғитланган гўзалар сувдан чиққач, жуда авж олиб кетди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла; 2) ривож топмоқ; юксалмоқ, кучаймоқ. *Фонд бозори шаклланиб, қимматли қоғозлар савдоси авж оляпти.* Газетадан. *Давлати халқига, халқи давлатига қайишган мамлакатлардагина тараққиёт авж олади.* Газетадан. *Инсоният қонуларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймо бўлади, адолатсизлик авж олади.* Газетадан.

2 Энг юқори(си). *Муборак Ўзбекистон, осмон авжида парвозинг. Муборак сенга истиқлол, баландроқ янгрисин сазинг.* Воқиф. *Бу роман ижодининг авж нуқтасини ташиқил қилувчи асар бўлмоғи керак эди.* Газетадан.

Авжига чиқмоқ (ёки **авжига минмоқ**) Юқори даражасига кўтарилмоқ, кучаймоқ. *Ўйин-қули, хурсандчилик авжига чиқяпти.* ■ *Мамлакатда порахўрлик кучайди, хонбеклар зулми авжига минди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *мус.* Куй ёки қўшиқдаги энг юқори нота. *Қизлар айтса қўшиқни авжни талашиб, Маставага қатиқдай гапга тиқилар.* Ф. Фулом. *Бу қўшиқ гоҳо авж пардаларда, гоҳо настроқ оҳангларда жаранглаб туради.* Газетадан.

АВЖИ 1 *Авж с. 1-ш., бирл. эгалик шакли. Куйнинг авжи.*

2 рвш. Худди, нақ. *Авжи пишиқчилик вақти.* ■ *Авжи кетиш пайти, бир оздан кейин тонг отади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АВЖИДА рвш. (*кесим өзф.*) Авжига чиққан, авж олган; қизғин. *Қурилишда иш авжиди.* ■ *Тайёргарлик ишлари авжиди.* Газетадан. *..бир-бирини соғинган ўқувчиларнинг қий-чуви авжиди.* Газетадан.

АВЖЛАНМОҚ I Авж олмоқ, ривожланмоқ. *Экинлар авжланмаяпти.*

2 Авжга чиқмоқ, кучаймоқ. *Шунда булбул нағмаси, қизларимиз ялласи, йигитларнинг ғурури айниқса авжланади.* Ф. Ғулом.

АВЗО [а. اوضاع — ҳол, ҳолат, равиш, юриш-туриш] 3-ш. бирл. **авзойи** (асосан инсон ва ҳавога нисбатан) I Юз кўринишининг муайян ифодаси. *Аёл йигитнинг авзойидан ёмон ниятли киши эмаслигини пайқади.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. *Баратов Саодатхоннинг авзойига қаради-ю, гапини ютди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Руҳий (ички) ҳолат; кўриниш. *Шарофат.. кечқурун Канизак келганда яна заҳарга тўлиб ўтирган эди, бироқ уни чўчитмаслик, гафлатга солиб туриб, бирдан қўлга тушириш учун авзойини сира билдирмасликка ҳаракат қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Авзойи бузуқ Кайфияти, кўриниши ёмон, ёмон томонга ўзгарган. *Аёл ҳайрон бўлиб, унга қаради. Толиб аканинг авзойи бузуқ эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳавонинг авзойи бузуқ. Осмон тўла қоп-қора булут..* Т. Ашуров, Марварид тут.

АВИА- [лот. avis — қуш] Ўзлашма кўшма сўзлар таркибида “авиация” сўзи ўрнида, шу сўзга алоқадор маъноларда қўлланади: *авиабаза* (авиация базаси), *авиаразведка* (авиация разведкаси), *авиапочта* (авиация почтаси) ва б.

АВИАКОМПАНИЯ Авиалинияларга ёки самолёт ишлаб чиқарувчи корхоналарга эга бўлган бирлашма. *“Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси.*

АВИАКОМПАС [авиа.. + компас] Учиш аппаратларида ишлатиладиган навигация асбоби.

АВИАЛИНИЯ [авиа.. + линия] қ. **ҳаво, ҳаво йўллари.**

АВИАМОДЕЛЧИ Авиамоделчилик билан шуғулланувчи шахс.

АВИАМОДЕЛЧИЛИК Техника ва спорт мақсадларида учиш аппаратлари моделларини лойиҳалаш ва ясаб учуриш.

АВИАМОДЕЛЬ [авиа.. + модель] Учиш аппаратининг қўлда учуриш учун ясалган модели, нусхаси.

АВИАНОСЕЦ [авиа.. + р. носец < носитель — олиб, кўтариб борувчи] Сув усти жанговар кемаси — сузувчи авиация базаси.

АВИАПОЧТА [авиа.. + почта] Почта юклари самолётда ташиладиган алоқа тармоғи.

АВИАСАЛОН [авиа.. + салон] Ҳавода учиш аппаратлари (самолёт, вертолёт ва ш.к.)нинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган махсус кўргазма. *Халқаро авиасалон.*

АВИАТОР [фр. aviateur] Авиация ва умуман учиш ишлари билан шуғулланувчи шахс; учувчи.

АВИАТРАССА [авиа.. + трасса] Фуқаро ҳаво флотининг самолёт ва вертолётлари мунтазам равишда қатнайдиغان ҳаво йўли.

АВИАЦИЯ [фр. aviation < лот. avis — қуш] I Ҳаводан оғир аппаратларда фазода учиш назарияси ва амалиёти. *Авиация техникаси.*

2 Учиш аппаратларининг мажмуи; ҳаво флоти. *Фуқаро авиацияси. Ҳарбий авиация.*

АВИЗО [итал. avviso < лот. avis — қуш] Банк, тижорат амалиётида ҳисоб-китоб муомалаларининг бажарилганлиги тўғрисида бир ахдлашувчи томоннинг иккинчисига юборадиган расмий хабарномаси.

АВИТАМИНОЗЛАР [юн. а — инкор қўшимчаси + витамин] *тиб.* Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касалликлар. *Организмда витаминлар етарли бўлмаса, турли авитаминоз касалликлар юзага чиқади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

АВЛИЁ [а. اوليا — валилар] I *дин.* Валилар, эътиқодли, диндор кишилар; азиз, муқаддас, оллоҳга яқин кишилар; руҳонийлар. *Хожа Баҳоуддин Нақибанднинг Бухорода авлиё сифатида шухрат топишида бир воқеа сабаб бўлган экан.* Газетадан.

2 *с.т.* Каромат, башорат қила оладиган, мўъжизалар кўрсата оладиган одам. *Мен шундай авлиёманки, агар тош ёки дарахтни чақирсам, олдимга дарров келади.* “Латифалар”. *Тантйбойвачча олазарак бўлиб, елкасини қисди ва ерга қараб деди: -Биз авлиёмизми? Қаерда эканини айтиш жуда мушкул.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *с.т. кест.* Улуғ, зўр фаҳмланувчи одам ёки нарса. *Нима, зveno бўлиб, авлиё бўпти-*

ми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Хотин киши эса ожиза, авлиёси ҳам ҳасаддан холи эмас. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 с. т. Ҳеч нарса билан иши йўқ, дарвешсифат, дарвешнамо одам. Юрагингда Уринбой отанинг ўғити бор-да. Даданг пок одам. Қишлоқнинг авлиёси у. Ишонаман. Ойбек, Қуёш қораймас. Фор оғзида, баланд ясси тош устида, Яланғоч авлиё – ориқ бир кекса одам гулхан ёқиб ўтирарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

АВЛИЁНАМО [a.+ф. اوليانما] Авлиёга ўхшаш. қ. авлиё 4.

АВЛИЁУЛЛОҲ [a. اوليا الله] Худога яқин кишилар.

АВЛО [a. اولى – энг яхши, энг муносиб] эск. кт. Нисбатан афзал, яхши. Улар учун минг мулланинг сўзидан ёвжонлик Шокир-ғулмоннинг бир оғиз.. сўзи минг марта авлороқ. С. Айний, Қуллар.

АВЛОД [a. اولاد – ўғиллар, болалар, насл] 1 Ота-бободан қолган насл (аждодга нисбатан). Биз эски қулларнинг авлодимиз.. ота-боболаримиз озод бўлган чоғларда ўзлари учун қурган чайладек уйларда тирикчилик қиламиз. С. Айний, Қуллар. Аждодлар бўлмағай авлодсиз, Авлодлар зийнати аждодлар. Б. Бойқобилов.

2 Ота-бобо ва унинг насли; сулола; зот. Темур авлоди (темурийлар). Бобур авлоди (бобурийлар). ■ Девонбеғлар авлодига мансуб бўлган Шерназарбой Исломуҳжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Фисқ-фужур уяси бўлган бу оила ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлоди бўлган ана шу катта бойга асло тил тегизмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Замоннинг маълум қисмига мансуб одамлар; бўғин. Кекса авлод. Ўрта авлод. Ёш авлод. Келгуси авлод. ■ Ўйлайманки, мана шундай обод ва озод юртни кўрганда, нафақат катта ёшдаги кишилар, балки ёш авлод ҳам янги куч-қувват олади, ғурурланади. Газетадан.

4 кўчма Замонавий электрон-ҳисоблаш машиналарининг ва б. техник жиҳозларнинг янгиланган, такомиллашган туркуми. Бу аппарат компьютерларнинг тўртинчи авлодига мансуб.

АВЛОҚ қ. овлоқ.

АВОМ [a. عوام – умум, омма] 1 Оддий халқ, “қора халқ” (ўтмишда). Авом шоири-

мизни ҳурмат қилади, шоиримиз ҳам авом тилини яхши биладилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ўқимаган, тушунмаган, хат-саводсиз киши(лар). Улки устозликда танҳо, мен эдим хатсиз, авом. С. Зуннунова.

АВОҚ с.т. айн. авахта. Э, кечагина авоқдан чиқиб келган одамни яна нима қилмоқ-чисизлар? П. Турсун, Ўқитувчи.

АВРА [ф. ايره < اوره] Кийим, кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташқи, сиртқи қавати. Тўннинг авраси. ■ Тушак аврага олти метр қизил духоба олиб бермасангиз, уят бўлади. “Муштум”.

Авра тўн Астарсиз тўн. **Авра камзул** Астарсиз камзул. Унсун хола.. авра камзулини бошига ёпинди-да.. далага йўл олди. А. Ҳайитметов, Унсун хола.

2 Ёстиқнинг сиртқи жилди.

АВРА-АСТАР [ф. اوره - استر] Авра ва астар. Авра-астари бутун кўрпа.

Авра-астар чопон Авра билан астардангина иборат (яъни пахтасиз) чопон, тўн. ..эғнида авра-астар чопон, бошида беўхшвороқ ўралган чалма. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Авра-астарини ағдармоқ** (ёки **қоқмоқ**, **сўкмоқ**) Бутун кирдикорларини очиб ташламоқ. Шошмай тур, авра-астарингни ағдариб ташламасам.. отимни бошқа қўяман. “Таниш башаралар”.

АВРАБАНД с.т. 1 айн. абрбанд. Намозшомгул атласга тўққиз хил ранг ишлатиладиган бўлса, ипак ўримлари аврабанд цехидан бўёқ цехига тўққиз марта бориб келади. С. Анорбоев, Майда тароқ.

2 айн. абрбандчи.

АВРАМОҚ 1 Айтганига (мақсадига) юргизиш, кўндириш учун ёлғон-яшиқ гаплар қилмоқ, усталик билан алдаб-сулдамоқ. Баққол бу сўзларни эшитмагандай аврайверди: -Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Гипноз қилмоқ (илон ҳақида). Илон заҳарли тилини чиқариб туриб, сеҳрли кўзи билан учар қушларни аврайди. “Қаҳрамонлар”.

АВРАТ [a. عورت – жинсий аъзолар, тананинг уятли жойлари] 1 биол., тиб. Жинсий аъзолар (эркак ва аёлларда). Ўрнимдан турсам, уятли жойларим очилади, сўнгра сенинг раисинг “авратингни очиб, хилофи шаръ ишладинг” деб, мени бир кам қирқ дарра уради. С. Айний, Қуллар.

2 дин. Тананинг, шариатга мувофиқ, бекитиб юрилиши талаб қилинадиган, уятли жойлари.

АВРАТПЎШ [а. + ф. عورتپوش – авратни беркитувчи] Авратни бекитиб турадиган нарса, кийим, лунги.

АВРАҒИЧ айн. **авроқчи**. Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўкракларига уриб, дарё-дарё сўз қўядилар.. Ойбек, Нур қидириб.

АВРОД [а. اوراد – дуолар] Бомдод, тонг намозидан сўнг ўқиладиган дуо, оят; кўп такрорланадиган, ўқиб юриладиган оятлар, дуолар. *Истарамким, эй пари, ҳар эрта аврод ўрнига Исми азамдек отинг пайваста такрор айласам.* Фурқат.

АВРОДЧИ Аврод ўқувчи. *Бу ерда тонг азонда авродчи сўфиларнинг қичқариб гўлдирайдиган ҳар хил дуолари кишини уйқудан безовта қилмас эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

АВРОН айн. **тошқин**. *Илгари бу жой саккиз ариқнинг бош лабгардони эди. Аврон келган вақтларда сувни ариқларга тақсимлаш катта можаролар билан ўтарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

АВРОҚ Авраш гаплари, хатти-ҳаракати. *-Мен хомкалла, домланинг авроғига учиб, розилик билдирибман, – деди чол. А. Муҳиддин. Ёдгорликнинг тўйи.*

АВРОҚЧИ Алдоқчи, йўлдан оздирувчи. Унинг қора йўлини давом эттирган бошқа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товламачиларни фош этаман. Ойбек, О. в. шабадалар.

АВСАТ [а. اوسط – ўрта, ўртача] *эск. кт.* Ўрта, ўртача, ўрта даражадаги. *Мадраса талабалари “аъло”, “авсат” ва “адно” номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари.

АВТАРКИЯ [юн. autarkeia – ўз-ўзини қондириш] Ўз-ўзини таъминлаш қондасига асосланган, бошқалар билан иқтисодий алоқалардан узилиб қолган биқик хўжалик тизими ва шунга асосланган иқтисодий сиёсат.

АВТО с.т. кам қўлл. айн. **автомобиль**. *Паркка кетди трамвайлар, автолар.* М. Шайхзода.

АВТО- [юн. autos – ўзи, ўзим] Ўзлашма сўзлар таркибида қуйидаги маъноларни билдиради: 1) ўз қўли билан. *Автобиография*; 2) ўзи ҳаракатланадиган, автоматик. *Автопилот. Автоюклагич*; 3) автомобилга оид. *Автовокзал. Автокорхона.*

АВТОБАЗА [авто.. + база] Автомобилларда юк ва пассажирлар ташиш учун ташкил этилган транспорт корхонаси, шунингдек, автомобиллар турадиган ва ремонт қилинадиган жой.

АВТОБИОГРАФИК Муаллиф таржимаи ҳоли билан боғланган; автобиографияга асосланган. *Автобиографик асар.*

АВТОБИОГРАФИЯ [авто.. + биография] Бирор шахснинг ўзи ёзган таржимаи ҳоли.

АВТОБЛОКИРОВКА Машина ва аппаратлар ҳаракатини ҳамда технологик жараёнларни бошқаришда хатоликларнинг олдини оладиган ёки баргараф этадиган автоматик асбоблар мажмуи. Мас., поездлар қатновини тартибга солиб турадиган автоматик сигнализация тизими.

АВТОБУС [авто(мобиль) – лот. omnibus – ҳамма учун] Йўловчилар ташийдиган кўп ўринли катта автомобиль. *Ўттиз ўринли автобус. Автобус қатнови. Автобус парки.* ■ *У охириги автобусга қандоқ иллинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

АВТОВОКЗАЛ [авто.. + вокзал] Шаҳарлараро автобуслар қатнови йўлларининг охирига ва оралик нуқталарида йўловчиларга хизмат кўрсатадиган иншоотлар мажмуи. *Янги автовокзалда йўловчилар учун барча қулайликлар мавжуд.*

АВТОГЕН [юн. autogenos – ўз-ўзидан, мустақил ривожланувчи] Газ алангасида эришиб пайвандлашга оид. *Автоген усулида пайвандлаш.*

АВТОГРАФ [авто.. + юн. grapho – ёзаман] 1 Асарнинг муаллиф қўли билан ёзилган нусхаси, асл қўлёзма. *Мазкур девонни унинг Наманган нусхасига таққослаб текшириш натижасида девоннинг.. автографлигига ишонч ҳосил қилдик.* “ЎТА”.

2 Ўз қўли билан ёзилган ёзув ва имзо; дастхат (кўпинча хотира учун).

АВТОДРОМ [авто.. + юн. dromos – югуриш йўли] Автомобилларни синовдан ўтказиш ва уларнинг тезкор мусобақаларини ташкил этишга мўлжалланган майдон.

АВТОДЎКОН Қишлоқ жойларда, бозорларда асосан озиқ-овқат ва саноат моллари билан савдо қилиш учун жиҳозланган (мосланган) автомобиль.

АВТОЗАВОД [авто.. + завод]: **автомобиль заводи** Автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган завод.

АВТОИНСПЕКЦИЯ *айн. автоназорат.*

АВТОКАР [авто.. + *ингл. car* — аравача] Ички ёнув двигателли (резина ғилдиракли) ўзюроар аравача (вокзалларда, корхоналар ҳовлисида, цехларида юк ташиш учун ишлатилади).

АВТОКАЧКА [авто.. + *р. качка* — силкиниши, чайқалиш] Тўгинларига резина қопланган тўрт ғилдиракли арава. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишда Тўламат мўйловнинг пичан ортилган автокачкасига минишга мажбур бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АВТОКЛАВ [*фр. autoclave* < авто.. + *лот. clavis* — калит] Нарсаларни юқори босимда қиздириш учун ишлатиладиган, жипс ёпиладиган идиш (турли физик-кимёвий жараёнларни амалга ошириш, тиббий асбоблар ва ҳоказоларни стериллаш ва ш.к. учун ишлатилади).

АВТОКОЛОННА [авто.. + колонна] **1** Автомобиллар колоннаси, кетма-кет тизилиб келаётган автомобиллар қатори.

2 Автомобиль базаларининг филиали, бир неча автомобили бўлган бўлими.

АВТОКОРХОНА Аҳолига автомобиллар билан хизмат қилувчи корхона.

АВТОКРАН [авто.. + кран] Автомобилга ўрнатилган кўтарма кран.

АВТОЛ [< авто (мобиль) + *лот. ol(eum)* — ёл] Автомобиль, трактор ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефтдан олиннадиган маҳсулот.

АВТОЛАВКА *қ. автодўкон.* *Бозорга кираверишда автолавка турган экан.. Яраш полон яқинлаб, бўйинини чўзиб қаради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

АВТОМАГИСТРАЛЬ [авто.. + *лот. magistralis* — бош, асосий] Тез ҳаракатланадиган кўп сонли автотранспортга мўлжалланган, қарама-қарши ҳаракат қаторлари ўртасига чегара қўйилган, бошқа йўллар билан бевосита кесишмайдиган узун ва кенг йўл.

АВТОМАТ [*юн. automatos* — ўзи ҳаракатланувчи] **1** Муайян жараёнлар бўйича белгиланган ишни ички механизми ёрдамида инсоннинг бевосита иштирокисиз ўзи бажарадиган аппарат, машина, асбоб. *Токарлик автомати.* *Сув сотадиган автомат.*

2 Тезотар автоматик қурол. *Булар [ниёда аскарлар] ҳаммаси ҳам милтиқ ва автомат-*

ларни тайёр тутган ҳолда рўйишроқ бостириб келмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 сфм. айн. автоматик 1. *Автомат суғор-гич.* *Автомат қурол.*

АВТОМАТИЗМ Ғайриихтиёрий равишда, автоматик суратда ҳаракат қилиш (кўникма ва одатлар асосида).

АВТОМАТИК 1 Автомат тарзида ишлайдиган; ўз-ўзидан ишлайдиган. *Автоматик тормоз.* *Автоматик телефон станцияси.*

2 Ғайриихтиёрий, ихтиёрсиз, беихтиёр. *Автоматик ҳаракат.*

АВТОМАТИКА 1 Фан ва техниканинг ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратиш ва такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари билан шуғулланувчи тармоғи. *Автоматика, телемеханика, радиотехника, электроника саноят ишлаб чиқаришида тобора кенг қўлланмоқда.* Газетадан.

2 Автоматик равишда ишлайдиган механизмлар, асбоблар мажмуи. *Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, ўзаро яқинлашиши, бир-бири билан тутариши борт автоматикаси ёрдамида бажарилди.* Газетадан.

АВТОМАТЛАШМОҚ Автомат асбоблар, машиналар билан қуролланмоқ, автоматика усулларига кўчмоқ. *Автоматлашган ишлаб чиқариш.*

АВТОМАТЛАШТИРМОҚ Иш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматик асбоблар, машиналар асосига ўтказмоқ. *Таржима ва сўзлик яратиш жараёнларини автоматлаштириш жуда қулай ва бу катта иқтисодий самара беради.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

АВТОМАТ-СПРАВОЧНИК Автомат усулида ишлайдиган ва бирор соҳа бўйича қисқача маълумот берадиган қурилма. *Тошкент вокзалининг кутиш залларида махсус автомат-справочник қурилмалар ўрнатилган.* “Фан ва турмуш”.

АВТОМАТ-ТЕЛЕФОН Автомат усулида ишлайдиган телефон қурилмаси. *Автомат-телефон будкаларидан тагин атир исси келадиган бўлиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АВТОМАТЧИ 1 Автомат билан қуролланган, автомат билан жанг қилувчи жангчи. *Бектемир танкар панасида югургилаб*

келаётган душман автоматчиларини кўрди. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Автомат машина, аппарат ёки дастгоҳда ишловчи шахс.

АВТОМАШИНА *айн. автомобиль.* Гулчехра кўчага чиқиб, кутиб турган энгил автомашинага тушиди. Р. Файзий, Уч қиз.

АВТОМОБИЛСОЗ (асосан кўпл. шаклида — **автомобилсозлар**) Автомобилсозлик мутахассиси. Республика автомобилсозлари.

АВТОМОБИЛСОЗЛИК Автомобиль ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу соҳага оид тармоғи. *Автомобилсозлик заводи. Автомобилсозликни ривожлантириш.* ■ *Ўзбекистоннинг истиқболи самолётсозлик ва республика учун тамомила янги бўлган автомобилсозлик саноати, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожланишига боғлиқдир.* Газетадан.

АВТОМОБИЛЬ [авто.. + *лот. mobilis* — кўзгалувчи, ҳаракатланувчи] Ички ёниш двигатели ёрдамида ҳаракатланадиган, йўловчилар ёки юкларни ташишга мўлжалланган, филдиракли, рельссыз транспорт воситаси. *Энгил автомобиль. Юк автомобили. Автомобиль транспорти. Автомобиль заводи.* ■ *Қиём пайтида.. қўнғиз нусха бир автомобиль келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Картина.

АВТОНАЗОРАТ Автомобиль назорати; автомобилларнинг, умуман, автотранспортнинг ҳаракати, йўл ҳаракати қоидаларига амал қилиниши, машиналарнинг ҳолати устидан назорат. *Давлат автомобиль назорати (ДАН).*

АВТОНОМ Автономиядан фойдаланадиган, автономия ҳуқуқига эга бўлган; автономияли. *Автоном вилоят. Автоном республика.*

АВТОНОМИЯ [авто.. + *юн. nomos* — қонун] қ. мухторият.

АВТОНОМИЯЛИ *айн. автоном.*

АВТОНОМИЯЧИ Автономия тарафдори.

АВТОПАРК [авто.. + парк] Автомобиллар турадиган ва таъмирланадиган жой.

АВТОПИЛОТ [авто.. + *фр. pilote* — учувчи] Учиш аппаратларини автоматик равишда бошқарадиган қурилма.

АВТОПОИЛКА *айн. автосуғорғич.* Сигирлар сув ичадиган автопоилкалар Муроднинг ақлини ўғирлаб қўйди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

АВТОПОЙГА Автомобиль пойгаси, автомобильда ўтказиладиган пойга.

АВТОПОРТРЕТ [авто.. + *фр. portrait* — тасвир] Рассом ёки ҳайкалтарошнинг ўз қўли билан ишлаган ўз тасвири, портрети.

АВТОПРИЦЕП Автомобилга тиркаладиган бир ёки бир неча ўқли арава, автотиркама.

АВТОР *айн. муаллиф.* Мана шу тадбирларнинг авторларидан бири.. келаётир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АВТОРАЛЛИ [авто.. + *ингл. rally* — йиғин] Автомобиль спорти бўйича кўп кунли мусобақалар.

АВТОРЕМОНТ Автомобиллар таъмирига оид, автомобиллар таъмири билан шуғулланадиган. *Авторемонт ишхонаси. Тошкент авторемонт заводи.*

АВТОРЕФЕРАТ [авто.. + реферат] Илмий асарнинг ўз муаллифи томонидан ёзилган қисқача баёни. *Диссертация автореферати.*

АВТОРИТАР [*фр. autoritaire* — ҳукмини ўтказадиган < *лот. auctoritas* — ҳокимият, таъсир] 1 Ҳокимиятга, обрў-эътибор (нуфуз)ли шахсга сўзсиз бўйсунушга асосланган. *Авторитар тузум.*

2 Ўз ҳукмини, ҳукмронлигини ўтказишга интилувчи.

АВТОРИТАРИЗМ Антидемократик, яккаҳокимлик хусусиятларига эга бўлган давлат тузуми. Шахсий диктатура ҳам унинг кўринишларидан ҳисобланади.

АВТОРЛИК *айн. муаллифлик.*

АВТОРУЧКА [авто.. + *р. ручка* — қўл; қўлда] Перосига сиёҳ ўз-ўзидан келиб турадиган ручка.

АВТОСАЛОН [авто.. + салон] Автомобилларнинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган кўргазма ёки унинг бир бўлими.

АВТОСАРОЙ *айн. автопарк.* ..Қишлоғимиздаги автосаройда шофёр бўлиб ишлай бошладим. Газетадан.

АВТОСТАНЦИЯ [авто.. + станция] Автомобиль станцияси; автомобиллар тўхтаб ўтадиган, йўловчиларга хизмат кўрсатиладиган жой.

АВТОСТОП [авто.. + *ингл. stop* — тўхташ] т. й. Йўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик сурада тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРАДА [итал. autostrada < авто.. + итал. strada – кўча] Автомобиллар қатнови учун махсус қурилган ва ускуналанган катта йўл, автомагистраль. *Тошкент-Мирзачўл йўлининг Тошкент-Чиноз участкасида.. биринчи автострада қурилиши бошлаб юборилди.* Газетадан.

АВТОСУФОРГИЧ Чорва моллари ва паррандаларни сугориш учун мўлжалланган автоматик қурилма.

АВТОТРАНСПОРТ [авто.. + транспорт] Автомобиль транспорти. *Вагон тегса, йўл бўш эмас, йўл бўшаса, станция банд, қолаверса, автотранспорт етишимасди.* И. Раҳим. Тинимсиз шаҳар.

АВТОУЙ Қурилиш ва ш.к. ишлар давомида яшаш учун ўрнатиладиган вагон, автобус кўринишли кўчма уй. *Хиёл сўнги сўзларни дилида такрорлаб улгурмасиданоқ автоуйлардаги чироқлар чарақлаб ёнди.* И. Раҳим. Тақдир.

АГАР [ф. اگّر] юкл. Шарт эргаш гапларнинг бошида келиб, *-са, -са ҳам, -ганда* ва ш. к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Агар у келган бўлса, ўзини билдирган бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар шу колхозлар ҳам бош қўшадиган бўлса, дамба йигирмайигирма беш кунлик иш.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Агар унинг [қутидорнинг] ёнида уста Олим бўлмаганда эди, эҳтимол, у қай вақтларгача сerratийб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АГАРДА айн. **агар.**

АГГЛЮТИНАТИВ тлш. Агглютинацияга асосланган. *Агглютинатив тиллар.* Ўзбек тили – агглютинатив тил.

АГГЛЮТИНАЦИЯ [лот. agglutinatio – ёпиштириш] 1 биол. Суюқлик ичида муаллақ сузиб юрадиган заррачаларнинг, мас., қизил ва оқ қон таначалари, микроблар ва ш.к. нинг бир-бирига ёпишиб, кумоқ-кумоқ бўлиб чўкиши.

2 тлш. Сўз ясалиш ёки шакл (форма) ясалиш асосини ўзгартмаган ҳолда унга стандарт аффиксларни қўшиш орқали сўз ёки шакл ясалиши. Агглютинацияда ҳар бир аффикс фақат бир грамматик маънога эга бўлади. Мас., *теримчиларимизга* сўзидаги ҳар бир қўшимча (*-им, -чи, -лар, -(и)миз, -га*) ўзига хос маъно ва вазифага эгадир.

АГЕНТ [лот. agens, agentis – ҳаракатдаги; иш юритувчи] 1 Ташкилот, муассаса

ва ш.к. нинг маълум вазифаларни бажариш учун тайинланган вакили. *Таъминот ағенти. Молия ағенти.*

2 Бировлар томонидан қўйилган, бировларнинг манфаатлари учун махфий хизмат қиладиган шахс. *Халқаро терроризм ағентлари.*

3 Бирор давлат разведкасининг махфий ходими; жосус, айғоқчи. *Лекин ғоят эҳтиётлик билан ишлар, чунки ағентлар ва.. сўз оловчилар қишлоқларда оз эмас.* Ойбек, Нур қидириб.

АГЕНТЛИК 1 Ағент фаолияти, иши; жосуслик; айғоқчилик.

АГЕНТЛИК 2 Бирор идора, муассаса ёки корхонанинг жойлардаги (маҳаллий) бўлими, шунингдек, ахборот йиғиш ва тарқатиш, воситачилик қилиш вазифасидаги баъзи муассасалар номи. *Телеграф ағентлиги. Молия ағентлиги. Ахборот ағентлиги.* Телевидение ходимлари, ахборот ағентликлари бир-бирлари билан яхши алоқа боғланганлар. Газетадан. *..тадбиркорлар ва товар ишлаб чиқарувчилар палатаси, суғурта ағентликлари, турли жамғармалар билан ҳамкорликда ишлаши уларнинг вакиллари иштирокида семинар ўтказиш зарурлигини тақозо этмоқда.* Газетадан.

АГЕНТУРА Махфий маълумотлар тўплаш ва кўпоровчилик ишлари олиб бориш мақсадида ташкил этилган разведка хизмати. *Агентура маълумотлари.*

АГИТАТОР айн. **ташвиқотчи.**

АГИТАЦИОН айн. **ташвиқий.**

АГИТАЦИЯ [лот. agitatio – ҳаракатга келтириш, кўзғатиш] қ. **ташвиқот.**

АГЛОМЕРАЦИЯ [лот. agglomerare – тўпламоқ, кўшмоқ, бирлаштирмоқ] Бирор нарса, мас., ташкилот, корхона ва ш.к. ни бирлаштириш, қўшиш; кўплаб шаҳар ва аҳоли масканларининг ягона шаҳар сифатида қўшилиб кетиши.

АГНОЗИЯ [юн. а – инкор қўшимчаси + gnosis – билим, билиш] тиб. Бош мия пўстининг зарарланиши натижасида фаҳмлаш, тушуниш жараёнининг бузилиши; сезги аъзолари билан нарсаларни идрок қила билмаслик.

АГНОСТИК 1 Агностицизм тарафдори.

АГНОСТИК 2 Агностицизмга асосланган.

АГНОСТИЦИЗМ [юн. agnostos – билиб бўлмас] Борлиқни, нарса-ҳодисалар ва улар-

нинг моҳиятини билиш мумкинлигини қисман ёки бутунлай инкор этувчи назария.

АГОНИЯ [юн. *agonia* – кураш; олишиш] *тиб.* Ўлим олдида бир қатор физиологик жараёнлар билан кечадиган ҳолат; ўлим талвасаси.

АГРАР [лот. *agrarius* – ерга, далага оид] **1** Ер-сув, ерга эғалик ва ер-сувдан фойдаланишга оид. *Аграр масала. Аграр ислоҳот.* ■ *Шунинг учун ҳам ҳозирда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча меҳнат қилувчиларни саноатга, хизмат кўрсатиш соҳасига жалб қилиш аграр сиёсатимизнинг ғоят муҳим йўналишидир.* Газетадан.

2 Саноатига нисбатан қишлоқ хўжалиги кўпроқ ривожланган. *Аграр мамлакат.* ■ *Вилоятимизнинг илгари аграр воҳа сифатида машҳур бўлгани сир эмас.* Газетадан.

АГРЕГАТ [лот. *aggregatus* – бирлаштирилган, қўшилган] **1** Умумий бир ишни бажариш учун бир неча ҳар турли машинадан тузилган мураккаб машина. *Ер текислайдиган агрегатлар.* ■ *Даладаги агрегатлар сурони тинган, одамлар уй-уйларига қайтар..* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Бир машинанинг маълум ишни бажарувчи яхлит, мустақил механизми. *Трактор юрмай қолгач, бирор агрегати ишдан чиққанлигини сезиб, Абдусаттор трактор остига шўнғиди. “Ўзбекистон кўриқлари”.*

3 Муайян тоғ жинсини ташкил этувчи минераллар йиғинди. *Литосферада кўп жойини эгаллаган бир ёки бир неча минераллар агрегатидан иборат бўлган табиий жинсларга тоғ жинслари дейилади.* М. Баҳодиров. Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

АГРЕМАН [фр. *agreer* – маъқулламоқ] Бир мамлакат томонидан ўзининг дипломатик вакили сифатида таклиф этилган шахсни қабул қилиш ҳақида иккинчи бир мамлакатнинг олдиндан розилик билдириши.

АГРЕССИВ 1 Агрессия сиёсатини қўловчи, тажовузкор, босқинчи. *Агрессив давлатлар.*

2 Агрессиядан, босқинчиликдан иборат бўлган, тажовузкорликка асосланган. *Агрессив сиёсат. Агрессив ҳаракатлар.* ■ *У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив-миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини торттиб келди.* Газетадан.

АГРЕССИВЛИК Агрессив хатти-ҳаракат.

АГРЕССИЯ [лот. *agressio* – ҳужум] Бир давлат (давлатлар гуруҳи) томонидан бошқа

давлатнинг ёки халқнинг (миллатнинг) суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши БМТ Уставига кўра ғайриқонуний ҳисобланган ҳар қандай куч ишлатиш; тажовуз.

АГРЕССИЯЧИ *айн.* **агрессор.**

АГРЕССИЯЧИЛИК *айн.* **агрессорлик.**

АГРЕССОР Агрессия сиёсатини юргизувчи; тажовузкор, босқинчи. *Агрессорларни жиловламоқ.* ■ *Давлатимизнинг мудофаа қудрати ҳар қандай агрессорнинг хуружини ўша ондаёқ парчалаб ташлаш имкониятини беради.* Ф. Норхўжаев, Тинчлик посбонлари.

АГРЕССОРЛИК Агрессив ҳаракат, тажовузкорлик, босқинчилик. *Агрессорлик сиёсати.*

АГРО- [юн. *agros* – дала; қишлоқ] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, “агрономия”, “деҳқончилик” маъноларини ифодалайди. *Агротехника. Агробиология.*

АГРОБИОЛОГИК Агробиологияга оид. *Агробиологик тадқиқотлар.*

АГРОБИОЛОГИЯ [агро.. + биология] Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан.

АГРОКИМЁ, агрономик кимё Ўсимликларни озиклантириш, юқори, барқарор ҳосил олиш мақсадида уларни ўғитлаш, кимёвий воситалар ёрдамида зарарқундалардан сақлаш ва ш. к. кимёвий жараёнлар тўғрисидаги фан.

АГРОМЕЛИОРАЦИЯ [агро.. + мелиорация] Ҳосилдорликни ошириш мақсадида ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. *Бунинг учун.. алмашлаб экиш, ерга сифатли ишлов бериш, ўғитлаш, шўрни ювиш, эрозияга қарши кураш каби агротехника ва агро-мелиорация тадбирларини.. ўз вақтида амалга ошириш керак. “Фан ва турмуш”.*

АГРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [агро.. + метеорология] Иқлим ва об-ҳаво каби метеорологик шароитларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши объектлари ва жараёнларига таъсирини ўрганадиган фан.

АГРОНОМ Агрономия мутахассиси. *Бош агроном.* ■ *..қишлоқ хўжалиги бошқармасида Баракаев деган агроном бор. Оёқ-қўли чаққон. С. Сиёев, Отлик аёл.*

АГРОНОМИК Агрономияга оид, агрономияга боғлиқ бўлган. *Агрономик тадбирлар.*

АГРОНОМИЯ [агро.. + юн. *nomos* — қонун; одат] Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, унинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан; қишлоқ хўжалик ва деҳқончиликка доир назарий ва амалий билимлар мажмуи. 1982 йилда Андижон пахтачилик институтининг агрономия факультетини тасмамолаган. Газетадан.

АГРОНОМЛИК Агроном касби. *Агрономлик қилмоқ. Агрономликка ўқимоқ.*

АГРОСАНОАТ Қишлоқ хўжалигининг хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоғи ва унга мансуб корхоналар. *Агротехника мажмуини мустақкамлаш ва самарадорлигини ошириш.*

АГРОТЕХНИК Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИК Агротехникага оид. *Агротехник тадбирлар.*

АГРОТЕХНИКА [агро.. + техника] Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб, то ҳосилни йиғиб-териб олгунга қадар бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни амалга ошириш техникаси, деҳқончилик технологияси. *Пахтакорлар ғўзани илғор агротехника қоидалари асосида парварши қилиб, механизацияга янада кенг йўл очдилар.* Газетадан.

АГРОФИЗИКА, агрономик физика Ўсимликларнинг ташқи ҳаёт шароитларини тадқиқ этишнинг физикавий усуллари, улар ҳаёт фаолиятининг физикавий жараёнлари ҳақидаги фан.

АДА *шв. айн. ота* **1.** *Ада, қоғоз, қалам бергин деб, Гоҳ ёнимга келиб ўлтирар. С. Жўра.*

Адаси **1)** *Ада* с. 1-ш. бирл. шакли. *Акбарнинг адаси;* **2)** хотинлар ўз эрига мурожаат қилганда, унинг исми ўрнида ишлатадиган сўз.

АДАБ [а. *ادب* — адабиёт; яхши тарбия, маъқул ҳаракат] Ижтимоий ва шахсий ҳаётдаги яхши ахлоқ, тарбия, хушмуомалалик. *Адаб бозорда сотилмас. Мақол. Адаб доирасидан чиқмаслик. ■ Киши қадрин оширмоқ боиси аввал адаб дерлар.* Воқиф.

Адабини бермоқ Ножўя хатти-ҳаракатлар учун гап-сўз, калтак ва ш.к. билан жазо бермоқ; таъзирини бермоқ. *Жўраҳон отган ўқдан ўндан ортиқ фашист қулаб, бошқалари орқага чекинди. — Адабини бердик. Назармат. Адабини емоқ* Азобини тортмоқ (қилмишига жавобан). *..енгилроқ жерси пальтода чиққан экан, подьездга кириб олгунча*

роса адабини еди. Д. Нурий, Осмон устуни. **Адаб сақламоқ** Ўзини ахлоқ, одоб доирасида тутмоқ. *Ёшлар “янги фикр”, “эски фикр” деган гапларни йиғиштириб.. уламолар олдида адаб сақлашлари керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

АДАБИЁТ [а. *ادبيات*] **1** Бир халқнинг, даврнинг бадиий, илмий, фалсафий ва бошқа асарлари мажмуи. *XX аср ўзбек бадиий адабиёти. Жаҳон адабиёти.*

2 Санъатнинг сўз, тил воситасида бадиий образлар яратувчи ҳури; бадиий адабиёт. *Адабиёт назарийси. ■ Адабиёт ҳамиша ҳақиқат ва адолат байроғини баланд тутиб яшамоғи лозим.* Газетадан.

3 Муайян бир фан ёки соҳага, масалага оид асарлар, китоблар. *Сиёсий адабиёт. Техника адабиёти. Мавзу юзасидан тавсия этилган адабиёт рўйхати.*

АДАБИЁТЧИ **1** Бадиий адабиёт, адабиёт фани мутахассиси, ўқитувчиси. *Кундан-кун очилиб бораётган ҳарбий таълим уфқига Элмурод адабиётчи-педагог, Дубенко иқтисодчи нуқтаи назаридан қарагандек, Йўлдош энергетик-инженер сифатида яқинлашарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 айн. адабиётшунос. *Тилчи ва адабиётчи олимлар биринчи тадқиқотларини шу ерда бошлаганлар.* “Фан ва турмуш”.

АДАБИЁТШУНОС [адабиёт + *ф. شناس* — ўрганувчи] Адабиёт илми (фани) билан шуғullanувчи мутахассис.

АДАБИЁТШУНОСЛИК Адабиёт илми, илм-фаннинг адабиётга оид соҳаси; бадиий адабиётни, унинг моҳияти, ижтимоий вазифаси ва адабий жараён қонуниятларини ўрганувчи фан.

АДАБИЙ **1** Бадиий адабиётга оид. *Адабий асар. Адабий мерос. Адабий оқим.*

2 Ёзувчиларга, ёзувчилик фаолиятига оид. *Адабий ҳаёт. Адабий муҳит. Адабий тахаллус.*

Адабий тил тлш. Умумхалқ тилининг ишланган, сайқал берилган, маълум норма (меъёр)ларга солинган шакли. *Адабий тилда сўзлашмоқ.*

АДАБЛИ Хулқ-одоби яхши; одобли, тарбияли. *Адабли бола.*

АДАБСИЗ **1** Хулқ-одоби ёмон, тарбиясиз.

2 Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган, одоб-ахлоқ доирасидан ташқари. *Халқ*

шунингдек гаплар билан юз ёқдан унга хужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўжар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДАБСИЗЛИК Одоб-ахлоқ меъёрлари-га тўғри келмайдиган иш, одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган хатти-ҳаракат. Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида “юзсиз, беандиша” дерди. А. Қаҳҳор, Сароб.

АДАД [а. عدد — миқдор, сон] эск. **1** Сон, миқдор. Қўшиқчиларнинг адади борган сари ортди. Ойбек, Навоий. [Тўпламни] Тўплаб нашрга тайёрловчи ва муҳаррир Аҳмаджон Мелибоев. Адади 5000 нусха. Газетадан.

2 нумератив с. Дона. Алаҳхусус, яна шуни баён қиладурмизким, кофирлар юртига кетувчиларнинг сони икки юз ададга боради. Ж. Шарипов, Хоразм.

АДАДСИЗ **1** Сон-саноқсиз, ҳисобсиз. Ададсиздир бойларининг йилқиси. “Ёдгор”.

2 Чек-поёни йўқ. Бу ададсиз чўл эди, сира меъёри йўқ эди. “Баҳром ва Гуландом”.

АДАМ [а. عَم — йўқ, йўқлик] эск. кт. Йўқлик, мавжуд эмаслик; зид. борлик.

Адам айламоқ Йўқотмоқ, йўқ қилмоқ. Адам йўлини тутай зарра менда ғам бўлса. Бобур.

АДАПТАЦИЯ [лот. adaptatio — мослашув] **1** биол. Организмнинг, мас., сезги аъзоларининг атроф муҳит шароитларига мослашиши, кўникаши. Кўз адаптацияси.

2 ҳуж. Бошқа, янги жойда яшаш шароитига мослашиш.

3 Чет тилларни ўрганувчилар учун асар матнини соддалаштириб бериш ва шу тарика соддалаштирилган матн. Адаптация қилинган матн.

АДАШ **1** **1** Исми бошқа бирор кимса билан бир хил бўлган одам, исмдош. Биз иккимиз адашимиз.

2 Шундай кишиларнинг бир-бирига муурожаатида қўлланади. -Яша, адаш! — хурсанд бўлиб кетди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АДАШ **II** **1** Адашган, бир пойи алиш (ал-маш). Калишим адаш бўлиб қолди.

2 рвш. Янглиш, ноўрин. Бу ерга адаш келиб қолибман. ■ Хат бу ерга адаш тушиб қолибди. Газетадан.

АДАШМОҚ **1** Йўлини йўқотиб қўймоқ. У ёрқин кундузда йўлга чиқиб, қоронги кечда адашган кишидай, нима қиларини билмай

қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Адашган кимсадек, Фурқат, қаён боргум билолмасман. Фурқат.

2 Нотўғри (хато) иш тутмоқ, нотўғри йўлга кирмоқ. Ҳа, ўз манфаатини халқ манфаатидан юқори қўйганлар доим адашади. Уйғун. Адашсанг, тўғри йўл сўргил, уялма. Воқиф.

3 Ажраб йўқотмоқ. Ватанидан адашмоқ. Ўз тўпидан адашмоқ. ■ Отардан адашган бир талай қўй-қўзи ўтлай-ўтлай, бир томони зов, супрадай майдонга тушиб қолибди. С. Анорбоев, Оқсой. ...Адашган ошиқлар бир-бирин излар. “Муродхон”.

4 с.т. Алмаш бўлмоқ. Қалтоғим адашибди. **АДАШТИРМОҚ** **1** Адашмоқ фл.орт.н. Йўлдан адаштирмоқ.

2 Хато тарзда бир-бирига алмаштирмоқ, бири ўрнига бошқасини белгиламоқ. Касса билан киссани адаштирманг. Газетадан.

АДВОКАТ [лот. advocatus < advocare — ёрдамга чақиритиш] **1** Судда жавобгарга ҳуқуқий ёрдам (маслаҳат) берувчи, жавобгар (айбдор)ни ҳимоя қилувчи юрист; оқловчи, ҳимоячи. Адвокат, тараф сифатида, суд ишларини юртишининг барча босқичларида процесснинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга бўлади. Газетадан.

2 с. т. салб. Маслаҳатчи; ҳимоячи.

АДВОКАТУРА **1** Адвокатлар ташкилоти, адвокатлар коллегияси.

2 Адвокат фаолияти, адвокатлик.

АДДОЙ [а. الداعي — даъват этувчи] эск. Дуо қилувчи, яхшилик тиловчи (мактуб охирида имзодан олдин ишлатиладиган сўз). Мунда барча ёру дўст саломат, мендан Ҳасаналига салом айт! Аддой отанг Юсуфбек ҳожи. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДЕКВАТ [лот. adaequatus — тенглаштирилган] **1** от Билиш назариясида нарса ва ҳодисаларнинг хоссалари ва алоқаларини уларнинг объектив мазмунига тўғри келадиган, аниқ ва мос қилиб билиб олиш.

АДЕКВАТ **II** сфт. Ҳар жиҳатдан мос, тенг келадиган; ўхшаш, мувофиқ. Адекват ташунчалар. Адекват таржима.

АДЕНОИДЛАР [юн. aden — без + eidos — ўхшаш] Бурун-ҳалқум муртагининг ортиқча ўсиб катталашиши.

АДЕНОМА [юн. aden — без + oma — ўсма-ни билдирувчи қўшимча] Бир қатор без тўқималаридаги хавфсиз ўсма касаллиги.

АДЁЛ [р. одеяло – ёпинғич, ўрангич] Кўр-па ўрнида ишлатиладиган, енгил, унча қалин бўлмаган ёпинчиқ. *Жун адёл. Адёл ёпиниб ётмоқ.* ■ *Муқаддас катак-катак адёл тўшалган каравотнинг бир чеккасига ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АДИБ [а. ادیب – тарбияли, маърифатли; ёзувчи] Адабий асарлар ёзиш билан шуғулланувчи шахс, ёзувчи. *Бизга адиблар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳозирги кўзга кўринган йирик адиб ва шоирлар шу даргоҳ лабораториясидан етишиб чиққан кишилардир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

АДИБА 1 Адиб аёл, ёзувчи аёл.

2 Адиба (хотин-қизлар исми).

АДИ-БАДИ Бир-бирига тегадиган гап-сўз, вақтни беҳудага ўтказиб айтишиш, беҳуда тортишув. *Насимнинг бригадир билан ади-бадидан боши чиқмади.* Т. Мурод, Кўшиқ. *Энди ади-бадига ўрин йўқ. Очиқ гаплашамиз.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

Ади-бади айтишмоқ Бир-бирига тегадиган гап-сўз қилишмоқ, беҳудага тортишмоқ. *Ҳотам ортиқча ади-бади айтиб ўтиришни эп кўрмади.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Халжон хола бир ўзи тўққизта кундошга бас келиб, роса ади-бади айтишиб олди.* Файратий, Довдираш. **Ади-бадига бормоқ** Жанжаллашишгача бормоқ; сан-манга бормоқ. *..аммо бу ташкилотлар бирор вазифа топширса, ҳеч ади-бадига бормас, кўнглига ёқмаса ҳам, бажарар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АДИБЛИК Адиб касби, ёзувчилик.

АДИГЕЙ 1 Адигея Республикаси туб халқининг номи.

2 Адигей халқига мансуб. *Адигей аёл.*

АДИГЕЙЛАР Адигея Республикасининг асосий аҳолиси ҳисобланган халқ; адигей халқи.

АДИЗ Бугдойи ёки арпаси ўриб олинган майдон. *Уни теримчилар ёнида.. кузги шудгор қилинаётган адизда учратиш мумкин.* М. Назаров, Дақиқа ва мисқол.

АДИЛ [а. عدیل – тенг, баробар] 1 Тўғри, эгилмаган, букилмаган, тикка. *Икки ёнида адил тераклар шовуллаган кенг асфальт йўл.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Қиз.. буйчан ва самбитгўл новдасидай адил эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмаган, тўппа-тўғри. *Шаҳар тўғри тўртбурчакли кўринишда бўлиб, планинг бош*

ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

АДИНАМИЯ [юн. а – инкор кўшимчаси + dinamia – куч, қувват] Кексалик, касаллик, очлик сабабли тинка-мадор қуриши, ҳолсизлик.

АДИП Тўн, чопон ва ш.к.нинг ёқасидан этагигача ички четига тутилган энсиз газлама. *Тўннинг адипи.*

АДИПЛАМОҚ Четига адип тутмоқ, тикмоқ. *Кўрпани адипламоқ.*

АДИР Тоғларга яқин, тоғ этакларидagi алоҳида тепалик ерлар. *Туманга қарашли ерларнинг кўпгина қисмини адирлар ташкил қилишига қарамасдан, деҳқонлар пахтадан юқори ҳосил олишга муваффақ бўлдилар.* Газетадан. *..шаҳар боғлари орқада қолиб.. паст, баланд адирлар бошланди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

АДЛ [а. عدل – адолат, тўғрилик] Адолат, одиллик. *Халқ билан бўлгуси муомалада қиличга эмас, адл кучига суянмоқ.. лозим.* Ойбек, Навоий.

АДЛИЯ Судлов муассасалари тизими, суд идоралари фаолияти. *Адлия ходими. Адлия маслаҳатчиси.*

АДМИНИСТРАТОР қ. маъмур. *..администратор дағдаға билан хонага кириб, жойни бўшатинг, деб туриб олди.* Газетадан.

АДМИНИСТРАЦИЯ [лот. administratio – бошқарув, раҳбарият] қ. маъмурият 1.

2 Муассаса, корхона, ташкилот раҳбарлари мажмуи.

АДМИРАЛ [гол. admiraal < а. امير البحر – денгиз ҳоқими, кўмондони] Ҳарбий-денгиз флотининг олий кўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АДНО [а. ادنا – тубан, энг паст] *эск. кт.* Паст, куйи, учинчи даражали. *Мадраса талабалари “аъло”, “авсат” ва “адно” номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммад-нонов, Турмуш уринишлари.

АДО 1 [а. ادا – ўташ, бажариш] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг охири, тамоми, ижроси. *Не қаро даврон экан бу, тингламас ҳеч ким уним! Хору зорлик топдим-у, ҳурлиқ адосин топмадим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Адо бўлмоқ 1) тамом бўлмоқ, тугамоқ, битмоқ, охирига етмоқ. *Бу ривоятлар эшитганингиз билан адо бўлмайди.* Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кучма ташвиш, дард орқасида

ҳолдан тоймоқ, тамом бўлмоқ. *Йиғлай-йиғлай адо бўлдим, Элатимдан жудо бўлдим.* “Равшан”. **Адо бўлгур!** қарғ. Ўлгур! [Хонзода Мастонга:] *Қаримай адо бўлгур, Мастон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Адо этмоқ айн. адо қилмоқ.* **1. Адо қилмоқ** 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ. *Бурчни адо қилмоқ. Вазифани адо қилмоқ.* ■ *Анвар “ҳузури муборак” нинг эшигида тўхтаб, таъзим адо қилди.* А. Қодирий, *Меҳробдан чаён*; 2) ҳолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ. *Уни дард адо қилди.* ■ *Тез замон бўлди қиморга мубтало, Барчани ўйнаб қимор, қилди адо.* Ҳамза.

АДО II Ишва, жилва, ноз-карашма. *Ҳаёт жажжи қизларга хос адо билан: -Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о.* *Йигитни маст этар жонон адоси.. “Гўрўглининг туғилиши”.*

АДОВАТ [а. عداوت — душманлик, нафрат] **I** Душманлик муносабати, шундай муносабатга хос ҳис-туйғу. *Гина — адоватнинг қўшиниси.* Мақол. ■ *Агар сиз нафсиламрга қарасангиз, икки халқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.*

2 Кек, хусумат. *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* *Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой. Адоват ноҳақликни юзага келтиради.* К. Яшин, Ҳамза.

АДОЙИ: адоий тамом бўлмоқ айн. адо бўлмоқ қ. адо **I.** *Ўйинчоқ адоий тамом бўлди.* ■ *Бечора кампир бу шум хабардан адоий тамом бўлди-ку!* С. Аҳмад, *Ойдин кечалар.*

АДОЛАТ [а. عدالت — одиллик] **I** Одилонани иш тутиш, одиллик. *Яқинда суднинг ҳал қилув қарори ҳам ижро этилди. Мулкимизни қайтариб олди. Адолат тантанасидан мамнунмиз.* Газетадан. *Маҳалла йўли — эзгулик, ҳиммат ва адолат йўлидир.* Газетадан.

2 Адолат (хотин-қизлар исми).

АДОЛАТЛИ I Адолат билан иш тутувчи; одил. *Адолатли жамият. Адолатли киши.* ■ *Бир адолатли подшоҳ келиб, ғариб-ғураболар бошини силайди.* Мирмуҳсин, *Меъмор.* *Бундай муносабат республикамизда муборак ҳаж зиёратига борувчиларни танлаб олиш*

борасида адолатли ва одилонани иш тутишни таъминлайди. Газетадан.

2 Адолатга, ҳаққонийликка асосланган. *Адолатли ҳукм.* ■ *..жамият тарихида ўйнаган ва ўйнайдиган ролига виждонан, холисона, адолатли баҳо берадиган кунлар келди.* Э. Юсупов, *Истиклол йўлида.*

АДОЛАТПАРВАР Адолат тарафдори, адолат, ҳаққоният учун курашувчи. *Адолатпарвар бўлиш осон, аммо эътиқодинг учун курашиш қийин.* Ф. Мусажонов, *Ҳиммат.*

АДОЛАТСИЗ I Адолатга зид иш тутувчи. *Жиззах халқи исёнининг тиғи чоризмнинг адолатсиз тузумига қаратилган эди.* Н. Сафаров, *Оловли излар.*

2 Адолатдан ташқари, унга хилоф бўлган. *Адолатсиз ҳукм.*

АДОЛАТСИЗЛИК Адолатсиз ҳатти-ҳаракат, адолатга зид ҳолат. *Элмурод ўйланиб, ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, адолатсизлик унинг ичини ўртай бошлади.* П. Турсун, *Ўқитувчи. Инсоният қонунарсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади. Адолатсизлик авж олади.* Газетадан.

АДОҚ I эск. айн. оёқ **I.** *Қуёш юзунг кўруб ерга йиқилди, Адоғинг туффроғини сурма қилди.* Хўжданбий, *Латофатнома.*

2 3-ш.бирл. адоғи. Тугаш жойи, ниҳояси. *Одатда ҳар қандай ҳикоянинг ҳам боши, ўртаси, адоғи бўлади.* Н. Сафаров, *Оловли излар.* *Аҳмад сунбулани — ёзнинг адоғи, кузнинг бошланишини яхши кўрарди.* Ф. Мусажонов, *Ҳиммат.*

АДОҚЛАМОҚ кам қўлл. *Охир томон (қуйи томон) йўналмоқ. Йўл арғамчидайин — бир юқорилайди, бир адоқлайди.* Т. Мурод, *От кишнаган оқшом.*

АДОҚСИЗ кам қўлл. Поёни йўқ, чексиз. *Қашқадарёнинг қуйи оқимида ер учсиз-адоқсиз-у, сув йўқ.* Газетадан. *Атрофда тун билан тонгнинг ораси, Нимтатир нардалар тинч ва адоқсиз.* Ш. Қурбонов, *Шеърлар.*

АДРАМКАШ I шв. Учи илмоқли катта жуволдиз.

АДРАМКАШ II шв. Ҳар қандай нарсага бефарқ қарайдиган, лоқайд, кўкноринамо одам.

АДРАС [ф. ادريس — оқ мато, йўл-йўл гулли мато] Ўриши ипак, арқоғи эса ипдан бўлган, атласга ўхшаш, аммо қалинроқ маҳаллий газлама. [Маҳдум:] *-Бўлмаса, — деди иккиланаб, — жўнроқ адрасдан ол-чи.* А. Қодирий,

Мехробдан чаён. *..кенг меҳмонхонада қатқат атлас, адрас кўрпачалар устида нар болишларга кўмилиб, ёнбош қилиб ётган..* К. Яшин, Ҳамза.

АДРАСБОФЗ [ф. *ادرس باف*] Адрес тўкувчи уста, косиб. *Мулла Шокир асли ўртаҳол бир адрасбофнинг ўгли бўлиб..* М. Осим, Элчилар.

АДРАСМАН айн. **исирик**.

АДРЕС [фр. *adresse* — юбормоқ] 1 Бирор киши ёки ташкилот ўрнашган жой, манзилнинг номи ва б. белгилари (уй ёки квартира рақами ва ҳ.к.) мажмуи, унинг қайди. *Институт адреси. Уй адреси. ■ Менга адресингиздан беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан хабар олишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Почта орқали юбориладиган нарсалар устидаги уларнинг борадиган жойи ва олувчининг номи кўрсатилган ёзув. *Унинг [Замининг] номига ғалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри.* П. Қодиров, Уч илди.

3 (*эгалик ва ж.к.да*) Номига, шаънига тегишлилики билдиради. *Менинг адресимга айтилган барча гапларни халқ шаънига айтилган гаплар деб ҳисоблайман.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт. *Қодировга берилган бу айбнома қолоқ, ҳаётдан узоқда бўлган раҳбарлар адресига айтилган айбнома ҳам эди.* Газетадан.

4 Бирор тантана муносабати билан муассаса, ташкилот ёки айрим шахс номига юборилган, одатда, папка ва ш.к. нарса ичига солинган табрикнома; ёднома.

Адрес столи (ёки бюроси) Бирор ерда яшовчиларни рўйхатга олиб боровчи ва уларнинг тураржойлари тўғрисида маълумотномалар боровчи муассаса, идора. **Адреслар дафтари** Кишилар ва идораларнинг адреслари ёзилган дафтар, журнал.

АДРЕСАНТ [нем. *Adressant* — юборувчи] Почта орқали телеграмма, хат ва ш.к. юборувчи шахс ёки ташкилот.

АДРЕСАТ [нем. *Adressat* — олувчи] Адресига хат, телеграмма ва ш.к. юборилувчи киши ёки ташкилот.

АДРЕСЛАНМОҚ Адрес қўйилмоқ, адрес қўйиб юборилмоқ ёки айтилмоқ. *Марказий газета бошқармасига адресланган бу хат шу кун кечқурун Муродхўжа домланинг қўлида очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АДСОРБЦИЯ (лот. *adsorbere* — шимиш, сўриш) физ., ким. Газ ёки эритилган модда

зарраларининг қаттиқ модда сиртига сингиши, шимилиши.

АДУ эск. кт. айн. **адув**. *Қиличингдан адулар қон ичинда.* Хоразмий, Муҳаббатнома.

АДУВ [а. *ادو* — душман, ёв] эск. кт. Ёв, душман. *Адув ҳайлига ғолиб ўлмақ учун ҳам халқ бирлашдилар ушбу кун.* С. Хондайлиқий. *Фарғона аҳли адув йўлига тушиб, ислом динидан чиқиб кетди, деганлари ёлғон..* Мирмуҳсин, Меъмор.

АДУЛИҚ, адувлиқ эск. кт. Душманлик. *Адулиқ шиор айлаб агёр эли, Аён этгуси бўйла баҳсу жадал.* Аваз.

АДЪЮНКТ [лот. *adjunctus* — қўшилган] Ҳарбий илмий-тадқиқот институтларида ёки олий ўқув юртларида номзодлик диссертацияси устида илмий тадқиқот олиб бораётган олий маълумотли ёки магистр даражасидаги мутахассис.

АДЪЮНКТУРА Юқори малакали ҳарбий илмий ва илмий-педагог кадрлар — фан номзодлари тайёрлашнинг асосий шакли бўлиб, у Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизмининг таркибий қисми ҳисобланади.

АДЪЮТАНТ [лот. *adjutans, adjutantis* — ёрдам боровчи] Хизмат топшириқлари ёки штаб ишларини бажариш учун ҳарбий бошлиқ ихтиёрида бўлган ёрдамчи офицер.

АЁ эск. Мурожаат ёки хитобни билдиради; эй. *Аё, шоҳим, гулдай сўлган тарзим бор, Хизматкорман, сизга айтар арзим бор.* “Муродхон”.

АЁВ Аяш, раҳм-шафқат ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули муносабат. *Қиттак ҳам аёв кутмас эрта кун ҳакамидан.* Миртемир.

Аёв бермаслик Аямаслик.

АЁВСИЗ Аёв бермай, аямай қилинган, раҳм-шафқатсиз. *Аёвсиз кураш. Аёвсиз зарба. Аёвсиз танқид. ■ Аёвсиз туширилган икки-уч муштан кейин Қудратнинг бурнидан қон кетди..* М. Исмоилӣ, Бизнинг роман.

АЁЗ Кеч куз, қиш ва эрта баҳордаги аччиқ совуқ, қора совуқ. *Гарчанд ҳозир кеч куз, аёз бўлса ҳам, Оллоқулибой ҳамон терлар, семиз гавдасини кўтаролмасди.* Ж. Шарипов. Хоразм. *Тун аёз, изгириқ ел турт тарафга юзуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АЁЗЛАМОҚ Аёзда совқотмоқ. *Аёзлабман, савил.. Кеча келинни келтиргунча, совуқда қалтираб чиқдим.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АЁЗЛИ Аёз бўлиб турган. Қирчиллама қишининг аёзли кунларини.. куҳ-куҳлаб, дағдағ титраб ўтказдилар. Газетадан.

АЁЛ I [а. عيال — оила; хотин] Умуман эркакка қарама-қарши жинсдаги шахс; хотин; Бу маънода асосан кўплик шаклида қўлланиб, умумлаштириш маъносига эга бўлади, “хотин-қизлар” маъносини билдиради. Ориятли бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудида ун эркакнинг ор-номуси бор эди. Т. Ашуров, Оқ от. Шарқ аёллари, шу жумладан, ўзбек аёлларининг таърифи.. олам аҳлини ҳайратга солиб келаётгани сир эмас. Газетадан.

2 Шундай жинсдаги етук ёшдаги шахс (қизга нисбатан). Бугунги кунимизда тенгсиз хислатларни ўзида мужассамлаштирган қизларимиз, аёлларимиз кўп. Газетадан.

3 Хотин, рафиқа (эрга нисбатан). [Ёрмат:] Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қилади: кир ювади, уй-жойни сунуради, нон ёпади, кўрпа қавийди. Ойбек, Танланган асарлар. Аҳмад бригадирнинг юрагига гулгула тушиди, сергак тортиб, аёлига қаради. С. Нуров, Нарвон.

АЁЛМАНД Оилали, бола-чақали; болачақаси кўп. Аёлманд одам ишламай туролмас экан. Ф. Гулом, Тирилган мурда. Бир томони хўжалик камбағалроқ, бир томони аёлманд бўлганидан анча қийналибди. Т. Малик, Шайтанат.

АЁН [а. عيان — зоҳир, кўриниб турган] кам қўл. **1** (ж.к. сўз билан) Маълум. [Ёрмат:] Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён. Ойбек, Танланган асарлар.

2 рвш. Аниқ-равшан. Аён кўрмоқдамиз нур болқишини, Мардлар шарафига халқ олқишини. Х. Расул.

АЁНЛАШМОҚ кам қўл. Маълум бўлмоқ. Ҳадислардан ул зотнинг.. юксак фазилатлар эгаси бўлганликлари аёнлашади. Газетадан.

АЁҚ I айн. оёқ I.

АЁҚ II эск. Коса, пиёла, қадаҳ. Насибанинги бир аёқ ош эрур бас.. А. Навоий.

АЁҚЧИ Шароб қуювчи, косагул. Меҳмонлар белларини маҳкам танғиб олган кўк саллали аёқчилар қўлидан қадаҳни олиб, шароб ичиб.. М. Осим, Карвон йўларида.

АЖАБ [а. عجب — қизиқ, таажжуб] **I** Ажабланарли, ҳайрон қоларли. Ажаб савдолар. ■ Ажаб Ҳирот экан! Ҳалвофуруши ҳам шоир. Ойбек, Навоий.

2 (Якка ҳолда) Ажабланишни билдиради; таажжуб, қизиқ. Бир неча қадам босиб, орқасида қолган дарвозага қаради-да, бу ерда гўзал қиз Ойпошша яшаганини эслади. -Ажаб, — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи. Ажабким, муқаддас нарсалар ёнмаён бўларкан. Газетадан.

Ажаб бўлди (ёки бўпти) Жуда яхши бўлди, кўнгиладигандай бўлди (бирор кимса қилмишига яраша жазо олганда айтиладиган ибора). ..газетада чиққан фельетонни кўрган Ҳафиза.. ажаб бўлибди, дермикин? Ёки ачинармикин? Мирмуҳсин, Умид. **Ажаб қилди** Жуда яхши қилди, жуда тўғри қилди, боғлади. -Чийиллама, — деди ҳайқириб Йўлчи. Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб, “ажаб қилдинг” дегандай, бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ажаб эмас 1)** шояд, шоядки. Энди шифони ёлғиз оллодан сўра.. Ажаб эмас, шифо берса. Ойбек, Танланган асарлар; **2) мод.с.взф.** мумкин, эҳтимол..бу мақол шу чўлларда тўқилган бўлса, ажаб эмас. Ж. Шарипов, Хоразм. Совуқни қаранг, қор ёғиб қолса ҳам ажабмас. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Во ажаб(о) айн. ажабо** (қ.) [Бой ўз-ўзига деди:] Во ажабо, бу ким бўлди? Чўримми ёки бир офатижон фариштами? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 шв. Хўп, бўпти. Полвон, Мадрайим қорани чақир.. — Ажаб, ога. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖАБЛАНМОҚ Ҳайрон бўлмоқ, таажжубда қолмоқ. Сени қочиб кетган дейишганди, чирогоғим. — Қаёққа? — ажабланди Шербек. С. Анорбоев, Оқсой.

АЖАБО унд. с. Таажжуб, қизиқ. Ажабо, бу қандай гап!

АЖАБСИНМОҚ Бир оз ажабланмоқ. Ишлаб ўтирган хонамда ўзимча ажабсиндим. Дадажонга нима бўлди. Р. Раҳмон, Одат.

АЖАБТОВУР [ажаб + а. طور — ҳол, ҳолат; муомала тарзи] **1** Ажаблантирадиган. Ҳаётнинг ажабтовур ҳангомалари, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеалари бисёр. Газетадан.

2 с.т. Биноийдай, дурустгина. Ажабтовур йигит бўлибди. ■ Бузун ажабтовур тинч ва салқин кун бўлди-да. Л. Бать, Ҳаёт бўстони.

АЖАЛ [а. اجل — вақт оралиғи; белгили муддат] Ўлим пайти, қазо вақти; ўлим. Дард бошқа, ажал бошқа. Мақол. Кўрққанни ажал қувлар. Мақол.

Ўз ажали билан ўлмоқ Қазо вақти етиб (бошқа сабабларсиз) ўлмоқ. *Гулнорнинг ўлимини улар ғоят совуққонлик билан қарши-лашга уриндилар. Улар: -Гулнор ўз ажали билан ўлди. Ажалга даво йўқ, — дейишди. Ойбек, Танланган асарлар. Ажал(и) етмоқ* Ўлим соати. қазоси етмоқ. *Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мақол. ■ Ажал етса, жон айрилар бу тандан. “Муродхон”. Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим. Етмайин ажалим, қутулиб қолдим. “Рустам”, Ажал олсин (ёки тортсин, чақирсин)! қарғ. Ўлсин! Қуриб кетсин! Ажалидан беш кун бурун Куни битмасдан, қазоси етмасдан, бевақт. Уғриллар тешиб, олдимга чиққанларида, нима қилар эдим? ..Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ажал ҳайдаб келган экан (ёки келди)* Бирор жойдан бошқа жойга бориб, ўша ерда қазо топган киши ҳақида айтилади. *Ажал ҳайдаб келди гулгун қошимга, Кетмасан қўлимдан бу замон омон. “Ширин билан Шакар”. Ажал тўнини бичмоқ* Ўлдиришга шайланмоқ, ўлими ҳозирлигини кўрмоқ. *Ажал тўнин бичиб, минганман отга. “Гўрўғли”. Ёвга кирмай ботир, душман санчмайди, Ёв бўлмайин ажал тўнин бичмайди. “Юсуф ва Аҳмад”.*

АЖАМ [а. عجم] 1 эск. кт. Араб халқи ва мамлакатларидан бошқаси (хусусан, форслар, эронликлар).

2 мус. Шашмақом куйларидан бирининг номи. *Савти ажам. Ажам тароналари.*

АЖАМИЙ эск. кт. Араблардан бошқаларга, хусусан, форсларга, эронликларга мансуб бўлган.

АЖДАР [ф. اژدر] 1 Афсонавий катта илон. *Ўртанча ботир қараса, ғордан боши хумдай, узунлиги харидай аждар чиқиб келаётган эмиш. “Чалпак ёққан кун”.*

2 Қалтакесакнинг дарахтларда яшовчи, учишга мослашган, Жанубий Осиёда тарқалган тури.

АЖДАРГУЛ айн. итоғиз.

АЖДАРНАФС Ебтўймас, мечкай, очофат. -*Наинки Хўжа Абдулло Хотибдек бир аждарнафснинг бошига тушган тошни салтанатга нисбат берурсиз, — деди Навоий. Ойбек, Навоий.*

АЖДА(Р)ҲО 1 айн. аждар 1.

2 кўчма нафр. Қонхўр, ёвуз одам ҳақида. *Уни отган аскар аждаҳо Гитлернинг тиши-ларидан бирини қоқиб ташлаган — инсоният*

олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўлади. А. Қаҳҳор, Иккиннинг бири.

АЖДОД [а. اجداد — “жадд” (бобо) сўзининг кўплиги] 1 Илгари ўтган насл-насаб, ота-боболар (авлодга нисбатан). *Мустақиллигимиз йилларида Имом ал-Бухорий каби буюк аждодларимиздан аз-Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбандларнинг таваллуд саналари нишонланганлиги.. жамиятимизнинг маданий-маърифий юксалишига ижобий таъсир этмоқда. Газетадан. Аждодлар ибрати авлодлар учун намунадир. Газетадан.*

2 биол. Ўсимлик ва ҳайвонларнинг қадимги бўғини.

АЖЗ [а. عجز — заифлик] эск. кт. Қурби етмаслик; ожизлик, заифлик. *Биродар, ҳақиқий инсон ўз ажзини иқрор қилмоқдан завқ олур. Ойбек, Навоий. Илтижо қилсам, ёронлар, ажз ила мен найлайин, Ноз ила дерким, манга кўп илтижо даркор эмас. С. Хондайликӣй.*

АЖИ бол. Юзини қўллари билан тўсиб, аҳён-аҳёнда кўрсатиб (кўриниш бериб) айтиладиган сўз (болалар ўйинида).

АЖИ-АЖИ 1 Болаларнинг шундай сўз айтиб ўйнайдиган ўйини. *Юзини икки қўли билан тўсиб, ажи-ажи қилгандай илжайди, улар [болалар] кулишди. Ибохон, Улуғ кун.*

2 кўчма Шундай маъноли қараш, хатти-ҳаракат. *Ҳақиқатни минг қават уйга қамасангиз ҳам, кавакдан “ажи-ажи” деб мўралаб туравереди. “Муштум”.*

АЖИБ [а. عجيب — ажойиб, қизиқ] Ҳайрон қоларли, ҳайратга солиб, қизиқиш уйғотадиган, ғалати. *Ажиб манзара. ■ ...фавворачалардан офтоб нурида кумушдай товланиб таралаётган сув заррачалари атрофга ажиб бир тароват бахш этарди. Газетадан.*

АЖИ-БУЖИ Эгри-бугри, қинғир-қийшиқ (хат, расм ва ш. к. ҳақида). *Жуманиёз муқовасига ажи-бужу суратлар солинган.. ғалати китобни анграйиб томоша қила бошлади. С. Сиёев, Аваз.*

АЖИВА [а. عجوبه — ажойиб] с.т. Масҳара бўладиган; кўримсиз, хунук, бедаво.

Ажива қилмоқ Масҳаралаб кулги қилмоқ. *Кишини ажива қилишни дўндиради у. Ойбек, О. в. шабадалар. Деворий газетага [расмини] ажива қилиб солган эканлар. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

АЖИВАҚА *шв.* Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил. *Ғанани алмаштириш вақтида мана бундақа аживақаларни — ўсмай қолган қуртларни олиб кўрсатди Олияхон.. Н. Сафаров, Олияхон Султонова.*

АЖИЗ *айн. ажз.* Ношложме ажизни иқрор қилишга, “қаламни омиздир” дейишга мажбур бўлинади. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АЖИЛЛАМОҚ *айн. алжимоқ.* ..обрўйи зўр бўлган кишилар учиб қолганда ёки ажиллаб ўтирганда, у хушёр бўлса — ёмонми? А. Қаҳҳор. Сароб.

АЖИН Теридаги йўл-йўл, ботиқ чизиқлар (асосан юз ва пешонада бўладиган). *Нормат онасининг ажин босган юзига, ёшли кўзларига термилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АЖИНА [*а. جن — жинн*] **1 айн. жин 1.** Кампирларнинг миш-мишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ажина чалмоқ Жин тегиб, ақлдан оздирмоқ. *Фалончи одам ёнғоқ тагида ухлаб ётган экан, ажина чалиб кетибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Кичкина, жиккак, кўримсиз одам ҳақида. *-Юзбошини нима қилдинг, ажина? — деди Нишонбек Муҳаррамга. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.*

АЖИНДОР Кўп ажин тушган. *Лаблари ҳамон қалтирар, ажиндор юзларининг ҳар қатига ғайришуурий ҳаракат акс этарди. “Шарқ юлдузи”.*

АЖИОТАЖ [*фр. agiotage — ҳовлиқиш, тартибсизлик*] Биржа бозорларида чайқовчилик мақсадларида атайлаб юзага келтириладиган жонсараклик; қимматбаҳо қоғозларнинг курси ва товарларнинг нархини сунъий равишда кўтариш ёки тушириш.

АЖИРВОҚИ *шв. айн. аживақа.* Ажирвоқи ўтларни кўрмасдан қолган экан, шунга настбалинд гапми? Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЖНАБИЙ [*а. اجنبى — бегона, чет киши*] **1 сфт.** Чет элга ёки чет элликларга оид, хорижий. *Ажнабий давлатлар. Ажнабий тиллар.*

2 от Чет эл фуқароси, чет мамлакат одами. *Республикамизга кўп ажнабийлар келади.*

АЖОЙИБ [*а. عجائب — ажиб нарсалар*] **1** Жуда ҳам яхши, таърифга сифмайдиган.

Ажойиб манзара. Ажойиб санъаткор. ■ Узоқ қишлоқда жуда содда турмуш кечиршига ўрганган бу бечоралар мана энди ажойиб шаҳарга келиб қолдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳиндистоннинг ажойиб, ранг-баранг гўзал гуллари секин барқ уриб ўсар эди. Ойбек. Нур қидириб.

2 Таажжубга соладиган, ғаройиб. *Унинг [Бектемир] учун паровозлар қудратли, ажойиб жонли махлуқлар эди. Ойбек, Куёш қораймас.*

3 Кишини қизиқтирадиган; қизиқарли, қизиқ. *Ажойиб ҳикоя.*

АЖОЙИБОТ Кишининг ақлини шоширадиган, ғайриоддий кўринадиган нарсалар ёки воқеа-ҳодисалар. *Элмурод тўрт томонга аланглаб, шаҳар ажойиботларини томоша қилиш билан ўз-ўзини овтганини эслади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЖОЙИБХОНА *эск. 1* Ҳайвонот боғи. *Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги ҳайвондек, одамларни қизиқтирадиган бўлиб қолган. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.*

2 айн. музей.

АЖР [*а. اجر — мукофот, эваз*] Эваз, эвазига бўладиган нарса, тўлов. *Она буларнинг ҳаммасига бардош берди. Энди шу бардошнинг ажрини кўрапти. “Шарқ юлдузи”. ..савобини қабристон аҳлига бағишласа, Аллоҳ таворака ва таоло майиитлар сонига тенг миқдорда ажру савоб ёзар экан. Газетадан. У билмайдик, Худо нолаю фиғонларга қараб эмас, бандасининг юрган йўлига қараб ажр беради. Т. Малик, Шайтанат.*

АЖРАЛИШ 1 **Ажралмоқ** *фл. ҳар. н. Тўдасидан ажралиш. Ажралиши қийин.*

2 Никоҳнинг бекор қилиниши (бекор бўлиши), қўйди-чиқди. *Кейин мен ҳам ажралиш ҳақида ариза ёзишга мажбур бўлдим. Газетадан. Бу қишлоқда ажралишлар, бевафолликлар, ахлоқий номатлубликлар йўқ даражада экан. Газетадан.*

АЖРАЛИШМОҚ 1 **Ажралмоқ** *фл. бирг. н. Гуруҳларга ажралишди. ■ ..улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб ажралишдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 Никоҳни бекор қилмоқ, қўйди-чиқди бўлмоқ. *Мен мана бу турмушнинг сирларини билолмай қолдим. Фақат битта йўл қолди: ажралишамиз. Ойдин, Кўнгли тўлди-*

ми, яхши йигит. *Айтишларича, бир ёшга тўлганимда, отам билан онам ажралишган экан.* Газетадан.

АЖРАЛМАС 1 Ажратиб бўлмайдиган, ўзаро чамбарчас боғланган. *Адабиёт ва санъат маданиятининг ажралмас қисмидир.*

2 Бири биридан сира айрилмайдиган; иноқ, қадрдон. *Ажралмас дўстлар. Халқларнинг ажралмас дўстлиги.*

АЖРАЛМОҚ 1 Бириккан, ёпишган еридан кўчмоқ, узилмоқ. *Пўстлоғи танасидан ажралмоқ.*

2 Бирлик, биргалик ҳолатидан чиқмоқ, алоҳида бўлмоқ. *..ота-онамнинг розиликлари билан улардан ажралиб, холамникида турдим.* С. Айний, Куллар.

3 Бирлик ҳолатини йўқотмоқ, алоқани узмоқ (алоқаси узилмоқ). *Бугунги тараққиёт эса табиийликдан ажралиб қолмоқда.* ТВ дастуридан. *Элга қушилсанг — эр бўласан, элдан ажралсанг — ер бўласан.* Мақол. ■ *Бир минут ҳам ажралмайман элимдан..* Ҳ. Олимжон.

4 Маҳрум бўлмоқ, жудо бўлмоқ; айрилмоқ, Мансабдан ажралмоқ. *Бойликдан ажралмоқ. Ёридан ажралган етти йил йиғлар, элдан ажралган ўлгунча йиғлар.* Мақол. ■ *Бечора Гулбахор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Кўнглингиз ошуфта бўлган нарсадан ажралиш — азоб.* Газетадан.

5 Никоҳдан чиқмоқ. *Мени тергайдиган бўлсанг, ЗАГСга бораман, ажраламан, дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Алоҳидалик касб этмоқ, фарққа эга бўлмоқ; фарқланмоқ. *Бу ерда ҳаммадан ажралиб турган шахс — самарқандлик Тўғонбек эди.* Ойбек, Навоий. *Йигит кўнгини фазилатлари билан тенгдошларидан ажралиб туради.* Газетадан.

7 Алоҳида таркиб ҳосил қилмоқ. *Иссиқлик энергиясининг ажралиши.* ■ *Етмағи ажралиб қолган нишолдадек..* Шукрулло.

8 кам қўлл. айн. **бўлинмоқ.** *Одатда булоқлар ўзларининг қайси тоғ жинсларидан чиқишига қараб, бир неча турларга ажралади.* Газетадан.

9 (ж.к.билан) Алоҳида-алоҳида бўлмоқ; бўлинмоқ. *Иккига ажралмоқ. Гуруҳларга ажралмоқ.*

АЖРАЛУВЧАН Яхши ажралиш хусусиятига эга.

АЖРАМАЧИЛИК Ажралиш, алоҳида бўлиш йўлида қилинган хатти-ҳаракат. *Ажрамачилик тантана қилган тақдирда муқаррар юз берадиган иқтисодий, ижтимоий ва маданий оқибатларни билмасликдан келиб чиқадиغان тасодифларни истисно этиш учун ҳамма ишни қилиш керак.* Газетадан.

АЖРАМОҚ қ. ажралмоқ.

АЖРАТМА Бирор мақсад учун ажратилган, чиқарилган маблағ, пул ва ш. к. *..пул даромадлари ва бўлинмас фонд учун белгиланган ажратмалар кўпаймоқда.* Давлат бюджетига ажратмалар ёки... Газетадан.

АЖРАТМОҚ 1 Ажрамоқ фл. орт. н. *Гуштни суякдан ажратмоқ. Иш жойини ажратмоқ. Гумон дўстни дўстандан ажратар.* Мақол. ■ *—Сенинг муддаонг, — деди ҳожи, — марғилонлик келинни ўғлингдан ажратиб юбориш ва бу келининг билан қолдириш — шундоғми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Орага тушиб, икки ёққа айирмоқ (мас., ёқалашувчиларни). *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 Айириб олмоқ, халос қилмоқ; қутқазмоқ. *..ўртага Бойсунқор мирзо тушиб, ўғлини зўрға жаллод кўлидан ажратиб олган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Бирор мақсад учун атаб, белгилаб айирмоқ. *Маблағ ажратмоқ.* ■ *Бунга қанча ер ажратамиз? — Ўрмонжон унинг саволига жавоб бермади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Навларига, турига, хилига қараб айирмоқ; хилламоқ. *Сарагини саракка, пучагини пучакка ажратмоқ.* ■ *Анвар ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Фарқига бормоқ, фарқламоқ. *Буларнинг қишлоқ болаларими ё шаҳар болаларими эканлигини ажратиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Севги бор, фақат уни саробдан ажрата билиш керак.* Газетадан.

7 Айирмачилик қилмоқ, бошқалардан алоҳида (ёмон) муносабатда бўлмоқ, ўғай кўз билан қарамоқ. *Нуқул менинг боламни ажратасиз.* Сўзлашувдан. ■ *Йўқ, сен ўзбекларни ажратма.* Ойбек, Қўёш қораймас.

8 Алоҳида (таъсирсиз) ҳолатга олмоқ. *Агар хонадонингизда грипп билан хасталанган бемор бўлса, уни бошқа оила аъзоларидан ажратиш талаб этилади.* Газетадан.

АЖРАШМОҚ 1 Ажрамоқ фл. бирг. н.

2 *айн. ажралишмоқ 2.* [Заргаров:] *Оқила билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тўлди.* А. Қаҳҳор, Огрик тишлар.

АЖРИМ 1 Икки ўртадаги иш юзасидан хулосавий натижа; келишув, келиштирув.

Ажрим қилмоқ 1 келишмовчиликни, низоли ҳолатни бир ёқлик қилмоқ. *Сидиқжон ўрнидан туриб, кўча эшиги томон йўналган эди.. хотини тўхтатди:* -Тўхтанг, ажрим қилиб кетинг! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ёшларнинг кўпчилиги Маннон Тўраевга нисбатан қай муносабатда бўлишларини ажрим қилиб олдilar.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон; **2)** ҳўқ. томонлар иши юзасидан ҳўқм чиқармоқ. *Яхиси судга беринг — бизни ажрим қилсин.* “Муштум”.

2 ҳўқ. Суд қарори. *Бекобод шаҳар суди.. Аҳмедовнинг жиноий иши юзасидан чиқарилган хўсўсий ажримни юборган.* Газетадан. -Тўрани чақиртирамиз, сиз энди кетаверинг, ажримини маълўм қиламиз, — деди қозикалон. Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖРИҚ Бошўқдошларга мансўб кўп йиллик серилдиз ёввойи (бегона) ўт.

Ажриққа ағанагандай Нотинч, безовта ҳўлда азоб чекиб (ётмоқ). [Ҳўмид] *Уша куни туни билан ажриққа ағанагандек ухлолмапти.* Ш. Фуломов, Бахт бўстонига.

АЖРИҚЗОР Ажриқ босган ер, ажриқ ўсган майдон. *Ажриқзор сойлик.*

АЖУВА с. т. *айн. ажива.* Баққўлнинг маймунидек, ким кўринганга ажўва бўлиб юрма.. Ф. Фулом, Шум бола.

АЖУЗ [а. عجون — қари, кампир, чол] эск. кт. Қари хотин, кампир. *Ёнимда қаламдоним, Нечўқ қайтарай, жоним! Эзиб ички, тумор, деб Келса чол, ажўзлари.* Ҳамза.

АЖУЗА *айн. ажўз.*

АЖУЗ-МАЖУЗ с. т. *айн. айёми ажўз. қ. айём.*

АЗА [а. عزا — сабр-тоқат тилаш; таъзия билдириш] **1** *этно.* Аёлларнинг маййит чиққан уйда йиғи билан ўтказадиган мотам маросими. *Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлар.* Мақол. ■ *Камбағал уруг-аймоқ, қўни-қўшилар, тўйда, азада семирадиган юримсак аёллар қоронғида туртиниб, пиёда жўнашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маййит чиққан уйдаги мотам жараёни. *Азада қатнашмоқ. Азага кириб, фотиҳа ўқиб чиқмоқ.*

Аза очмоқ 1) айтиб йиғлаш билан мотам маросимини бошламоқ. *Қопқўғи қалайланган темир тобут уй ўртасига қўйилгач, хотинхалаж бирдан уввос солиб, аза очди.* Э. Усмонов, Ёлқин; **2)** бошқа хонадон маййитига (одатда, қариндош-уруг кишисига) йиғи билан мотам маросими ўтказмоқ (аёл киши ўтказди); **3)** уруш, савдо ва ш.к. га кетган ёки дом-дараксиз йўқолган кишиларнинг вафоти маълўм бўлиши билан, шунингдек, тириклигидан умид узилган киши учун мотам маросими (аза) ўтказмоқ. *Уста Ҳасанбек бўлса ўғли Шодмонбекнинг жангда шаҳид бўлгани туфайли аза очди.* Мирмуҳсин. Меъмор. **Аза тутмоқ 1)** азали ҳўлатда бўлмоқ. *Жаббор ака ўлган вақтларда қўра кийиб, аза тутиб юрган чоғларида ҳам у ўзини ҳўзиргидек якка-ёлғиз сезмаган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; **2)** диққатчилик билан йиғи-сиғи қилмоқ (одатда, арзимаган нарсага).

3 кўчма Умуман, мотам каби ҳўлат; *зид. тўй, хўрсандчилик.* *Бу ҳўлат кимга тўй, кимга аза. Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза..* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма. с. т. Умуман, йиғи-сиғили ҳўлат, беҳўда йиғи-сиғи (аёлларга нисбатан). *Шўнга ҳам азами, йиғиштир йиғи-сиғингни.*

АЗАВОЗЛИК с. т. Ортиқча хафагарчилик, йиғи-сиғи. [Бой Жамилага:] *Битта гадо учун шўнча азовозликми? Энди Ғофирни оғзинга олма! Сенга у номаҳрам. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

Азовозлик қилмоқ Ортиқча (бекорга) йиғи-сиғи қилмоқ, кўз ёши тўкмоқ.

АЗАДОР Аза тутувчи. *Инсон вафотидан сўнг, табиийки, маййит аҳли азадор бўлади, мотам тутуди.* Газетадан. *Марҳўмларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгл сўраш учун борилади, аслида.* Газетадан.

АЗАЙИМХОН [а.+ф. عزائمخوان — афсун ўқувчи, сеҳрловчи, афсунгар] *этно.* Касалларга дам солиб, сеҳр-афсунлар ўқиб “даволаш”ни ўзига касб қилиб олган одам; дуохон. *Жаҳўлатпараст сохта табиблар, азайимхонлар.. беморларни дуо ёзиш, тумор тақиш каби бемаъни тадбирлар билан алдашган.* Газетадан.

АЗАЙИМХОНЛИК Азайимхон иши.

АЗАЛ [а. ازل — ибтидоси йўқлик, ибтидосиз замон] Бошланиш даври йўқлик, бошла-

ниши номаълум замон. *зид. абад. Ариқ қазииш, сув чиқариш тўғрисига келсак, бу эски гап, азалинг иши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Азал наққоши (*ёки наққоши азал*) Тангрининг яратувчилилик сифати. *Сарвқадлар суратин чекканда наққоши азал, Бир алиф шаклида ёзмиш қадди зебо суратинг.* Фурқат.

АЗАЛГИ Қадимдан қолган, узоқ замонлардан давом этиб келаётган, узоқ тарихга эга бўлган; қадимги. *Азалги одат. Азалги орзу.* ■ *Бу улканинг ариқларини азалги тажриба ва уқув билан ва бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗАЛДА I Аввал бошда; туғилишдан. *Лекин азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда қадим замонларда.

АЗАЛДАН *рвш.* Қадим замонлардан бери, эскидан, қадимдан. *Азалдан маълум гап.* ■ *Дўст, қардошдир азалдан ўзбегим тожик билан.* А. Орипов.

АЗАЛИ I *айн. азадор.* Азали аёл.

АЗАЛИ II *айн. азалдан.* Азали шундай.

АЗАЛИЙ *эск. кт.* Бошланиш даври йўқ, азалга оид. *Мен коинот, яъни моддий дунё нури илоҳийдан пайдо бўлган, ул азалий ва абадийдур, деб айтганман.* М. Ғосим, Ибн Сино қиссаси.

АЗАЛИК Азадорга, аза кунларига мўлжалланган (кийим, кийимлик ҳақида). *Шунинг учун бўхчаларини титкилади, сандиғини очди, азалик матоларини бир-бир кўрди-ю, бўшаиди..* “Ёшлик”.

АЗАМАТ [*а. عظمت* – буюклик, катталиқ; фахр, гурур] I Кўриниш-тузилиши эътибори билан жуда катта; ҳайбатли, улкан. *Азамат чинорлар.* Азамат тоғлар. ■ *Ўйлаб қараса, [ота] шу ёшга келиб, бунақанги азамат қурилишини сира кўрмаган экан.* Р. Файзий. Чўлга баҳор келди.

2 Катта куч-қувватга эга; қудратли. *Одамлар ўттизлаб, элликлаб азамат машиналарни бошқарадилар.* М. Жўра. Қуёшдан нур эмганлар.

3 Файрат-шижоатли; баҳодир, ботир. *Тўрт томондан ёпирилиб, ўқ ёғдириб келатган душман солдатларининг яна олти ҳамласини даф этди азамат пулемётчилар.* Т. Рустамов. Мангу жасорат.

4 Жисмонан етук; забардаст. *Ёнида арслондек, тоғни урса толқон қиладиган азамат*

эри турганда, ташвиш қилишга ҳожат йўқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳар бир одам олтинга тенг бўлиб турган бир маҳалда уч азамат йигитни беғуноҳ-бесўроқ қамаб қўйишса..* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ўн тўрт ёшга кирдинг, бўлдинг азамат.* “Муродхон”.

5 Шундай белги-хусусиятга эгаликни қайд этувчи муносабатни билдиради. *Шокир Ғайратнинг елкасига қўлини ташлади: Оббо азамат-эй, зап ажойиб йигит экансан-ку!* М. Ҳазраткулов, Журъат. *Чарчабсан, азамат, юр энди, блндажга кириб ухлаб ол.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Азамат (эркаклар исми).

АЗАХОНА Азали жой, хонадон. *Кечаги боғча бугун азахоналар каби кишининг кўнглини ғаш-қайғу билан тўлдирарди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

АЗБАРОЙИ [*ф. ازبرای* – учун, сабабли] *юкл. кўм.* Таъкид, кучайтиришни билдиради. *Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ёлғиз ташлаб қўйганингиздан айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қудрат азбаройи ҳаяжонга тушганидан гапни нимадан бошлашни билмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Азбаройи худо 1) худо учун, худо йўлига; 2) худо ҳақи, ўлай агар. *Буни эшитиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Азбаройи шифо** 1) шифо бўлсин учун, даво бўлсин деб. *Шу дорини азбаройи шифо ичинг;* 2) *айн. азбаройи худо* Азбаройи шифо, бу нима деган гап-а?

АЗЗА-БАЗЗА *рвш. с. т. I* Кўнгил амри билан, атайлаб, махсус. *Омоновдек одам сизни табриклаш учун азза-базза трест ўринбосари кабинетидан чиқиб келармиди?* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Ҳа, шундай ёмғирда азза-базза узоқдан келган кишининг бир нияти бўлиши керак.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ростакамига, астойдил. *-Ўттиз йиллик хотинингизга раҳмингиз келмайдими? – Бону энди азза-базза йиғига тушди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

АЗИЗ [*а. عزیز* – улуғ, қадрли] I Кам топиладиган, ноёб ва қадрли; тақчил. *Эрур озки, фируза бўлмиш азиз.* А. Навоий. *Сув бошқа жойларга ҳам худди шу ердан тақсимланади. Саккиз кун Марғилон билан Симга, саккиз кун Чимён.. Олтиариққа оқади.* Шунинг учун ҳам сув бизда одам қонидай азиз. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳаёт учун энг зарурий ва қадрли, тенги йўқ. *Азиз таом.* ■ *Бугдой шундай азиз овқат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғалла халқимизнинг пешона тери билан, билак кучи билан бунёда келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан.

3 Эъзоз-эътиборга, иззат-ҳурматга лойиқ, ардоқли, қадрли. *Азиз Ватан.* *Азиз меҳмон.* *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. *Эр — сийланган ерда азиз.* Мақол. ■ *..наҳот сен, менинг пушти камаримдан бўлган, жондан азиз фарзандим, шу ҳақиқатни тушунмасанг.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Олий қадрга эга, табаррук. *Уерда | Шохимардонда | алақандай бир азизнинг қабри бор дейишади..* К. Яшин. Ҳамза. *Ўзбекистон — азизлар Ватани.* Газетадан.

5 Қайд этилган белги-хусусиятларга эгалликни таъкидловчи муносабатни билдиради. *Азиз дўстим.* *Азиз устозлар.* ■ *Азизим, қизинизнинг бахтини бировларнинг остонасидан қидирманг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

6 Азиз (эркаклар исми).

АЗИЗ-АВЛИЁ (*асосан, кўпл. шаклида — азиз-авлиёлар*). Эътиқодга кўра (одатда, ўтган), мўъжизалар кўрсатувчи, каромат, башорат қилувчилар. *Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳожи хола анча азиз-авлиёларни айтди-ю, аммо Оқтўпни эшонни бир марта ҳам оғзига олмади.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

АЗИЗЛАМОҚ кам. кўлл. Иззат-ҳурмат қилмоқ, азиз тутмоқ. *Бу сўзни эшитиб, Барчин.. азизлаб юрадиган бола — Ёдгор.. қандай бўлиб юрибди, — деди. “Ёдгор”.*

АЗИМ [а. عظيم — улуг, буюк, катта] 1 Кўриниш, тузилиш эътибори билан ғоят катта, улкан. *Азим терак.* *Азим тоғлар.* *Азим дарё.* *Шаҳри азим.* ■ *..Эски Жўвада азим бир жамоа йигиб, Азизбек билан бўлган можаросини сўзлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гуноҳи азим (азим гуноҳ) Катта гуноҳ. *Беҳуда қон тўкмоқ, юртни нарчаламоқдан азим гуноҳ йўқ!* Ойбек, Навоий. *..олимларни ҳақорат қилиш ва азоблаш кечириб бўлмайдиган гуноҳи азим сифатида таърифланган.* Э. Юсупов, Истиклал йўлида. **Балойи азим** 1) катта бало, кулфат. *Бўтам, ношаръий байту ғазал битиб, мени балойи азимга қўйманг.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) кўлидан ҳар бало келадиган. *Қилмайдиган, билмайдиган иши йўқ — балойи азим экан.* Сўзлашувдан.

2 Азим (эркаклар исми).

АЗИМАТ [а. عظيמת — интилиш, ирода, қатъият, қатъий қарор] эск. кт. Интилиш, жазм, қасд.

Азимат қилмоқ (ёки этмоқ) Жазм қилмоқ. *Қочиб чиқмога қилдилар азимат.* Лутфий. *Кобул сори гар азимат этсанг, қурбон қилай ўзни санга, эй шоҳ.* Бобур.

АЗИМКОР Ғоят катта ишларга қодир. *Каттакон йўлларда кўзингиз чароғ, Азимкор бир халқнинг зурётларисиз.* Ғ. Фулом.

АЗИМУТ [фр. azimut < а. السموت — йўллар, йўналишлар] 1 *астр., геод.* Кузатилмоқда бўлган осмон жисми ва кузатиш нуқтаси орқали ўтказилган вертикал текислик билан меридиан текислиги орасидаги бурчак.

2 *ҳарб.* Бирор нуқтага ҳамда шимол томонга қарата чизилган икки чизиқ оралигидаги бурчак; харитадан ва компасдан фойдаланиб аниқландиган энг қисқа йўналиш.

АЗИЯТ [а. اذيت — ранж, азоб, оғриқ; зарар] 1 Руҳий ёки жисмоний эзилиш, озор, азоб. [Қори:] *Ундоқ бўлса, бу ерга келишдан сизга азиятдан ўза нима хушлик бор?* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

Азият чекмоқ (ёки тортмоқ) Азобланмоқ. [Элмурод] *Онасидан ажралгандан бери кун бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зарарли таъсир, зарар-заҳмат. *Агар шу кўрбоши ўлдирилмаганда, Мухторхонга бир азият етар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Азият етказмоқ 1) шикаст етказмоқ; 2) хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Муборак кўнглиларига азият етказганидан қўрққанлигини сўзлаб, узра тилади.* Ойбек, Навоий.

АЗИЯТЛИ Руҳан ёки жисмонан азоб-азият берувчи. *Гуё ариқда унинг бахтиёр ҳам азиятли хотиралари оқиб кетаётгандай эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЗИЯТСИЗ Меҳнат-машаққатсиз, азият чекмай. *Азиятсиз бол тотмоқ — турмуш кечирмоқнинг муқаддас қонунларига хилофдир.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

АЗЛ [а. عزل — бўшатиш, четлатиш]: **азл қилмоқ (ёки этмоқ)** эск. кт. Бекор қилмоқ, четлатмоқ, бўшатмоқ (ишдан, мансабдан). *Азизбек мақсадга кўчди: Мени Тошкент ҳокимлигидан азл этмоқчи ва кўлларидан келса, ҳатто ўлдирмоқчи бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЗМ [a. عزم — қасд, қатъий қарор, киришиш] *кт.* Қасд, киришиш жазми, қатъий мақсад-интилиш. *Бу манба — улуг аждодларимизнинг қонимизда жўш ураётган азму шижоатидир.* Газетадан.

Азм қилмоқ 1) қарор қилмоқ, отланмоқ. *У энди пойтахтга келмоққа азм қилган.* Ойбек, Навоий; 2) жазм қилмоқ, ботинмоқ. *Мен ўн йилдан бери азм қилолмай юрган бу ишга буғун жазм этдим.* А. Мухтор. Тонг билан учрашув.

АЗМКОР *кт.* кам қўлл. Азму шижоатли, азм-жазм билан ҳаракат қилувчи. *Фақат чўлнинг қиёфасигина эмас, айна вақтда уни бўйсундираётган азмкорларнинг ўзи ҳам ўзгармоқда.* Газетадан.

АЗМОЙИШ [ф. آزمایش — синов, текшириш; тажриба] *кам* қўлл. Синаш, билиш мақсадидаги хатти-ҳаракат. *Қизлархон туншунмади: бу киши азмойишга гапиряптими ёки гапи жиддийми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Азмойиш(ини) олмоқ 1) синаш-билиш ҳаракатида бўлмоқ. *..Кечгача дала айланиб, азмойиш олиб юрди.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Мундоқ азмойиш олсам, колхозчилар орасида “миш-миш” гап кўпайиб кетибди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) сир-синоатини билиб олмоқ. *..ё иш енчиллашган, ё шининг азмойишини олиб, кўп куч сарф қилмай, вазифасини адо этишга ўрганган.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЗОБ [a. عذاب — қийналиш, уқубат] 1) Жисмоний ёки руҳий қийноқ. *Виждон азоби. Руҳий азоб. Илғари “йўл азоби — гўр азоби” дердилар.* ■ [Фулмон] *Юрагидаги бор дардларини, тортган азобларини бир-бир айтиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2) Иш-меҳнат қийинчилиги, машаққати. [Хадича] *Ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқариб уйлаётган синиқларини кўриб, дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Азоб бермоқ Қийнамоқ, қийноққа солмоқ. *Йўтал ёмон азоб беряпти.* ■ *Зиндон-боннинг даромади қамалганларга азоб бериш воситаси билан улардан олинадиган 4-5 танга пулдир.* С. Айний, Дохунда. **Азоб чекмоқ** (ёки **тортмоқ**) Руҳан ёки жисмонан қийналмоқ. *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Очликдан нечоғлиқ азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли

тунлар. **Гўр азоби** Ўта азоб, қаттиқ азоб. *Гўр азобида етиштирган пахтасини заводга келтириб, сувтекин сотади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ит азобида** Ниҳоятда азоб чекиб, ўта азоб билан. *Ит азобида тунни ўтказди.* С. Сиёев. Ёруғлик. **Нима азоб** Нима жазо, нега мунча қийналиш (қийналиб бирор иш қилаётган кишига ачиниб айтилдиган ибора). *-Нима азоб, дадаси, ўпкангиз қирилиб кетди-ю, — Ойшабону эрига ачиниб гапирди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

АЗОБЛАМОҚ Жисмоний ёки руҳий азоб бермоқ. *Кимнинг дилида нима гап борлиги номаълум. Аммо Адолатни “уруш кимларни тул қилмаяпти” деган гап азобламоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЗОБЛИ Азоб берувчи. *Нусратулла кейинги вақтларда бу азобли ўйлардан вақтинча бўлса ҳам қутулишининг бирдан-бир йўлини топиб олган.* А. Мухтор. Опа-сингиллар.

АЗОБ-УҚУБАТ Турли азоб ва уқубатлар, машаққат ва қийинчиликлар. *Улар фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва мардлик билан тўла кунларни.. хотирлар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗОЗИЛ [a. عزازيل — шайтон] Шайтон, иблиснинг номи. *Уламога тил тегизган аозил бу, уринлар.* Ойбек. Улуғ йўл.

АЗОН [a. اذان — намозга чақириш] 1 *дин.* Намоз ўқишга чақириқ. *Масжиддан шом азонни эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шукур сўфи мезанага чиқиб, азон айтди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

2) Тонг ёришиш, гира-шира пайти; эрта тонг. *-Шу бўйи тун билан йиғлаб чиқибди, сўнг, “сендай эрга теккунча, қора ерга тегиб кўя қолай” деб, азонга яқин бир илож қилиб қочибди, — деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қулоғига азон айтмоқ *этно.* Янги туғилган чақалоқнинг қулоғига тегишли дуоларни ўқимоқ. *Катта бобоси унинг қулоғига азон айтиб, танглайини кўтарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Сўфи азон айтмасдан** Жуда барвақт, тонг саҳарда. *Сўфи азон айтмасдан нима қилиб юрибсан?* ■ *Кунлардан бир кун, сўфи азон айтмасдан, ўрнимдан туриб.. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

АЗОНДА *рвш.* Эрта тонг билан, тонготар пайтда. *Эрта билан азонда ўрнимдан бошини кўтаради-ю, онасининг иш саватчасига ёпишади.* Ойдин, Бечора.

АЗОНЛАБ *айн. азонда. Бог ичидаги узун курсида азонлаб келган Умид кутиб ўтирарди.* Мирмуҳсин, Умил.

АЗОНЧИ *с. т. Муаззин, сўфи. Минорада азончилар айтар азон..* Ойбек, Зафар ва Захро.

АЗОТ I [*фр. azot* <юн. а — йўқ (инкор) + zoos — тирик)] Менделеев даврий система-сининг V гуруҳига мансуб, рангсиз ва ҳидсиз кимёвий элемент, ўсимликлар озиқланишида муҳим аҳамиятга эга.

АЗОТ II: азот кўтармоқ *с. т. Даст кўтармоқ, тик кўтармоқ. -Ёрдамингиз учун катта раҳмат! — деди Турсуной ва юкни ердан азот кўтарди-да, кифтига қўйиб жўнаб қолди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЗОТЛАМОҚ Азот ёки азотли моддалар билан тўйинтирмоқ, бойитмоқ. *Тупроқни азотламоқ. Пулатни азотламоқ.*

АЗОТЛИ Таркибида азот бўлган. *Азотли ўғитлар.*

АЗРОИЛ [*а. عزرائيل* — ўлим фариштаси] Ислом динида тўрт бош фариштадан бири, жон олувчи фаришта; ажал фариштаси. *-Гарданимдаги қарзларимни узгунимча, Азроил жонимни олиб қўймаса эди,— деди қарзга ботган киши афандига. “Латифалар”.*

АЗТАҲИДИЛ [*ф. از ته دل* — бутун қалбнинг, юракнинг тубидан] *эск. кт. айн. астойдил. ...Азтаҳидил Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЙ *айн. эй. Ай сиз, менинг кичик дўстларим.* З. Диёр.

АЙБ [*а. عيب* — нуқсон] I Расм-қоидага ёки одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш, хатти-ҳаракат; гуноҳ. *Уз айбига иқрор бўлмоқ. Айбини бўйнига қўймоқ. Айбини яширган ўнгмас.* Мақол. ■ *У Ойқизнинг ёнига келди-да, айбига иқрор бўлган гуноҳкордек, маъюслик билан гапирди.* Ш. Рашидов. Фолиблар.

Айб қилмоқ Айб содир этмоқ, айбли иш қилмоқ.

2 *хўқ. Қонунга хилоф хатти-ҳаракат; жиноятга тортишнинг зарур шарт. Тўрт нафар ҳарбий Ватанга хиёнат қилишдаги айби учун судга тортилди.* Газетадан.

3 Киши уяладиган, хижолат тортадиган хатти-ҳаракат; уятли иш, уят. *Сўраганнинг айби йўқ. Мақол. Орзуга айб йўқ. Мақол. ■ [Холисхон Тожибойга:] Қўйинг, хафа бўлман. Бу ўзимнинг укам, айб бўлади. Ҳамза, Холисхон.*

Айбга буюрмайсиз. Айб ҳисобламайсиз (бирор иш, хатти-ҳаракат учун кечирим, узр маъносида қўлланади). *Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Энди, меҳмонлар, айбга буюрмайсизлар, менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўп.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Энди, айбга буюрмайсиз, негадир кўнглим сизга тортди, ука.* Газетадан. **Айбга қўшмайсиз** *айн. айбга буюрмайсиз. Айб қилмоқ* 1) айбли, уятли иш қилмоқ. *Айб қилдингми, узр сўра;* 2) айб (айбли) деб қарамоқ, уят қилмоқ *Ундай қилма, одамлар айб қилади;* 3) айб қилмайсиз. *айн. айбга буюрмайсиз. Канизак дастурхон ёзиб, овқат келтирди. У бир коса ошни Самандаровнинг олдига қўяр экан: -Айб қилмайсиз-да, Мақсудали ака, холам сўк оши қилибдилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Меъёрни, одатий ҳолатни бузувчи белги-ҳолат, нарса; камчилик, нуқсон. *Ҳар тўқисда бир айб. Бировнинг айбига кулмагил зинҳор, сенинг айбингга ҳам кулгучилар бор.*

АЙБАКИ [*а.+ф. عيبكي* — айби, нуқсони бор] Сифати паст, жўн чарм. *Айбаки маҳси.* ■ *..оёғида эскироқ айбаки теридан тикилган этик.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

АЙБДОР I *от* Айб иш қилган киши; гуноҳкор. [*Ота*] *Болалари олдига айбдордек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа тикилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *от, хўқ. Жиноий иш қилган, қонунга хилоф иш қилган, жиноий жавобгар киши. Навбатчи милиционер айбдорни олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Гулом, Машғал. *Айбдор ва лоқайд раҳбарларга нисбатан мурасасизлик қилиб келинган.* Газетадан.

3 *сфт. Жисмоний жиҳатдан камчилиги, нуқсони, иллати бор; айбли. Айбдор қиз.* ■ *-Бир кўзидан айбдорми? — Шунақа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙБЛАМОҚ I Айбли деб топмоқ, айб қўймоқ. *Биров у деди, биров бу деди, ким келинни айблади, ким — куёвни.* Газетадан. [*Тантибойвачча*] *Қизни олиб қочганда, эҳтиётсизликда, бўшангликда қора Аҳмадни айблади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *хўқ. Жиноий айб қўймоқ. Ўша вақтларда маҳаллий раҳбарларни айблашга баҳона топилмай қолганда, уларнинг фарзанд-*

лари ва қариндош-уруғларини тухмат билан қамашарди. Газетадан.

АЙБЛАНУВЧИ 1 Айбланмоқ фл. сфдш.

2 ҳуқ. ЎЗР Жиноий-процессуал кодексида белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида жиноят ишида иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида айблов қарори чиқарилган шахс.

АЙБЛИ айн. айбдор 1, 3. Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Нафсамбирини айтганда, биз ўзимиз айбли. А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБЛОВ 1 Айбламоқ фл. ҳар.н.

2 ҳуқ. Муайян жиноий ишни қилганликда айбланган шахснинг айбдорлигини исботлаш учун қилинган ҳаракат.

Айблов хулосаси Жиноят юзасидан тергов натижасида аниқланган ҳолатлар ва айб мазмуни баён этилган ҳужжат.

3 ҳуқ. Айблаш қайди, айб (айблар) қайд этилган (нарса). *Айблов қоғози*. ■ Судланувчилар устидан чиқарилган айблов ҳукми қанчалик оғир ва аёвсиз бўлмасин.. “Муштум”.

АЙБЛОВЧИ 1 Айбламоқ фл. сфдш.

2 ҳуқ. Судда жиноий иш юзасидан айблов фикрини қувватловчи шахс. *Давлат айбловчиси*. *Жамоат айбловчиси*.

АЙБНОМА 1 Умуман айбни кўрсатувчи, қайд этувчи ёзма баён, шундай вазифани бажарувчи ҳужжат. “Оқ қон” рангли фильми атом қуролни ишлатишга зўр бериб уринаётганларни фош қилувчи сиёсий айбномадир. Газетадан.

2 ҳуқ. Жиноий айбнинг ёзма баёни. *Айбноманинг хулосасида айбдорларнинг ҳаммаси тергов давомида ўз жиноятларига иқрор бўлганлиги айтилади*. Ҳ. Фулом, Машғал.

АЙБОНА эск. Жамоат тартибини бузганлик, ахлоқсизлик, етказилган зарар кабилар учун ундириладиган (тўланадиган) жарима; товон. *Айбона тўлаш*. ■ *Эгамберди, шу бугдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБСИТМОҚ Айб топмоқ, айб тақмоқ. У нимадан айбсйтишни билмай юрибди. ■ *Айб ҳаммамизда бор.. Лекин ҳозир айбсйтиб утирадиган пайт эмас*. М. Мансуров. Ёмби.

АЙВОН [а. ايوان — қаср; олди очиқ бино] Кўпинча уч томони берк, олди очиқ

хона. *Ўзганинг тоқу равоқидан ўзининг айвонинг яхши*. Мақол. ■ *Уйнинг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузилгандан кейин, олди деворни олиб ташлаб, айвон қилинибди*. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

Жаҳон айвонида поэт. Оламда, дунёда, жаҳонда. *..Иуқ жаҳон айвонида онинг киби шўху зариф*. Аваз.

АЙЁМ [а. ايام — кунлар] 1 кт. Кун; кунлар. *Бугун ҳар биримиз учун қутлуғ айём*. “Муштум”.

2 Байрам куни; байрам кунлари. *Улуғ айём*. *Айёмлари (айёмингиз) муборак!*

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар билдирган вақт, фасл ва ш.к. га оид он, кун, кунларни билдиради. *Баҳор айёмиди гул гашт этарга бир чаман бўлса..* Фурқат. *Йигитликнинг айёмини ёд қил*. А. Навоий. *Шукр қил, ҳижрон тунни ўтгач, келур айёми васл*. Воқиф.

Айёми ажуз Қишнинг охириги ҳафтаси. *Айёми ажуз олти кун, қаҳр айласа — қаттиқ кун*. Мақол.

АЙЁР [а. عتار — муғамбир; ялангоёк, бекорчи] 1 сфт. Макр-ҳийлага уста; муғамбир, фирибгар. *Айёр бой*. *Айёр тулки*. ■ *Тулкани алдаб соғурлар, Турфа айёрдир тўрам*. “Муштум”. *Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам: ҳамма бойлар каби айёр..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Макр-ҳийла ифодаси бўлган; макрона. *Айёр боқиш*. *Айёр табассум*. ■ *Бек айёр кўзларини Раззоққа қаратди*. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 от Ўзбек халқ дostonлариди: ҳийлагар; айғоқчи. *Шу орада Алпомиш Қалмоқшонинг айёрларини ўтда куйдириб юборди*. “Алпомиш”.

АЙЁРЛИК Айёрона иш, хатти-ҳаракат; қувлик. *Назаримда, Турдиев нимжон, ҳеч қандай айёрлик қўлидан келмайдиган, содда кўринди*. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АЙЁРОНА рвш. Айёрлик билан, қувлик билан, айёрларча. *У айёрона кулиб қўйди*. ■ *Комил унинг айёрона боқиб турган кўзларига тикилди*. “Ёшлик”.

АЙИЛ Эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлантириб боғланадиган тўқали қайиш. *Айилни тортиб қўймоқ*. ■ *Ҳеч ким ҳориган отларининг айилни бўшатмади, қуролиниям қўлдан қўймади*. “Ёшлик”.

Айил ботмоқ Қаттиқ тегмоқ, оғир ботмоқ, ранжитмоқ. *Айтган гапларим.. айил ботган бўлса, узр, Қумри келинойи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида софдил кишилар устидан тўхматлар уюштирди.* “Муштум”. **Айил маҳкам** с.т. Қорин тўқ, Ҳа, оғайни, айил маҳкамми, ҳеч нарса емаётирсиз?

АЙИРБОШ: айирбош қилмоқ айн. айирбошламоқ. *Муҳаббат виждонни латта-путтага айирбош қилди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

АЙИРБОШЛАМОҚ 1 Бошма-бошига ёки бошқа бирор шарт билан бирор нарса ни алишмоқ, алмашмоқ, алмаштирмоқ. *Сотишга ва айирбошлашга ярайдиган нарсалар ҳам сон бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Янгиламоқ, ўзгартирмоқ. *Ишдан қейин кийимларни айирбошламоқ.*

АЙИРБОШЛАШ иқт. Кишиларнинг меҳнат фаолияти ёки маҳсулотларини ўзаро алмаштиришлари.

АЙИРГИЧ Айириш, бўлиш, тақсимлаш учун хизмат қилувчи асбоб, мослама, қурилма. *Ўнлаб сув айиргич иншоотлар.. қурилиб ишга туширилди.* Газетадан.

АЙИРИШ 1 Айирмоқ фл. ҳар. н.

2 мат. Тўрт арифметик амалнинг бири: бир сондан бошқа сонни олиб ташлаш.

Айириш белгиси 1) мат. бир сонни иккинчи сондан олиниши кераклигини кўрсатадиган ишора; минус (–) белгиси; **2)** тлш. айириш белгиси (ъ) номи.

АЙИРМА 1 Бирида бор, бошқасида йўқ белги-хусусият, ажаратувчи белги-хусусият; фарқ, ўзгачалик. *Бир хил шароитда ишланиб.. тупроғининг табиати бир хил бўлган икки ер турлича бўлмайди. Буларнинг орасида қандайдир бир айирма бор.* С. А. Айтий, Қуллар.

2 мат. Айириш натижасида юзага келган сон. *Беш билан учнинг айирмаси — икки.*

АЙИРМАЧИ 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмайдиган, кимгадир бошқача кўз билан қарайдиган (киши).

2 сиёс. Айирмачилик тарафдори, айирмачилик йўлини тутувчи шахс. *..Қайта қуриш йўлидаги курашчилар билан айирмачилар айнан бир хил тарзда талқин этилмоқда.* Газетадан.

АЙИРМАЧИЛИК 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмаслик, кимларгадир бошқача

кўз (“ўгай кўз”) билан қараш. *Бу ерда айирмачилик йўқ, тақсир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сиёс. Кўпчиликдан ажралишга интилиш, шундай хатти-ҳаракат.

АЙИРМОҚ 1 Бутунни бўлмоқ, таркибий қисмларга бўлмоқ, бўлакламоқ. *Тухум саригини оқидан айирмоқ.*

2 Турига, навига қараб бўлмоқ, ажратмоқ. *Тўй бекаси, Мирзақаримбойнинг хотини, аёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Хиллаб алоҳидаламоқ. *Бобо Қамбар дуторга лойиғини айириб олиб, йўниб чархлаяпти.. “Юсуф ва Аҳмад”.*

4 Узоқлаштирмоқ, ажратмоқ. *Болани кўкракдан айирмоқ. ■ -Майли, ойи, сиз мани беш-ўн кун бағрингиздан айирманг. Орзум шу.. — деди Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фигонким, гардиши даврон айирди ўз диёримдан.* Фурқат.

5 Маҳрум қилмоқ, жудо қилмоқ. *Уни ёр олдига кириш минутининг яқинлиги, ёр нафасининг яқинлиги эс-ҳушидан айираёзган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир гал тарк эт, фалак, удуминг — ошиқдан айирма машуқни.* А. Шер, Қадимги куй.

6 Ажрата билмоқ, фарқига бормоқ. *-Ман, ман! Дардинда куйган даданман! — Гулнор ўз дадасининг товушини базўр айира билди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ясама қароматчининг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаёқдан билсин.* “Муштум”.

7 Орага тушиб ажратмоқ. *Сўз таъбир қилмагач, ўзи [домла] оломон орасига кириб, одамларни айира бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Айирмачилик қилмоқ, турли кўз билан қарамоқ. *Биз миллат айирмаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 мат. Айириш амалини бажармоқ, бир сондан иккинчи сонни олмоқ, ажратмоқ. *Ўттиздан ўн бешни айирмоқ.*

АЙИРУВ Айирмоқ фл. ҳар. н.

Айирув боғловчилари тлш. Уюшиқ бўлаклар, шунингдек, кўшма гап қисмлари билдирган нарс-ҳодисалардан бири бўлишини (борлигини) ёки улар галма-гал бўлишини билдирувчи боғловчилар: ё.., ёки.., баъзан.., баъзан.. ва б.

АЙИҚ Пахмоқ юнгли, бесўнақай, катта, сутэмизувчи йиртқич ҳайвон. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол.

Айиқ полвон 1) айиқнинг лақаби; 2) бе-
сўнақай, кўпол одамга нисбатан қўлланади.

Катга Айиқ, айн. Етти оғайни (ёки қароқ-
чи) қ. етти. **Кичик Айиқ айн. Кичик Етти оғай-
ни** (ёки қароқчи) қ. етти.

АЙИҚМУРУТ Раънодошлар оиласига
мансуб паст бўйли дарахт (нокнинг бир тури).

АЙИҚТОВОНДОШЛАР Иккипалла-
лилар синфининг айритождилар кенжа син-
фига мансуб, асосан кўп йиллик ўсимлик-
лар оиласи.

АЙИҚТОВОНЛАР Айиқтовондошлар
оиласига мансуб, асосан кўп йиллик ўсим-
ликлар туркуми.

АЙЛАМОҚ эск. кт. 1 Қилмоқ. *Кимга кўп
яшиллик айлай, ўзинг айт..* А. Орипов.

2 ёрд. фл. Кўшма феъл ясайди. *Шод айла-
моқ. Сайр айламоқ. Сабр айламоқ.*

АЙЛАНА 1 от Теварак, атроф. [Жамила
ўз-ўзига:] *Мени бу темир қафасга солдилар,
ихтиёримни ўзимдан олдилар. Айланамда
қанча пойлоқчи, қанча қоровулар бор. Ҳам-
за, Бой ила хизматчи.*

2 от геом. Ҳамма нуқталари марказдан
баравар узоқликда бўлган ёпиқ эгри чизик.
Айлананинг узунлиги. Айлана чизмоқ.

3 сфт. Доиравий, тўгарак, ғилдирак
шаклидаги. *Айлана йўл. ■ Айлана клуб де-
ворлари турли шиорлар ёзилган қизил сатин-
лар билан зийнатланган. А. Қодирий, Обид
кетмон.*

АЙЛАНАЙ 1 Айланмоқ фл. 1-ш. буйр. м.

2 унд. с. Садағанг кетай, қурбон бўлай;
ўргилай (эркалаш, суйиш ва ш.к. муносабат-
ни билдиради). *Вой, Тўлажонимдан айланай!
Вой, шундай шеърлар ёзган ўғилжонимдан
ўргилай. М. Исмоилий, Бизнинг роман.*

3 Эркалатиш ёки хурмат ифодаловчи му-
рожаат шакли. [Сифатбуви Жамилага:] *Ай-
ланай, қизим, наҳотки бошингга давлат қуши
қўнса-ю, уни калтаклаб, ўзинг қувласанг!
Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

АЙЛАНАСИДА кўм. өзф. Теварагида, ат-
рофида. *Шаҳар айланасида.*

АЙЛАНИБ-ЎРГИЛМОҚ Айланай, ўр-
гилай, дея парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам
уни [Кумушини] маҳкам сиқиб қучоқлаб олган,
юзидан шап-шап ўпиб, айланиб-ўргилар ва
тикилиб-тикилиб, нима учундир йиғлар эди.
А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АЙЛАНИШ 1 Айланмоқ фл. ҳар. н. *Ернинг
айланиши. Чўғнинг кулга айланиши.*

2 Тўғри йўлдан четдаги, айланиб ўтади-
ган, айланма. *Айланиш йўл. ■ У апил-та-
пил кийинди-да, айланиш бўлса ҳам, Қаш-
қатовнинг бағри билан юқоридан кетди. С.
Анорбоев, Оқсой.*

Пул айланиши Пулнинг муомалада юри-
ши. *..жойларда пулли хизмат кўрсатиш иш-
лари ниҳоятда сусткашлик билан амалга
оширилаётир. Бу эса пул айланишини секин-
лаштирамоқда. "Меҳнат".*

АЙЛАНИШМОҚ 1 Айланмоқ фл. бирг.
н. *Даврани тўрт айланишди ҳамки, жувон
ёнбош бермади. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

2 Бирор ерда ёки бирор иш билан овора
бўлиб, тутилиб қолмоқ, бирор ерда айланиб,
ўралишиб юрмоқ. [Ҳакимбойвачча:] *-Эрталаб
келган эдим. Банкда айланишиб қолдим, — деди-
да, сўзлаб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Асосий, одатдаги бўлмаган бирор иш-
нарсга билан шугулланмоқ. *Қиморга айла-
нишмоқ. Бозорга (савдога) айланишмоқ.*

4 Бирор нарсга илинжида ораламоқ, пай-
до бўлмоқ; ораламоқ. *Бегона кишилар айла-
нишиб қолди.*

5 манф. Бирор кимсанинг илинжида бўл-
моқ; илакишмоқ. *Унинг [Шарофатнинг] на-
зарида, бу тахминлардан ҳақиқатга яқин-
роғи Сидиқжоннинг "шу жувон ўлгур" Кани-
закка айланишиб қолганлиги эди. А. Қаҳҳор,
Кўшчинор чироқлари.*

АЙЛАНМА 1 сфт. Айлана шаклида бўл-
ган, доира шаклидаги, доиравий, ҳалқаси-
мон. *Айланма темир йўл.*

Айланма ҳаракат физ. Доиравий ҳаракат,
айлана бўйлаб йўналган ҳаракат.

2 сфт. Тўғри йўлга нисбатан узоқроқ ва
чалкаш, айланиш.

Айланма йўл 1) тўғри йўлдан узоқроқ,
чалкаш йўл. *Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлни
қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақ-
тида Шоқосимниқига бошлаб келди. Ойбек,
Танланган асарлар; 2) доиравий, ҳалқа шак-
лидаги йўл.*

3 от Трамвай ва ш.к.нинг айланиб, ор-
қага қайтадиган жойи. *Трамвай айланмаси.
Троллейбус айланмаси.*

4 от Дарё, денгиз ва ш.к. нинг кўпинча
қарама-қарши оқимлар тўқнашадиган жой-
ларида сувнинг уст қисмида содир бўлади-
ган уюрма ҳаракат, шундай ҳаракатли жой.

5 Муомалада юрадиган (пул, маблағ ва
ш.к. ҳақида). *Корхоналар қачонгача.. касодга*

учраган молларини қалаштириб ташлаб, яна айланма маблағлар беришни сўраб, ялиниб юрадилар. Газетадан.

АЙЛАНМАЧОҚ 1 сфт. Айланиш ва бурилиш жойлари кўп, айланма, чалкаш. *Айланмачоқ йўлларида кўринмай кетган қизлар лип этиб яна кўзимизга чалинди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

2 от Қиз болаларнинг коптокни ерга уриб ва айланиб, уни ерга туширмай ўйнайдиган ўйини. *Айланмачоқ ўйнамоқ.*

АЙЛАНМОҚ 1 Ўз ўқи ёки бирор нарса теварагида ҳаракат қилмоқ, айлана бўйлаб давра олиб юрмоқ. *Ер ўз ўқи атрофида айланади.* ■ *Жувон даврани уч айлангандан кейин ўзи сингари кийинган бир йигитни тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Сайр-томоша ёки бошқа мақсадда кезмоқ. *Фуломжон.. шаҳар айлангани кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тирикчилик ўтказиш учун Юсуфжон қизиқ Туркистонни, Қозоғистонни айланиб чиқди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Эрталаб қурилишга келганда, энг аввал ҳамма участкаларни айланиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бирор ерда ёки доирада ўралашиб юрмоқ; айланишмоқ. [*Абдишукур*] *Татар савдогарлари орасида айланаркан, уни-бунни таниди.* Ойбек. Танланган асарлар.

4 иқт. Муомалада бўлмоқ, юрмоқ. *Капиталнинг айланиши.*

5 Бошқа нарсага, бошқа ҳолатга ўтмоқ. *Сув музга айланди. Ёмғир аста-секин қорга айланди. Овацияга айланган давомли қарсақлар.* ■ *Мирзаев шу кунни жуда зерикди.* Бу зерикчи кечқурунга бориб диққатликка айланди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

6 (айрим сўзлар билан) Тусини касб этмоқ, шундай бўлмоқ. *Ҳар йили бувимни эслаш, худди шу кунни амма-амакилар йиғилиши одатга айланган.* Газетадан. *Келажакда эса бу макон ислом аҳли учун муқаддас қадамжо ва ғоят гўзал зиёратгоҳлардан бирига айланишига ишонч билдирди.* Газетадан.

Боши айланмоқ 1) мувозанатини йўқотиб, ҳаммаёқ айланаётгандай, чайқалаётгандай туюлмоқ. *Ботирали айвон устунига суюниб ўтирди-ю, кўзи тиниб, боши айланиб кетди.* Ҳ. Фулом, Машғал; **2)** кўчма нима қиларини билмай, эсанкираб, гангиб қолмоқ. *Дастгоҳларни куриб, аввал бошимиз айланиб қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ай-**

ланиб ўтмоқ 1) бирор нарсанинг атрофи билан ўтмоқ. *Бинони айланиб ўтмоқ;* **2)** ҳисобга олмаслик, четлаб ўтмоқ. *Улар қонунни маълум даражада билишади, аммо ўзларига боғлиқ масалаларда уни айланиб ўтишга ҳаракат қилишади.* Газетадан. **Гап айланиб** Гап гапга улиниб, гапдан гап чиқиб. *Гап айланиб, бригадалар ишига кўчди.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. **Гап айланмоқ** Гап кўзгалмоқ, гап юрмоқ. *Яна шу ҳақда гап айланиб қолди.* **Тили айланмай қолди** Тили лол бўлиб қолди, тили гапга келмай қолди. **Ҳаво айланиб турибди** Ҳаво ёғадигандай булутланиб турибди.

АЙЛАНСИН 1 Садақа кетсин, ўргилсин. *Ашула сиздан айлансин, эшон, айтиб беради, бир оз нафасини ўнглаб олсин, — деди Вали ака.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эрқалатиш ёки ҳурматни ифодалайди; ўргилсин, тасаддуқ. *Онанг (ёки онаси) айлансин. Акагинанг айлансин.*

АЙЛАНТИРМОҚ 1 Айланмоқ фл. орт. н. *Ҳазилни чинга айлантирмоқ. Парракни айлантирмоқ. Шаҳар айлантирмоқ. Капитални айлантирмоқ.* ■ *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир томондан иккинчи томонга ағдармоқ, бошқа томонини ўгирмоқ, тўнкармоқ; *Шкафни айлантириб қўймоқ.* ■ [*Ҳасанали*] *Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с. т. Гап билан чалғитмоқ, лақиллатмоқ.

Айлантириб келганда Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. *Айлантириб келганда бир соатлик иш экан.* **Айлантириб ташламоқ** Бошдан айлантириб, ўгириб садақа қилмоқ. **Айлантириб туширмоқ** Қулочкашлаб урмоқ. **Бошни айлантирмоқ 1)** гангитмоқ, мияни ғовлатмоқ, каловлатмоқ. *У ерда отлар, аравалар, туяларнинг шовқини.. нонвойларнинг қичқирishiлари бир-бирига қўшилиб, аллақандай маъносиз, бошни айлантирадиган доимий бир ғовур-ғувур ясаиди.* Ойбек, Танланган асарлар; **2)** эс-хушни олиб қўймоқ, мафгун қилмоқ; **3)** йўлдан оздирмоқ, аврамоқ, алдамоқ. [*Мақсуд Ялангтўшга:*] *Оғайни, мен қора одамман. Занғар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Гапни айлантормоқ Гапни чўзмоқ; гапни бошқа томонга бурмоқ, чалғитмоқ. *Саодат-хон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантитар эди.* С. Зуннуова, Олов. *Гапни кўп айлантирмасдан, очигини айтиб кўя қол.* О. Ёқубов.

АЙМАШМОҚ Ўралиб олмоқ, чирмашмоқ, чирмалмоқ. *Теракка аймашган ток. Печакгул дарахтга аймашибди.*

АЙМОҚ I Мўғул ва туркий халқлар қадимий уруғларининг парчаланишидан келиб чиққан турли тармоқдаги ўзаро қон-қардош оилалар бирлашмаси, иттифоқи.

АЙМОҚ II Эск. кт. Айтмоқ, демоқ. *Айди, эй, бечора, қилдинг на учун тарки ватан?* Фурқат.

АЙМОҚИ Дарахтларга чирмашиб ўсадиган (ток ҳақида). *Фақат бақатерак учларидаги аймоқи узумларгина қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЙНАМА кам қўлл. айн. **айнамачи I.** *Бўшаширманг теримни ҳаргиз, Куз — айнама, серқилиқ осмон.* Ойбек, Қизлар.

АЙНАМАЧИ айн. **айнамачи.** *Айнамачи кўзинг қилиқларига биз халқнинг уюшқоқлигини, фидокорлигини қарши кўямиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЙНАМОҚ айн. **айнимоқ.** *Ранги бир қадар айнаган гиламча..* Ойбек, Танланган асарлар. *-Қиз айнаб қолмаганмикин-а, — деди Ўктам бошқаларга сал кўзини қисиб.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Адолат билан ҳам бир оз яхши гапиршиб ўтирди. Кейин бирдан айнаб қолди.* С. Зуннуова, Гулхан. *Барақалла, Марғилонга келиб, бу гапдан айнадингизми-а? — Айнадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳаво айнамоқчи, — деди у секин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙНАН [а. عينا — худди ўзи] рвш. кт. **I** Қандай бўлса, шундай, ҳеч қандай ўзгаришсиз. *Айнан таржима.* ■ *Элмурод жавоб бериш учун кўп ўйлаб турмади. Илгари бўлган воқеани бугунга айнан кўчириб айтиб кўя қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 юкл. Худди. *Отасининг айнан ўзи.* ■ *Айнан ҳуқуқий маълумотнинг этишмаслиги кўплаб ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келмоқда.* Газетадан. *Марям характерининг яна аллақандай жиҳатлари очилмай қолгандек. Айнан қайси жиҳати — ҳозир аниқ айтолмайман.* Газетадан.

АЙНИ [а. عيني — жиддий, муҳим; худди] **I олм.** Нарса, ҳодисага ишора қилади;

худди шу (ўша). *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чол айни саволни Матюнусга ҳам берди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Айни кунларда республикамизнинг барча вилоят ва туманларида пахта терими қизгин давом этмоқда.* Газетадан.

2 юкл. Таъкид-кучайтиришни ифодалайди; худди, роса. *Имтиҳон айни қизиган кунлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айни пайти. Темирни қизигида босинг, Қамчибой!* Ҳ. Фулом, Машъал.

Айни замонда 1) шу вақтнинг, шу палланинг ўзида; 2) *крш. с. вэф.* шу билан бирга, шунинг билан бирга.

АЙНИМАЧИ I Бир маромда турмайдиган, ўзгарувчи, беқарор. *Айнимачи ҳаво.*

2 Бир фикрда қатъий турмайдиган, бетайин, субутсиз. *..ишчилар ҳаракатининг тепасига ҳар турли айнимачиларни ва авантюристларни қўйишга уриниб, дўқ-пўписа-ни амалга оширмоқдалар.* Газетадан.

АЙНИМОҚ I Ранг-туси, сифатини йўқотмоқ, эскирмоқ; ўнгмоқ. *Айниган эски гимнастёркаси ҳам сувга чайқалгандай жиққа хўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Асл белги-хусусиятини, софлигини йўқотмоқ (нав, насл ва ш.к. ҳақида). *Илгариги қизилуруғ, босволди қовунлар йўқ. Ҳаммаси айниган. Насл айнимасин десанг, ҳар уч йилда кўчқорни алмаштира.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Соф (одатий) ҳолати ёмон томонга ўзгармоқ. *Ҳаво айниди.* ■ *Замона айниди.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Истеъмолга яроқсиз бўлмоқ; бузилмоқ (егулик-ичгуликлар ҳақида). *-Йўқ, — деди онаси, — чой айниб қолади, келишгандан кейин дамларсан..* Ойдин, Ўздан кўрсин. *Турсунбой ота, эчкининг гўшти айниб қолмасдан, хотинига мушкулкушод ўқитгани эшон аяни уйига чақирганди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Тўғри фикрлаш, сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, шу жиҳатдан аҳволи егирлашмоқ. *Беморнинг аҳволи дуруст эди, лекин кечая бориб айниди.* ■ *Бу айниган чолни олиб бориб, зиндонга солинлар.* “Юсуф ва Аҳмад”.

6 Хулқ-атвори, одоб-ахлоқи жиҳатидан ёмонлашмоқ, ёмон томонга ўзгармоқ; бузилмоқ. [Музаффар Дадавоёга:] *Вақтида жуда хурсанд бўлганмиз! Сиз билан фахрланганмиз. Аммо кейинги йилларда айниб қолдингиз, димоғингиз кўтарилиб кетди, кўзингизни ёғ босди.* Уйғун, Навбахор.

7 Одоб-ахлоқ чегарасидан чиқиб кетмоқ, одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари гапларни гапира бошламоқ. *Буни қаранг, ёмғирда қолган мушукнинг ҳиди келади!* — *Айнима, айнима!* — *деди йўғон бир товуш.* — *Ёмғирда қолган мушукни ҳидлаб кўрганмисан?* А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

8 Фикрини, ниятини ўзгартирмоқ, ниятидан, сўзидан қайтмоқ. *— Уртоқ командир танкист бўлар эмишлар,* — *деди Тожихон кулиб.* — *Учувчи бўлишдан айнибдишлар.* А. Қаҳҳор. Йиллар. Арслоқул. баъзи оғайнилари қидирмоқчи бўлди, лекин яна айниди. Ойбек. Навоий. *Ҳожи хола пулни кўрди-ю, яна айниб қолмасин деб, кўлидан юлиб олди.* М. Исмоилий. Фарғона т. о.

9 Алоқани узмоқ, кечмоқ. *Биздан айниб, бошқа ишга ўтиб кетди.* *Мижозлар айниб, келмай қўйишди.*

Кўнгли айнимоқ 1) кўнгли беҳузур бўлмоқ, кўнгли озмоқ, қайт қилгиси келмоқ; 2) феъли озмоқ, аччиги чиқмоқ. **Мияси айниб қолган** Эси-ҳуши жойида эмас, эси кирарли-чиқарли бўлиб қолган. **Феъли айнимоқ** 1) асаби кўзгамоқ; 2) жаҳли чиқиб, кайфияти бузилмоқ.

АЙНИЯТ [а. عيىت — айнан ўзи эканлик, ўхшашлик] **1** *кп.* Айнан ўхшашлик, бир хиллик.

2 *мат.* Таркибидаги барча ҳарфий белгиларнинг ҳамма қийматларида ҳам бузилмайдиган тенглик. *Тригонометрик айниятлар.*

АЙНИҚСА *мод.с.* Ўзи боғланиб келган сўз билдирган шахс ёки нарсани алоҳида қайд этади; хусусан. [Йўлчи] *Ёрматни, айниқса, Гулсумбибини ўйлаб, уларга ачинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..Қизнинг чеҳрасида Гулнорнинг руҳини кўрди: юз бичими, айниқса, кўзларининг ички маъноси ва жилваси Гулнорни ёдлатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *Жуда ҳам, гоят даражада, бениҳоят. Атом энергиясидан фойдаланишнинг истиқболи айниқса кенгдир. “Фан ва турмуш”.*

АЙРАМ *шв.* Оқар сувнинг энг чуқур жойи.

АЙРИ 1 *сфт.* Бирор жойидан иккига тармоқланган. *Айри йўл. Айри ёғоч.* ■ *..рўпарадаги баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган ола ҳақкага анграйиб қолган эди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 *сфт.* кам қўлл. Бири-бирига зид, қарама-қарши. *Уларнинг гапи айри чиқди. Гапи билан иши айри чиқиб қоляпти.*

3 *кам қўлл.* Бирга эмас, алоҳида, бўлак. *Дастурхонга.. гуручи айри, гўшти айри, моҳирлик ила тайёрланган палов келтирилди.* Ойбек, Нур қидириб.

Айри тушмоқ Алоҳида, ажралган ҳолга тушмоқ, биргаликдан узилмоқ. *Ҳазрат билан айри тушиб қолган эдик.* *У киши Афғонистонга кетган эдилар.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

4 *от* Икки шохчали таёқ, ёғоч; тиргак. *Шафтоли шохларига айриллар қўйилди.* ■ *Баъзи ғузалар айри билан тираб қўйилган.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

5 *от* Беда, пичан, похол кабиларни кўтариш, ёйиш, тўплаш учун паншаха ўрнида ишлатиладиган икки шохли, узун сопли асбоб. *Ёғоч айри. Темир айри.* ■ *Майданников айрида бир қучоқ жавдар похол олиб келаётган эди.* М. Шолохов, Очилган кўриқ.

Айри туёқдилар *зоол.* Туёқлари баб-баравар иккига айрилган сутэмизувчи ҳайвонлар туркуми, қўш туёқдилар. **Айри туя** Икки ўрқачли туя.

АЙРИБОШ: айрибош қилмоқ қ. айрибош (айрибош қилмоқ). *..бошқасига айрибош қилиб беринг...* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЙРИЛИК 1 Бирга бўлмаган, алоҳида ҳолат.

2 Ўзгалик, бошқачалик.

3 Айрига мос, айри қилса бўладиган (қ. **айри 5**).

АЙРИЛИШ 1 Айрилмоқ фл. ҳар.н. *Дўстан айрилиш.*

2 Йўлнинг тармоқланган жойи. *Айрилиш келиб қолди. — Қаёққа юрамиз? — деди Сидиқжон унинг кўзига қараб. — Ўнг қўлга,* — *деди хотин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Бир-биридан ажралиш; айрилиқ, жудолик. [Ёдгор Маматга:] *Тирик айрилиш ўлиб айрилишдан минг-минг марта ёмонроқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

АЙРИЛИҚ Жудо бўлиш, жудолик ҳолати. *Айрилиқ ўлимдан қаттиқ.* Мақол. ■ *Гулнор бутун юраги билан Йўлчига мафтун, унинг кўксини севги ҳасрати ва айрилиқ лимлим тўлдирган.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙРИЛМАС *айн.* ажралмас. *Ҳисобли дўст айрилмас.* Мақол.

АЙРИЛМОҚ Айирмоқ фл. ўзл. н. *Улар бир-биридан сира айрилмайдилар. Бола онасининг ёнидан айрилгиси келмасди. Айрилганни айиқ ёр, бўлингани бўри ер.* Мақол. *Элдан айрил-*

гунча жондан айрил. Мақол. Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилар. Мақол. ■ Бола “қулоқдан айрилдим”, деб ўйлаган бўлса керак, қўрқиб, дарров ушлаб кўрди — йўқ, қулоқ жойида. А. Қаҳҳор, Йиллар.

АЙРИЛУВЧИ 1 Айрилмоқ фл. сфдш.

2 мат. Бирор сондан айриладиган бошқа сон.

АЙРИМ 1 Ўзига мустақил, алоҳида, якка. Айрим хона. Айрим хўжалик. Айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузмоқ. ■ Бу масалани айрим ҳал қиламиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи, баъзи бир. Район газетаси ишнинг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлаётгани тўғрисида тез-тез ёзиб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

АЙРИЧА кам қўлл. Бошқалардан фарқли равишда, бошқача, ўзгача. Таассуфки, буни айричароқ тушунадиган савдо ходимлари ҳам учраб туради. Газетадан.

АЙРО кам қўлл. Ажратилган ҳолда, алоҳида. Ўзбек билан тожик бир боғнинг гул ва булбули, улар айро ҳолда бахтли бўла олмайдилар. Газетадан.

Айро тушмоқ айн. айри тушмоқ қ. айри 3.

АЙРОЛИҚ айн. айрилиқ. Айролик ўтига бағримни доғлаб.. “Маликаи айёр”.

АЙРОН Қаттиқнинг кувда мойи ажратиб олингандан кейин қолган суюқ қисми, шунингдек, қатик ёки сузмага сув қўшиб тайёрланган ичимлик. Айрон ош бўлмас, нодон бош бўлмас. Мақол. ■ Ҳар бир қозоқнинг ўтовиди кимизи, қимрони ёки айрони доим осиглиқ туради. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АЙРУ кам қўлл. Бўлак, бошқа. Менинг йўқтур муродим сандин айру. Бобур.

АЙСБЕРГ [ингл. iceberg — муз тоғ] Қутб денгизларида қирғоқдан ёки муз тепаликларидан ўпирилиб тушиб, сувда сузиб юрадиган катта муз.

АЙТАЙЛИК 1 Айтмоқ фл. 1-ш. кўпл. буйр. м. шакли. Бу гапларни дўстларимизга айтайлик.

2 крш. с.взф. Фараз қилайлик; дейлик, масалан. Айтайлик, вазни 70 килограммик одам танасида 45,5 килограмм кислород бўлади. “Фан ва турмуш”.

АЙТАРЛИ (фақат бўлишсиз фл. билан) Айтса бўладиган, гапирса арзийдиган; унчалик. Айтарли чиройли эмас. ■ Нима иш қилди? — Айтарли катта иш эмас. Газетадан.

АЙТГАНДАЙ, -дек 1 Айтгани каби, айтгани сингари. Сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 крш. с. взф. Сўзловчининг ёдига келиб қолган воқеа-ҳодиса ҳақидаги гап бошида келади ва шундай маънони (эсига тушиб қолган гап эканлигини) билдиради. Ҳа, айтгандай, қудангизникига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айтгандай, Шариф билан кўришиб турасизми? А. Қаҳҳор, Сароб.

АЙТГАНЧА айн. айтгандай. Айтганча, сизни кимдир сўраган эди. ■ Хўжайин айтганча, “узилмаган гул” бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин, бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТИЛИШ 1 Айтилмоқ фл. ҳар. н.

2 Талаффуз. Айтилиши қийин сўзлар.

АЙТИМ 1 кам қўлл. Айтилувчи нарса (гап, қўшиқ ва ш.к.). “Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдирад, тўртовлон тугал бўлса, унмаганин ундирад” деган доно айтим бор. Газетадан.

2 Хонанда иштирокида ижро этиладиган турли шакл ва ҳажмдаги ўзбек мусиқа фольклори жанрлари (қўшиқ, лапар ва б.).

Айтим йўли Хоразм мақомлари ашула бўлимига нисбатан қўлланадиган умумий ном. Отажон Худойшукуров.. қадим айтим йўллари, мумтоз қўшиқларни маромига етказиб ижро этди. Газетадан.

АЙТИШМОҚ 1 Айтмоқ фл. бирг. н.

2 Гап талашмоқ, тортишмоқ, сан-манга бормоқ. Сиз билан айтишган енглади. Ҳ. Фулом, Машғал. Ўртароқда икки бола айтишиб, тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди. Х. Фулом, Машғал.

АЙТИШУВ 1 Айтмоқ фл. ҳар.н., айтишиш.

2 Бирор мавзуда (назмда) тортишиш, беллашиш тарзидаги навбатма-навбат (бир-бирига жавоб қилиб) айтишиш. Ой тепага келганда, бахшилар айтишуви авжига минди. “Саодат”. Собит билан айтишувга ярайман. Ф. Фулом. ...термалар айтишни ўрганган, тўйларда, йиғинларда айтишувларда қатнашган. Газетадан.

3 Фольклор жанри. Туркий халқлар оғзаки ижодида бахши, жиров ва ш.к. нинг мушоира йўлидаги, уларнинг истеъдодини белгилловчи, ўзига хос синов мусобақаси.

АЙТМОҚ 1 Оғзаки (гап билан) маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Ростини айтмоқ. Ўз мулоҳазаларини айтмоқ. Узр айтмоқ. Бетга айтганинг заҳри йўқ.* Мақол.

Айтинг-айтинг Нарса-ҳодисанинг юз бериши-бермаслиги маъқуллигини ифода-лайди. *Айтинг-айтинг, биз боргунча, кетиб қолишмасин.* ■ *Айтинг-айтинг, ҳеч ким эл назаридан қолмасин.* Газетадан. **Айтмайсизми** ёки **айтинг** Тилга олинган нарсани алоҳида таъкидлайди. *Ширинлигини айтмайсизми (айтинг).* *Одобрлигини айтмайсизми (айтинг).* **Шуни айтинг, нимасини айтасиз, секинроқ айтасизми** Сўзловчининг айтилган гапга тўла қўшилишини билдиради. *-Шуни айтинг, — деди Амин бува ҳам кулиб. — Сув ўзини жуда азиз қилиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Эй, нимасини айтасиз, дугонажон, алоҳида уй олмасам бўлмайди.* Газетадан. *Одамохун, деб секинроқ айтасизми.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавоёй. **Айтгани айтган, дегани деган** Айтган нарсаси албатта бўлади, амалга ошади. *Онаси умрида эрига тик гапирмаган хотин.. эрининг айтгани айтган, дегани деган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Маслаҳатга кўнмайди. Айтганим айтган, деганим деган, деб туриб олади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Айтган жойидан кесали** Айтганини албатта амалга оширтиради, айтганини ба-жартиради.

2 Ёлдан оғзаки баён қилмоқ, сўзламоқ (эртак, ҳикоя ва ш.к. ҳақида). *Эртак айтмоқ. Топишмоқ айтмоқ. Шеър айтмоқ.* ■ *Зерикмайман кеча афсона айтсам.* Ҳабибий.

3 Талаффуз қилмоқ. *Муъллови майса бўлиб қолган кап-катта йигитнинг “р”ни айта олмаслиги Элмуродга ғалати туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Тақлиф этмоқ, чақирмоқ. *Тўйга айтмоқ. Ҳашарга айтмоқ. Айтмаган ерга борма, айтган ердан қолма.* Мақол. *Айтмаган кўноқ — йўнмаган таёқ.* Мақол. ■ *Маҳалладан ҳам уч-тўрт киши айтдим, ошни кўпроқ қилиш керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ёрд. фл. өзф. Боғлама вазифасини бажа-ради. *-Қиморбоз деб кимни айтасиз? — оғзи-даги оши билан ғўлдиради Қамбар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТМОҚЧИ 1 **Айтмоқ** фл. 3-ш. мақс. шакли. *Сенга бир гап айтмоқчи.*

2 **айн. айтгандай** 1. *Кечқурунлари кўпинча одамлар билан гурунглашиб ўтирадиган Иб-*

роҳимов, Курбон ота айтмоқчи, гулларни ўз илмидан баҳраманд қилди. А. Қаҳҳор, Кўшчи-нор чироқлари.

3 **айн. айтгандай** 2. *-Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланиб,— Фуломқорини тушира қолсангиз, қалай бўлади?* М. Исмои-лий, Фарғона т. о. *Айтмоқчи, комиссия келиб кетди.* С. Зуннунова, Олов.

АЙТТИРМОҚ 1 **Айтмоқ** фл. орт. н. *Ашу-ла айттирмоқ.* ■ [Отабек онасига:] *Табиб айттирайми? — Айттир. Менинг ҳам кўн-лимга шу келиб турган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Унаштирмоқ; унашмоқ. *Айттириб қўйилган.* ■ [Ҳасанали:] *Бек учун бир неча жойларга қиз айттирмоқ истал(ин)ган бўлса ҳам.. бекнинг уйланишга бўлган қар-шиликларидан бу кунгача тўй қилмай ке-ламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙТУВЛИ 1 Хурматли, қимматли, азиз. *Айтувли меҳмон.*

2 Донг чиқарган, номдор. *Йиғинда.. Ка-рим понсодлардан тортиб, Тошкентнинг ай-тувли.. аёбидан ўн бешлаб одам бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙШ [а. عيش — ҳаёт, турмуш; озиқ-ов-қат] 1 Ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; нашўу намо, нашъа. *Қарилик айшини сурмоқ.* ■ *Мана, ўзингиз кўрган жойи, бемалол айшларингизни қилинлар.* Хўпми, синглим? А. Қаҳ-ҳор, Майиз эмаган хотин.

2 Кайф-сафо, ишрат. *Уй ичида икки мас-тона кўз бир-бирига тикилиб ўтирар, дунё-нинг айшу лаззатини аллақачон тотиб бўлган ўрта яшар аёл хўриллатиб чой хўпларди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

АЙШГОҲ Айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона. *Бу ёш бойвачча учун ресторанда гуё ҳеч ким йўқ, бу жой ёлғиз унинг айшгоҳи.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙШ-ИШРАТ, айшу ишрат Давомли ёки сурункали кайф-сафо, майхўрлик, иш-рат. *Айш-ишрат қилмоқ.* ■ *Бутун бойлиги-ни айш-ишрат, фаҳш, бузқўлик оламида со-вуриб.. ниҳоят тақдир уни завқ-сафо тах-тидан унинг ифлос остонасига отган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙЮҲАННОС [а. أَيُّهُ النَّاسِ — эй одам-лар] 1 **унд. с.** Оломонга, тўдага қарата қили-надиган хитоб, нидо. *Ўрда жарчиси бозор ва уруниш жойларда тўхтаб: “Айюҳаннос! Бил-маган билсин, эшитмаган эшитсин..” ман-*

зумаси билан жар солиб юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Шовқин-сурон, ҳайқирик; дод-фарёд. *Исбот қилинмасан даъво! Мунча айюҳаннос! Ойбек, Танланган асарлар.*

Айюҳаннос солмоқ Бақирик-чақирик, дод-фарёд билан бошига кўтармоқ. *Э, одамлар, эримнинг дастидан дод! Бу олим эмас, золим-ку! — дея у баттар айюҳаннос солди. Газетадан.*

АЙҚАШМОҚ Устма-уст қалашиб, уйлиб ётмоқ. *Тунги сменадан қайтиб келганлар эса, баъзилари жомакорларини ҳам ечмай, палаткаларида бир-бирига айқашиб, ухлаб ётишарди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. Пошшоман деган тортишди. Улик ўликка айқашди. “Равшан”.*

АЙҚАШ-УЙҚАШ 1 Устма-уст қалашган, уйилган, бетартиб. *Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Аралаш-қуралаш, қоришиб кетган, нотайин. *Юлдузхон айқаш-уйқаш хаёллар билан.. тонг оттирди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

АЙҚИН шв. Айқириб оқадиган. *Ишчининг томиридай бўртиб кетар, кўрсангиз, Айқин дарёларимиз олма гули маҳалда. Ф. Фулом.*

АЙҚИРМОҚ (асосан -иб рвдиш. шаклида — айқириб) Шиддат ва ҳайқирик билан (оқмоқ). *“Шўхсой” қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқ. ыр.*

АЙҒИЗ Толнинг бир нави.

АЙҒИР 1 Умуман эркак от. з.д. бия.

2 Бичилмаган эркак от. зид. ахта (от). [Тўламат] *Вақти-вақти билан калхознинг зотли айғирларига эгар уриб, соғутгани олиб чиқарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АЙҒОҚ 1 от, айн. айғоқчи.

2 сфм. эск. Ҳушёр, сергак. *Оғиз — айғоқ, тил — тойғоқ. Мақол.*

АЙҒОҚЛАМОҚ кам қўлл. Зимдан, маҳфий равишда текширмоқ, азмойиш олмоқ. *Иккинчи кўланка кўча томонни яхши айғоқлаб бўлгач, қоронғироқ томонга ўтиб, деворга тирмаша бошлади. Файратий, Тун қўйнида.*

АЙҒОҚЧИ Маҳфий агент, жосус. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юришибди. Ж. Шарипов, Хоразм. Зоргенинг сафдошлари бу оқшом ўзларига душман айғоқчиларнинг қуришвида қайтишди. Газетадан.*

АЙҒОҚЧИЛИК Айғоқчи иши, фаолияти.

АЙҒАЙ унд. с. кам қўлл. Узоқдаги одамга қаратилган мурожаат овози.

Айғай солмоқ 1) узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ; **2)** шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ.

АЙҒАЙЛАМОҚ 1 (асосан -иб рвдиш. шаклида — айғайлаб) Узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ.

2 Шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ. *У айғайлаб, ҳаммаёқни бошига кўтарди.*

АКА 1 Бир ота-онадан туғилган катта ўғил (ўзидан кичикларига, укаларига нисбатан). *Катта ака. Ўртанча ака. Кичик ака.*

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки унга ҳурмат юзасидан ишлатилади (бунда якка ҳолда ёки нутқ қаратилган шахсни билдирувчи сўз билан қўлланади). *Ака, эски шаҳарга қайси автобус катнайди? ■ -Дехқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобон, — бошини чайқаб гапирди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Акаси Эр кишининг ўзидан кичикларга эркалатиш ёки ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Йўқ, акаси, мен бугун ишга чиқа олмайдиганга ўхшайман. Куч, мажолим йўқ. Ойдин, Бечора.*

АКАДЕМИЗМ [фр. academisme] **1** Илмий-тадқиқот муассасаларида ва ўқув юрларида: қуруқ назарияга берилиб кетиш, ҳаётдан, амалиётдан узилиб қолиш, қуруқ назариябозлик.

2 Тасвирий санъатда: антик дунё ва Уйғониш даврининг мумтоз намуналарига кўрқўрона эргашувчи ва илғор реалистик оқимларга қарши курашувчи оқим.

АКАДЕМИК от Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси; бирор академиянинг аъзолигига сайланган олим, адиб, рассом, ҳайкалтарош ва ш.к.нинг унвони.

АКАДЕМИК сфм. Академиянинг илмий муассасаси ёки олий ҳамда ўрта махсус ўқув юртига оид тушунчаларга алоқадорликни (тааллуқлиликни) билдиради.

Академик йил қ. йил. Академик лицей қ. лицей. Академик нашр Фан, адабиёт, санъат асарларининг илмий асосда тайёрланган, асосан, мутахассислар ва илм аҳлига мўлжалланган нашри. **Академик соат қ. соат. Академик театр қ. театр.**

АКАДЕМИЯ [юн. Academia – афсонавий қаҳрамон Академ номи ҳамда Платон ўз таълимотидан дарс берган, Афина яқинидаги кичик ўрмон номидан] **1** Илм-фан ёки санъатни ривожлантириш учун тузилган, юқори малакали олимларига эга бўлган олий илмий муассаса. *ЎзР Фанлар академияси.*

2 Баъзи бир олий ўқув юртларининг номи. *Ички ишлар вазирлиги академияси. Ҳарбий тиббиёт академияси.*

АК-АК: ак-ак қилмоқ Акилламоқ, во-вилламоқ.

АКАПЕЛЛА [юн. а – инкор кўшимчаси + лот. capella – кичик ибодатхона] Хор жамоаси томонидан чолгу асбобларисиз ижро этиладиган ашула.

АКАС с. т. Акация. *Ҳошимжон рўпарадаги акас дарахти таъига газета ёзди-да, қўлидагиларни қўйди. Ў. Усмонов, Қиёмат.*

АКАЦИЯ [лот. acacia < юн. akantha – тиканкли ўсимлик] Бурчоқдошлар оиласига мансуб хушбўй гулли дарахт ёки бута. *Оқ акация. Сарик акация. ■ Акация, беда, липа дарахти гулдан йиғилган асал ниҳоятда тиниқ бўлади. Л. Икромов. Минг дардга даво.*

АКАШАК с. т. **1** Мушакларнинг қаттиқ тортишуви натижасида қўл-оёқларнинг йиғилиб, тортишиб қолиши. *Қўлинг акашак бўлсин! (қарғ.).*

2 Бирор аъзонинг (асосан, оёқ-қўлнинг) ҳаракатланмай қолиши билан кечадиган қасаллик; шол. *Шундай нарсани бузсангиз, уволи тутиб, қўлгангиз акашак бўлмай-дими! “Ёшлик”.*

3 Оёқ, қўлнинг қотиб, тараша бўлиб қолган ҳолати. *Оёқ-қўллари акашак, жағи тарракдай очилиб ётган мурдани кўриб, Ҳусния додлаб юборди. Х. Султонов, Онаминг юрти.*

Акашак қилмоқ Оёқ-қўлни шундай майиб ҳолатга солмоқ. *Ҳисомхон хотинини уриб, қўллари акашак қилиб ташлади. К. Алиев, Миллат пешвоси.*

4 Тоб ташлаган, қайишган. *Ефим тоға.. дик этиб ўрнидан турди ва болгани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдиға борди. Ҳ. Назир. Сўнмас чакмоқлар.*

АКАШАКЛАНМОҚ **1** Акашак бўлмоқ, тортишиб қолмоқ. [Гулнор] *Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сизди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Тоб ташламоқ, қайишиб қолмоқ.

АКБАР [а. اكبر – энг катта] **1** эск. кт. Энг улуг. улкан, катта.

Жиҳоди акбар **1)** дин учун қилинган муқаддас уруш; газоват; **2)** кўчма катта жанг, катта уруш. **Вазир акбар** Бош вазир, катта вазир. *Исфандиёр тахтга ўтирган кечаси Одилбикага қанча-қанча ваъдалар қилди: отасини вазири акбар қилиш, бошқа уйланмаслик ва ҳоказо. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Акбар (эркаклар исми).

АКВАЛАНГ [ингл. aqualang < лот. aqua – сув + ингл. lung – ўпка] Одамнинг сув остида бемалол нафас олиб сузишига ҳамда ишлашига имкон берадиган аппарат. *Швейцариялик Келлер деган киши аквалангда 305 метр чуқурликка тушган. “Фан ва турмуш”.*

АКВАНАВТ [лот. aqua – сув + юн. nautes – денгизда сузувчи] Сув остида текшириш, изланишлар олиб борувчи денгиз тадқиқотчиси. *Асаби темирдан ва руҳияти ниҳоятда мустаҳкам кишилардан акванавтлар тайёрланади. “Фан ва турмуш”.*

АКВАРЕЛЬ [итал. acquerello < лот. aqua – сув] **1** Сувда эритиб ишлатиладиган бўёқ, сув бўёқ. *Ўрол аканинг.. акварелда чизган асарларининг икки фазилати кўзга ташланади. Т. Одилбеков. Табиат куйчилари.*

2 Шундай бўёқ билан солинган сурат, расм.

АКВАРИУМ [лот. aquarium – сув; сувдон] **1** Сув ҳайвонлари ва ўсимликларини асраш ва урчитиш учун фойдаланиладиган шиша идиш. *Лекин аквариумда боқиладиган кўпгина балиқлар.. кўк ва қизил ранглари ажратилиш қобилиятига эга бўлади. “Фан ва турмуш”.*

2 Сув жониворлари ва ўсимликларини ўрганиш ва намойиш қилиш билан шуғулланадиган махсус муассаса.

АКВАТОРИЯ [лот. aqua – сув + territorium – жой; вилоят] Сув ҳавзаси юзасининг бир қисми. *Порт акваторияси. Ҳарбий ҳаракатлар акваторияси.*

АКВЕДУК [лот. aquaeductus – сув йўли, сув ўтказгич қувур] Жар, дара, дарё, йўл устидан ўтказиладиган нов ёки қувурдан иборат кўприксимон, кўтарма сув ўтказувчи иншоот.

АКИЛДОҚ **1** Бўлар-бўлмасга, унар-унмасга акиллайверадиган, ҳадеб вовиллайверадиган (ит ҳақида). *Акилдоқ кучук.*

2 кўчма дағл. Бўлар-бўлмасга валдирайверадиган; вайсақи.

3 *кўчма дағл.* Ҳадеб йиғлайверадиган, йиғлоқи, жағи очиқ (гўдак ҳақида).

АКИЛЛАМОҚ I Ҳадеб вовилламоқ, вакилламоқ. *Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма дағл.* Бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ; вайсамоқ, валдирамоқ. -Э, э, *акиллай берасан-да, Сафар! — деди буқоқ,— биз нима деяпбиз-ку, сен нима деяпсан!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма дағл.* Ҳадеб йиғлайвермоқ, ариллайвермоқ (гўдак ҳақида).

АКИНЕЗИЯ [юн. akinesia — ҳаракатсизлик] *тиб.* Бир қатор касалликлар, патологик ҳолатлар оқибатида фаол ҳаракатларнинг сустайиши ёки бўлмаслиги; ихтиёрий ҳаракатнинг қийинлашуви.

АККЛИМАТИЗАЦИЯ [лот. ad — ёнида, -га + юн. klima — иқлим] Организмларнинг янги яшаш шароитларига мосланиши; иқлимга мосланиш. қ. **иқлим**.

АККОМОДАЦИЯ [лот. accomodatio — мослашув] Кўзинг турли масофадаги нарсаларни аниқ кўришга мослашуви.

АККОРД I [итал. accordo — уйғунлик, ҳамоҳанглик] I Мусиқада турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларнинг қўшилиб, яхлит ҳолда янграши. *Бир йўла бир неча аккорд олиш.*

2 Чолғу асбоблари торларининг ўзаро ҳамоҳанглиги.

АККОРД II [итал. accordo — келишув, битим] *сфт.* Шартнома асосида бажариладиган; ишбай.

Аккорд иш ҳақи Шартнома асосида ишбай усулида бажарилган иш учун бирйўла тўланадиган иш ҳақи (асосан қурилиш соҳасида).

АККОРДЕОН [фр. accordeon] Ўнг қўл билан ушланадиган томонида фортепиано типигади клавиатураси бўлган гармонь.

АККОРДЕОНЧИ Аккордеон чалувчи.

АККРЕДИТАЦИЯ, аккредитлаш [лот. accredo — ишонмоқ, ишонч билдирмоқ] *ҳўқ.* I Дипломатик ваколатхона бошлиғи ёки давлатнинг бирон-бир халқаро ташкилотидаги доимий вакили лавозимига тайинлаш ва шу лавозимни бажаришга киришиш тадбирлари.

2 Журналистга муайян ҳудудда бўлиш ва у ерда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ёритиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АККРЕДИТИВ [лот. accreditivus — ишончли, ваколатли] *мл.* I Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар олиб бориладиган банк ҳисоб варағи.

2 Томонлар ўртасида тузилган шартномага кўра амалга ошириладиган ўзаро ҳисоб-китоб тури.

3 Номига ёзиб берилган шахсга кўрсатилган суммани кредит муассасасидан олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматбаҳо қоғоз.

4 *ҳўқ.* **Аккредитив (ёрлик)** Дипломатик вакилнинг ваколатини тасдиқловчи ҳужжат.

АККУМУЛЯТОР [лот. accumulator — тўпловчи] Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш учун тўплайдиган қурилма, асбоб. *Электр аккумулятор. Аккумуляторлар батареяси. ■ Шофёр аккумулятор ўтириб қолмасин, деб токни узиб қўйган эди.* С. Аҳмад. Уфқ.

АКОБИР [а. اکابر — энг катталар] I *эск. кт.* Юқори мартабали киши, катта одам. *Кимхоб, зарбоф, шойи тўн кийган мутакаббир ақобирлар, аъёнлар.. бирин-кетин сарой боғига кириб кела бошладилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Ақобир (эркаklar исми).

АКРОБАТ [юн. acrobatis — юқори кўтаришувчи] Акробатика билан шуғулланувчи гимнастикачи; циркда мураккаб гимнастика машқларини гоаят эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи.

АКРОБАТИК Акробатикага оид. *Акробатик машқ.*

АКРОБАТИКА Спорт гимнастикаси ва цирк санъатининг мураккаб тури.

АКРОБАТЧИ *айн.* акробат.

АКС I [а. عكس — нарсанинг силлиқ, тиниқ сатҳдаги тасвири; тескари, тўнкарилган] I *от* Бирор нарсанинг силлиқ, ярқироқ сатҳда кўринган тасвири, шакли. *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза, одамнинг акси кўринади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Акс этмоқ 1) силлиқ, ярқироқ сатҳда (тасвири) кўринмоқ. *Кўзгуда акс этмоқ;* 2) қайтмоқ (мас., акс сало ҳақида); 3) кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 4) ўз ифодасини топмоқ. *Асарда объектив воқелик акс этган. Аксини топмоқ айн. акс этмоқ* 4). *Маълумки, Бош қомусимизда халқимиз руҳига мос кела-*

диган иймон-эътиқод, адлу инсоф, диёнат, ифбат ва ҳаё каби энг эзгу фазилатлар ўз аксини топган. Газетадан.

2 сфт. Қарама-қарши, тескари, зид. *Акс натижа. Акс таъсир.*

Аксига олмоқ (ёки юрмоқ) 1) хоҳиш-истакка ёки буйруққа қарши иш тутмоқ, кесма-кесарлик қилмоқ; 2) хоҳиш-истакка қарши юз бермоқ. *Аксига олиб, ёмғир ёғди.*

3 сфт. Тутган ерини кесадиган, гапга кўнмайдиған, ўжар, қайсар. *Акс бола.*

4 от Таъсир. *Одамнинг одамга акси уради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Акс садо 1) товушнинг узоқдаги бирор нарсага, тўсиққа урилиб, ундан қайтиб эшитилиши. *Унинг [Алим буванинг] овози ниҳоят даражада йўғон эди, у тоғ-тошлар орасида гуриллаб, акс садолар билан ёйилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) кўчма жавоб садоси, жавоб ҳаракати, ишораси ёки аломати. *Қурувчилар мажлисида кўтарилган бу масала шаҳардаги ҳамма корхоналарда акс садо тонди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Акс ҳолда** Шундай бўлмаган (қилинмаган) тақдирда; бўлма-са. *Ҳар бир маданиятли ота-она фарзандлари қалбида кечаётган ўйлар билан албатта ҳисоблашишлари керак. Акс ҳолда, орада бўлиш пайдо бўла бошлайди.* Газетадан.

АКС II Диний-хурофий тасаввурда: жин, ажина.

Акс тегди Жин тегди.

АКСА Димоғ қичиши натижасида ғайри-ихтиёрий равишда бурундан (димоғдан) ҳавонинг куч билан (отилиб) чиқиши; аксириш. *Кимнингдир қаттиқ аксаси Элмуродни чўчитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Акса урмоқ Аксирмоқ, чучкирмоқ.

АКСАР [а. اكثر — кўпроқ, энг кўп] **I** Кўпчилик қисм, кўп қисм; кўп, *Аксар вақт.* ■ *Аксар ўйлар хароб ва кимсасиз эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Меҳмонларнинг аксари ўрта ёшли — ўттиз, қирқ орасидаги одамлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо аксар хўжалик раҳбарлари шартномавий муносабатларга бармоқ орасидан қараб.* Газетадан.

2 рви. Кўпинча, кўп ҳолларда. [Юсуфбек ҳожи] *Отабек билан бирор тўғрида сўзлашмоқчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиртириб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АКСАРИ I **Аксар** с. 3- ш. эгалик шакли. *Ўқувчиларнинг аксари.*

2 рви. Кўпинча, кўп ҳолларда. *Соҳилда кучли шамол турган вақти ҳам кўп, бироқ бундай шамоллар аксари кечалари бўлади.* А. Раҳмат, Варрақчи чол.

АКСАРИЯТ Кўпчилик; кўп. *Марям тимсоли ўзига хос талқини ва ижроси билан аксарият томошабинларда зўр қизиқиш уйғотди.* Газетадан. *Энг қувончлиси, дўкондаги аксарият маҳсулотлар шу ернинг ўзида тайёрланмоқда.* Газетадан.

АКСИГА *рви.* Истакка, хоҳишга зид равишда; одатдагига зид ҳолда. *Аксига қор ёққандини қаранг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кеча аксига уйга барвақт жўнаган эдим.* Ойбек. Нур қидириб.

Аксига олиб айн. **аксига.** *Аксига олиб, пахта терими пайти эди.* Газетадан.

АКСИЛИНҚИЛОБ [а. عكس الانقلاب — инқилобга қарши] Инқилобни, унинг самараларини йўқ қилишга қаратилган ҳаракат.

АКСИЛИНҚИЛОБИЙ Аксилинқилобга оид. *Аксилинқилобий унсурлар.*

АКСИЛИНҚИЛОБЧИ Аксилинқилоб тарафдори. *..аксилинқилобчилар томонидан бўлаётган ташвиқот халқни ишдан қочириб, руҳини сўндирмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

АКСИЛҲАРАКАТ [а. عكس الحركة — қарши ҳаракат] *эск. I айн. реакция I.*

2 Реакцион ҳаракат, аксилинқилобий фаолият.

АКСИЛҲАРАКАТЧИ *эск. айн. реакционер.*

АКСИНЧА *рви. I* Кутилганнинг аксича, унга зид ҳолда. *Ҳамма иш аксинча бўлиб чиқди.*

2 Тескари, нотўғри равишда. *У ҳамма нарсани аксинча талқин қилган.*

3 кри. с. вzf. Айтилганга ёки кутилганга зид ўлароқ. *Аксинча, ҳамма нарса гўзал ва ёқимли бир шакл олди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 юкл. вzf. Зидлашни ифодалайди. [Турғун Муҳаббатга:] *Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб, яна ҳам чиройли бўлибсиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АКСИОМА [юн. аxiоma — асосий қоида] Ўз-ўзидан аниқ-равшанлиги сабабли исбот талаб қилмайдиған, исботсиз қабул қилинадиган ҳолат, фикр. «*Коллектив — катта куч*» деган аксиома бу ерда ҳам ўзини кўрсатди. П. Қодиров, Уч илди.

АКСИРИШ *тиб.* Организмнинг ҳимоя реакцияларидан бири. Бунда (аксирганда) бурун бўшлиғидаги ёт жисмлар: чанг, йи-

ғилиб қолган шилимшиқ ва б. чиқиб кетади ҳамда уларнинг нафас йўлига тушишининг олди олинади.

АКСИРМОҚ Акса урмоқ, чучкирмоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин аксириб, рутубатдан шиқоятланди.* Ойбек, Навоий.

АКСИЧА рвш. 1 Акси ўлароқ, тескари-сича. *Зайнаб, эгачисининг аксича, ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиги чиққанда, «мингаймас ўлгур» деб уни қарғар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. айн. аксинча 1, 2.

АКСЛАНМОҚ I 1 Акс этмоқ, акси қайтмоқ. *Йўлак четидаги кўлмакда чироқ шуғласи хира аксланди.* «Ёшлик».

2 Акс этмоқ, намоён бўлмоқ; кўринмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *..бошқаларнинг кўнгилларидан нима ўтганлиги ўз башараларидан аксланиб турмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

АКСЛАНМОҚ II дин. Акс тегиб оғримоқ.

АКСЛИК Акс, қайсар одамга хос хатти-ҳаракат. *Акслик қилмоқ.*

АКТ [лот. actus; actum – амал, ҳаракат; ҳужжат, қарор] 1 Бирон-бир содир этилган иш, хатти-ҳаракат ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса. *Террористик акт.*

2 Муассаса ёки айрим шахс (шахслар)га оид хатти-ҳаракат (воқеа, ҳодиса) ёки ҳолатни тасдиқлаш, гувоҳлик асосида қайд этувчи, бирдан ортиқ киши томонидан тузилган ҳужжат; далолатнома.

3 ҳуж. Юридик аҳамиятга эга қарор ёки ҳужжат. *Ердан фойдаланиш ҳақидаги акт.*

4 Драматик асар ёки театр томошасининг тугалланган қисми; парда.

АКТЁР [фр. acteur < лот. actor – ижро этувчи] Спектакль ва кинофильмларда роль ижро этувчи артист. *Томошабинлар актёрларнинг ҳар бир сўз, ҳар бир ҳаракатида ўз муносабатларини билдириб турдилар.* Газетадан.

АКТЁРЛИК Актёр касби. *Актёрлик факультети. Актёрлик маҳорати.*

АКТИВ I [лот. activus – фаол, ҳаракатчан] 1 Корхона ёки ташкилотнинг мулки ва ресурслари (бино, машина, қимматбаҳо қоғозлар ва б.). *..бир қанча савдо-сотиқ майдончалари мавжуд: давлат активларини сотиш майдончаси, рақобатли-устувор савдолар майдончаси.* Газетадан. *Пулга тез айланиши (сотилиши) мумкин бўлган.. активлар*

(*векселлар, олтин, нақд пул ва б.*) *ликвид активлар дейилади.* “ЎзМЭ”.

2 бух. Балансининг кирим, даромад қисми; бухгалтерия балансининг бир қисми; *зид. пассив.* *Молия менежменти, активлар ва пассивларни бошқариш.* Газетадан.

АКТИВ II қ. фаол.

АКТИВЛАШМОҚ айн. фаоллашмоқ.

АКТИВИЙ [юн. aktis, aktinos – нур] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб радиоактив кимёвий элемент.

АКТРИСА Актёр аёл.

АКТУАЛ [лот. actualis – ҳақиқий; амалий] Энг муҳим, энг зарур, долзарб. *Актуал масала.*

АКТУАРИЙ [лот. actuarius – тезкор, тез ёзувчи мирза] Суғурта компаниясининг суғурта хатларини баҳолаш ҳамда суғурта тўловлари ҳисоб-китоби билан шуғулланувчи мутахассис, иш юритувчи.

АКУЛА [исл. hakall – балиқнинг бир тури] Денгизда яшайдиган йирик йиртқич балиқ; наҳанг.

АКУСТИК Акустика мутахассиси.

АКУСТИК Акустикага оид, акустикага мансуб. *Акустик аппаратлар. Залнинг акустик шароити.*

АКУСТИКА [юн. akustikos – эшитиш, кулоқ солишга доир] 1 Физиканиннг товуш ҳодисаларини ўрганадиган бўлими.

2 Бирор бинода товушларнинг эшитилиш шароити ва хусусиятлари, товушларнинг яхши эшитилиши ёки эшитилмаслик ҳолати. *Концерт залининг акустикаси яхши экан.*

АКУШЕР-ГИНЕКОЛОГ Хотин-қизлар касаликларининг олдини олиш ва уларни даволаш билан шуғулланадиган мутахассис врач.

АКУШЕРКА [фр. accouchee – туғруққа ёрдам бермоқ] Ҳомиладорларни мунтазам кузатиш, диспансер кузатув рўйхатига олиш, уларнинг касаллигини аниқлаш, туғруқ вақтида ва туғруқдан кейинги (чилла) вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш ва б. билан шуғулланувчи, махсус ўрта маълумотли тиббиёт ходими.

АКУШЕРЛИК I Клиник тиббиётнинг ҳомиладорлик, туғруқ вақтида ва туғруқдан кейин (чилла даврида) аёл организмда содир бўладиган физиологик ва патологик жараёнларни ўрганувчи соҳаси.

2 Акушер касби. *Акушерлик қилмоқ.*

АКЦЕНТ [лот. accentus – оҳанг; урғу] тли. Она тилидан бошқа тилда сўзлаганда, товушларни ўша тилдагидан бошқача ҳолда, ўз тили товушлари каби ёки унга яқин талаффуз этиш. *Ўзбекча акцент билан гапирмоқ.*

АКЦИЗ [фр. accise < лот. accidere – кесмоқ] Асосан кенг истеъмол товарлари ва хизматларга қўйиладиган эгри солиқ, билвосита солиқ тури. *Маркаланадиган товарларни импорт қилувчилар акциз солиғини тўлиқ миқдорда тўлаганларидан кейин акциз маркаларини сотиб оладилар.* Газетадан.

АКЦИОНЕР қ. **акциядор.**

АКЦИОНЕРЛИК қ. **акциядорлик.**

АКЦИЯ I [фр. action – қимматбаҳо қоғоз] Акциядорлик жамияти чиқарган қимматбаҳо қоғоз. *Иш самарадорлиги ошгани сари жамоа аъзоларига тегишли акцияларга тўланадиган дивидендлар миқдори ҳам кўпайиб боради.* Газетадан.

АКЦИЯ II [лот. actio – ҳаракат] Бирор мақсадга эришиш учун қилинадиган иш, ҳаракат. *Дипломатик акция.*

АКЦИЯДОР Акциялар эгаси; ундан фойда кўрувчи жисмоний ёки юридик шахс; акциядорлик жамияти аъзоси. *..акциядорлик жамиятида.. акциядорларнинг навбатдан ташқари йиғилиши бўлиб ўтади.* Газетадан.

АКЦИЯДОРЛИК Акция ишлари билан боғлиқ фаолият.

Акциядорлик жамияти Турли корхона, ташкилот, банк, компания ва айрим шахслар пул маблағларини уюшган шерикчилик асосида бирлаштирадиган жамият. *Акциядорларнинг умумий ҳисобот йиғилишларини ўтказишдан олдин акциядорлик жамиятининг йиллик молиявий-хўжалик фаолияти мустақил аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувидан ўтказилиши шарт.* Газетадан.

АЛАЙ-БАЛАЙ с. т. У-бу гап, бўлар-бўлмас гап (одатда, номақбул, ёқмайдиган гап ҳақида). *Алай-балайга қулоқ солма.*

Алай-балай демоқ Бўлар-бўлмас, ёқмай-диган гап қилмоқ. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, Хараактеристика.

АЛАЙКУМ [а. عليكم – сизнинг устингизда]: **ассалому алайкум** [السلام عليكم] (л. м. сиз тинч-омон бўлинг!) 1) салом бериш, саломлашиш шакли. [Саид Жалолхон:] *-Асса-*

лому алайкум, – деди раисга рўпара бўлиб. А. Қаҳҳор, Башорат; 2) *кўчма* кўпинча қасос қайтганда таъзир бериш, уялтириш ифодаси. *Ассалому алайкум, хўш, энди қалайсиз?*

Ва алайкум ассалом (л. м. сиз ҳам тинч-омон бўлинг) Саломга жавоб шакли. [Солиҳ маҳдум:] *-Ассалому алайкум, келган эканлар, тақсирим!* [Эшон:] *-Ва алайкум ассалом! Хўш, саломатмисиз, Солиҳ маҳдум?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙНО [а. علينا – бизга]: **алайно ошкор** Очикдан-очик; рўй-рост. *Кўрсанг, кўзинг тўйгудек, барваста, кўёш кўрасида тобланган йиғитлардан, юрагининг ургани алайно ошкор билиниб турибди.* Ф. Фулом, Оқариб кўринар бир матрап.

АЛАЙҲ [а. عليه – унга, шунга]: **биноан алайҳ** [ا. بناء عليه] эск. кт. Шунга биноан, шу асосда, бинобарин. *Биноан алайҳ, шу ердаги сирга воқиф бўлганларнинг вазифаси – бу ҳодисани кишига сўзламаслик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙҲИЛЛАЪНА [а. عليه اللعنه – л. м. унга лаънатлар бўлсин] дин. Шайтоннинг сифати. [Фазлиддин:] *Одамнинг ичини билиш жуда мушкул нарса. Кўринишида фариштадай одамнинг ичида шайтон алайҳиллаъна ўтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАЙҲИССАЛОМ [а. عليه السلام – унга тинчлик ва омонлик] дин. Пайғамбарлар номига кўшиб айтилади: *Муҳаммад алайҳиссалом.* ■ *Тарихда, яъни Одам алайҳиссалом замонидан то шу кунгача уч одил подшо бўлган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу куни Жаброил алайҳиссалом бошчилигидаги фаришталар заминга тушадилар.* Газетадан.

АЛАК Пахта ипдан қўл дўконда тўқилган мато; силлиқ бўз. *Алак тўн.* ■ *Чит бирла бир ерда алак Бозори тангу тор экан.* Муқимий.

АЛАЛАБАД [а. على الابد – абадий, мангу] айн. **абадулабад** Лочин парваришин топган шунқордек, ўзбек алалабад сендан миннатдор. Ф. Фулом.

АЛАЛОҚИБАТ [а. على العاقبت – охири, оқибатда] Оқибатда, охир-оқибат. *Уларнинг қолипга сиғмайдиган бу қилмишлари алалоқибат ўзларини қора курсига етаклаб келди.* Газетадан.

АЛАЛХУСУС [а. على الخصوص – хусусан, айниқса] эск. кт. Айниқса, хусусан. [Мирзакаримбой Йўлчиға:] *Биласан, хотин аҳли*

молга ўч бўлади, алахусус, сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМ I [a. الم — оғриқ, дард] **I** Жисмоний қийноқ; азоб, оғриқ. *Комил калтак аламидан хўнг-хўнг йиғлаётган боладан яна сўради.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Рухий азоб, изтироб. *Ҳижрон алами. Жудолик алами. Алам чекмоқ (тортмоқ).* ■ *Биз у вақтлар севги нима, севиш, севилиш нима — буларнинг дард ва алами, завқ ва шавқи нималигини ҳам билмас эдик.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Алам қилди с. т. Кўнгилга қаттиқ теғди, дилни оғритди; ранжитди. *Эрининг “бош қоронғи бул, эвида бўл-да” дегани унга жуда алам қилди, хўрлиги келди, ўпкаси тўлди.* А. Қаҳҳор, Анор.

3 Қасд, ўч, қасос. *Мунча серпичинг бўлиб кетибсиз. Менда аламингиз борми!* Шухрат, Шинелли йиллар.

Алам(ини) олмоқ 1) қасд, ўч олмоқ. *-Мени ташлаб кетганингиз аламини Зайнабдан олмасам, кимдан олай, — деди кулиб Кумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; **2)** кўчма бирор иш қилиб ёки бирор иш билан шуғулланиб, юракни бўшатмоқ, хафагарчиликни ёзмоқ, хумордан чиқмоқ. *Балки аламини ишдан олгандир?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Исанинг аламини Мусадан олмоқ** Бировдан етган ранж, озор қасдини бошқа, айбсиз одамдан олмоқ.

4 Ғазаб, нафрат; захр.

Аламдан таркамоқ (ёки чиқмоқ) 1) айн. **алам(ини) олмоқ 2.** қ. **алам 3.** [Собираҳон:] *Йиғладим. ўтириб хат ёздим. Бу билан ҳам аламдан чиқмай, хатни кўтариб, Комила холамнинг олдларига арзга бордим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; **2)** қасдини, ўчини олмоқ. *Мингбоши тек ётмаган эди, қизининг аламини чиқариб олиш учун баҳона изларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; **3)** ғазабдан таркамоқ. *Сиз кўй демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, бир аламдан чиқай деган эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Аламини ичига ютмоқ** Ғазабини сиртга чиқармаслик, билдирмаслик. *..аламини ичига ютиб, ҳаловат иштайди.* Газетадан.

АЛАМ II [a. علم — байроқ, туғ] **I** эск. кт. Байроқ, туғ.

2 дин. Азиз-авлиёлар дафн этилган мазорга сигинувчилар томонидан шу мазор

дарахтларига боғланган латта. *Эр Хуббига бориб, астойдил сиғиниб, шайхларга тўн кийгизди, кекса чинорларга алам боғлади, бўлмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАМАНГИЗ [a.+ф. المانگيز — аламли] Рухий азоб берадиган, қийнайдиган, хафа қиладиган. *Аламангиз ҳодиса.* ■ *Дустлардан айрилмоқ гарчи бениҳоя қийин ва аламангиздур.* Ойбек, Навоий.

АЛАМ-АЧЧИҚ Рухий азоб-уқубатлар, дард-ҳасратлар.

АЛАМДИЙДА [a.+ф. المديده — алам кўрган] Юраги дард-аламли, жабр-жафо чеккан, азоб-уқубат тортган. [Йўлчи] *Ўзи учун эмас, халқ учун, юрт учун, жамики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўкди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМДОР [a.+ф. علمدار — байроққа эга бўлган, байроқдор] эск. Байроқ, туғ кўтарувчи; байроқдор.

АЛАМЗАДА 1 айн. аламдийда.

2 Аламидан тўйиб, қасос, ўч олиш қасдига тушган, кимсада алами бўлган. *Зоғора нонни ушатиб кўяётган Полвон: -Оқсоқолдан аламзада бўлганлар кўп-ку, — деди мийиғида кулиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМ-ИЗТИРОБ айн. **алам-аччиқ.** Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи *Исломуҳжа қизидеги алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМЛАНМОҚ кам қўлл. **1** Алам-аччиғи кўзгамоқ, жаҳли чиқмоқ. *..домланинг қўлидаги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди, аламланиб кетдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Азоб-оғриқ ҳис этмоқ, оғримок. *Лабим жуда аламланиб турса ҳам.. кўрган тушимни ярим-ёрти айтиб бериб, таъбир сўрадим.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

АЛАМЛИ 1 Алами бор, оғриқ-азобли. *Аламли ва ярали кўнгишлардан рўй-роstd отилиб, ҳавони янграган ҳақиқат овози унинг бутун вужудини титратди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Алам-оғриқдан, азобдан юзага келган. *Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан оққан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Дард-алам ифодаловчи. *Аламли кўзлар.* ■ *-Кечир демоқчисиз, — деди Инобат ма-*

ийн, аламли оҳанг билан. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

4 Дард-алам чеккан, аламдийда. *Тоҳирим келмайди деб қахр этма, э, жон Зухраҳон, Бир гуруҳ дардли, аламлиларга мен ёр ўлмишам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

АЛАМНОК айн. аламли. [Жомий:] *Кўнгул бўлса агар ҳар қанчалик пок, Бўлур у шунчалар кўпроқ аламнок.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Асрорқул ғазабини аранг босиб, аламнок хўрсинди.* Н. Қиличев, Ёронгул.

АЛАМОН с. т. Оломон. *Бу сиёсат учун керак қўмондон, Бўлмаса ҳеч тинчимайди аламон.* Х. Олимжон.

АЛАМ-СИТАМ айн. алам-изтироб. *Бугун жуда сиқилиб кетдим. Дардлашадиган, юрагимни эзган алам-ситамларни эшитадиган дўст йўқ.* С. Аҳмад, Севгинга содиқман.

АЛАНГА 1 Ёниб турган ўтдан, оловдан кўтарилаётган ёлқин. *Газ алангаси.* ■ *Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебранар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ёруғлик; ёруғ шуъла. *Ашулачиларнинг қуёшда қорайган юзлари машъалларнинг алангасида йилтилар эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

3 кўчма Ўт олдирувчи, жўшқин жараён; жўшқинлик, ҳовур; юракка ўт солувчи, ёндирувчи ҳис-туйғу. *Фироқ алангаси. Ишқ алангаси. Уруш алангаси. Ғазаб алангаси.* ■ *Дўсти ғариб, кел, қўлингни тут, Юрагинга ёқай аланга.* А. Орипов. *Муздай чой ичини қовураётган аланга тафтини сал пасайтиргандай бўлди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

Аланга олмоқ 1) алангаланиб ёна бошламоқ. *Жанг майдонида душманнинг етти танки аланга олиб ёнди.* А. Раҳмат, Элик бир баҳодир; 2) кўчма шиддатли тус олмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. *Ўзбек оиймининг ғазоби тағин ҳам аланга олди: Сўзимни эшитасанми, кар?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛАНГАЛАНМОҚ 1 Аланга олмоқ, аланга олиб, ёлқинланиб ёнмоқ, ўт олмоқ. *Радиокарнайи осилиб қолган танк тўхтадида, бир оздан кейин алангаланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Жўшқин тус олмоқ, тутақмоқ. *Бу сўзни эшитиш билан Нурининг сўнган умиди алангаланди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Жўна кўзимдан, оқпадар, кет, нақ илигингни син-*

дираман қайтиб келсанг, — борган сари алангаланди чол. Х. Аҳмар, Ким ҳақ?

АЛАНГАЛИ 1 Аланга бериб ёнаётган; ёлқинли. *Алангали гулхан.*

2 кўчма Қизгин, оташин. *Алангали салом.*

АЛАНГ-ЖАЛАНГ рви. Ҳайрон, бесаранжом кўз юритиш, олазарақ. *Кўзлари аланг-жаланг бўлди.* ■ *Анвар Шавкатий атрофга аланг-жаланг қараб, ҳовлиққанича келарди.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Мулла Обид орадан ўтган гапни эшитмаганликдан аланг-жаланг бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бутабойнинг кўзи аланг-жаланг бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАНГЛАМОҚ Аланг-жаланг қарамоқ, олазарақ бўлмоқ. *Кампир набираси Назирали билан қаёққа борарини билмай, тўрт томонга аланглаб қолди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

АЛАПИ ив. Етилмаган хом жўхори.

АЛАС-АЛАС этн. 1 Оғир ётган беморни “даволаш” мақсадида таёқча учига ўраб ёндирилган латгани ёки беморнинг кийимини унинг бошидан ўгириш. *Чиллаёсин ўқиб, алас-алас қилишиб, олло таолодан унинг дардига шифо тилашади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Кишига илашган жин, ажина ва ш.к. дан халос бўлиш учун Сафар ойида гулхан ёқиб, устидан сакраш. *Холангизнинг алас-алас ва кўчирдисидан кейин Эшмат аканинг хушлари кетади.* “Муштум”.

АЛАСЛАМОҚ этн. Алас-алас қилиб “даволамоқ”. *Домла касал бетига сув сочди. Катта бир латгани ёндириб, бошидан айлантириб ташлади — аласлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АЛАФ [а. علف — ўт, хашак] Умуман, ўт, қўкат.

Сассиқ алаф 1) бурган, супурги ўт. *Айвон олдида сассиқ алафдан қилинган узун сопи супурги ётарди.* С. Зуннунова, Кўк чироклар; 2) кўчма умуман, ёқимсиз, ярамас шахс ёки нарсага нисбат. *Сассиқ алаф билан тўлган миянгни тозалаб қўйиш керак.* “Муштум”. *Золимни юз кARRA ўлдирар эдим. У сассиқ алафни ҳаёт боғидан Юлиб ташлар эдим, сўлдирар эдим.* Уйғун.

АЛАХСИМОҚ Бирор иш билан овора бўлиб, илакишиб қолмоқ; асл иш, муддао қолиб, бошқасига чалғимоқ. *Гапга алахсиб, шидан қолмоқ.* ■ *Ўктамхон опа меҳмон билан алахсиб, ҳозиргина койиб ўтиргани магазинчи йигитни унутган эди.* Ш. Фуломов,

Ёрқин уфқлар. *Дарс тугаши билан ҳеч нарсага алахсимаи, уйига жўнайди.* Ў. Умарбеков, Чарос.

АЛАЧА Қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мато. *Бир чопонлик алача.* ■ *Ўзбекистон халқи бўз, алача.. сахтиён, айбаки тегирилари билан Ўзбекистонни таъмин қилиб келди.* Газетадан.

АЛАЧАБОФ Алача тўқувчи уста.

АЛАҚ-ЧАЛАҚ Бир-бири билан чалкаш (туш ҳақида). *Ҳайдар.. кўзи уйқуга кетганини сезмай қолди. Кўп ўтмай, алақ-чалақ тушлар кўриб, инграй бошлади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЛАҒ фольк. айн. **алағда.** *Отинг мана, алағ бўлма, бўл хушёр.* “Авазхон”.

АЛАҒДА Нотинч, безовта (кўнгили, хаёл ва ш. к. га нисбатан). *Йўлдош ҳамроҳлари қуршовида анча ерга бориб қолган бўлса ҳам, орқасига ўгирилиб қарарди.. кўнгли алағда эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Чол, хаёли алағда, нима қиларини билмай, дастурхон четини қайириб ёнбошлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Алағда бўлмоқ Алағда ҳолатни кечирмоқ. *Ҳар учрашганимизда ўғрига ўхшаб кўнглимиз алағда бўлиб юрганимизча, бир йўла тўйни қилиб, давр-даврон сурганимиз яхши эмасми, эмиш.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Алағда қилмоқ** Алағда ҳолатга солмоқ. *Акасининг без бўлиб олиши Ҳуснидинни алағда қилиб ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона, т.о.

АЛАҒЛОМОҚ 1 Босинқираб ёки иситманинг зўридан қовушмаган, ноаниқ сўзлар сўзламоқ. *Тун ярмига борганда, Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини йўқотиб, алаҳлай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Тутуриқсиз, бемаъни гап қилмоқ, валдирамоқ. *Ҳамёнингда бир миринг йўқ, намунча миллат, миллат деб бижиб алаҳлайсан.* К. Яшин, Ҳамза.

АЛАҲЛАШ Онг ўзгариб, воқеаларни англаш қобилиятининг бузилиши

АЛАҲСИРАМОҚ айн. **алаҳламоқ.** .. *тушларида алаҳсирар, баъзан эса уйқусиз оқшомни тонга уларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛБАН 1 Албанияда яшовчи асосий (туб) миллат (халқ)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб. *Албан тили.*

АЛБАНЛАР Албаниянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛБАТ назм. айн. **албатта.** ..*Юрагингга албат қўл солгум.* Миртемир.

АЛБАТТА [a. اليتّه – шубҳасиз] мод. с. 1 Фикрнинг ёки иш-ҳаракатнинг қатъийлигини, муқаррарлигини, шубҳасиз эканлигини билдиради. *Қори ўрикдан иккитасини Сидиқжонга узатди: -Зап ўрик экан-да, канал битиб, сув сероб бўлиб, боғ-роғ қилганимизда, албатта, шунинг данагидан экамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *кри. с. өзф.* Шундай мазмунли муносабатни билдиради; шубҳасиз, турган гап, табиий, бўлмаса-чи. *Мен, албатта, кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярмас, булмағур кишига тугиб берарсиз, деб билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛВАСТИ 1 Шарқ мифологияси ва хурוףий тасаввурда: гўё ҳар хил қиёфада кўринадиган афсонавий махлук. *Кампирларнинг мишмишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Шу махлуққа нисбатлаш, у билан аталувчи шахс (асосан хотин-қизларга нисбатан). *Шу чоққача бировга сўзини бермаган, бировдан гап эшитмаган Бегим, нотаниш хотиндан дакки едингми, у алвастининг ола-кула кўзларидан кўрқиб, калтагидан қочдингми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛВИДО [a. الوداع – ҳайр, кўришгунча, хуш қолинг] унд. с. Абдий ҳайрлашув, видолашувни билдиради. *Алвидо, эй муниси гамсўр, меҳмоним, онам..* Вокиф. .. *тўплар гўмбури остида ўтказилган беш минутлик сукунатдан сўнг кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди: Алвидо, эй жонажон дўстимиз, алвидо!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВИР-ШАЛВИР Усти-боши осилган-солинган, шалвираган; бесўнақай. *Ўзи ҳам дарров салла-чопонни ечиб ташлаб, содда, алвир-шалвир дехқон сифатига кириб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЛВОН [a. الوان – ранглар] 1 Қизил гулли, қип-қизил, қирмизи. *Бунда гулнинг энг асллари, Бахмал гилам, алвон пойандоз.* Ҳ. Олимжон. *Кўёш теракзор орқасига ботаётган, фарб уфқига алвонранг шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Чаманда бир гўзал жонон кўринди, Юзи гул-гул ёниб, алвон кўринди.* Ҳабибий.

Қизил алвон Сидирга қизил ип газлама. *Ёвариқ бўйидаги ёзлик ошхона устунларига узун қизил алвон тортилган.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизил алвон ёпилган столга ҳаммадан бурун келиб ўтириб олган Тожибой мажлисни очди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қизил рангли мато.

3 Хилма-хил, турли-туман. *Бир уядан неча алвон қуш учади.* Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши. *Остимда ўйнайди юз алвон отим.* М. Алавия.

АЛВОН-АЛВОН Ранг-баранг, хилма-хил, турли-туман. *Атрофида алвон-алвон йигитлар, Шундай қилиб эда давронин су-рар.* “Рустам”. *Йўл ёқалаб.. оқиш, қизғиш рангли сарин гуллар алвон-алвон бўлиб ёзилган.* Уйғун.

АЛГЕБРА [лот. algebra < а. الجبر] Математиканинг ҳарфий миқдорлар устида (уларнинг сон қийматларидан қатъи назар) бажариладиган амалларнинг умумий қонуниятларини ўрганадиган бўлими.

АЛГЕБРАИК Алгебрага оид, алгебрага мансуб. *Алгебраик сон. Алгебраик тенгламалар.*

АЛГОРИТМ, алгоритм [лот. Algorithmi – X асрда яшаган буюк ўзбек математиги Ал-Хоразмийнинг номидан] Маълум бир турга оид масалаларни ечишда ишлатиладиган амалларнинг муайян тартибда бажарилиши ҳақидаги аниқ қоида (дастур). *Алгоритм эса муайян кетма-кет бажариладиган жараёнлар мажмуаси бўлиб, назарий ва амалий масалаларни ечишда ишлатиладиган.* Газетадан.

АЛДАБ-СУЛДАБ *рвш.* Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан алдаб, турли йўллар билан авраб. [Майсара Мулла Рўзига:] *Киргандан кейин уни алдаб-сулдаб ухлатиб, ундан кейин чиқариб юбораман.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

АЛДАМОҚ 1 Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан лақиллатмоқ, аврамоқ. *Халқ халқ бўлиб бировни алдаган эмас, аммо.. халқни алдаганлар бўлган, ҳа, сиз бизни алдамангиз бўлди, бой, биз сизни алдамаймиз.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Яхши гап, ваъда ва ш.к. билан йўлга солмоқ, кўндирмоқ. *Куёвнинг қаерда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган — на ёлворганга кўнади, на алдаганга.* А. Қаҳҳор, Тўй.

3 Йўлдан урмоқ, йўлдан оздирмоқ. [Хонзода Жамилага:] *Эй тентак.. Юзингни биров кўрган билан ейлиб қоладими?.. Шундай қилиб акамни алдайсан-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Ёлғон гапирмоқ, ёлғончилик қилмоқ. *-Рафиқ, найни ким чалди? -Йўлчи акам. -А! Ростданми! Алдама! Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Нотўғри тасаввур туғдирмоқ, чалғитмоқ. [Муса:] *-Сен бировни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама: мана бу ерда дардинг бор, — деди-да.. унинг кўкрагига аста урди.— Мана бу ерда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛДАМЧИ 1 Кишини алдашга, аврашга, лақиллатишга уста; алдоқчи. *Бир алдамчи, ўзинг кашмир бўлмасанг, Мадинадан дарров қандай келасан?!* “Ёдгор”.

2 Фирибгар, қаллоб. *Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши.. яхши, бор баракадан боши осмонга етган алдамчи савдогарми деб ўйлар, муқаррар шундай деб ўйлар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Ваъдасида турмайдиган; субути йўқ; ваъдасиз. *-Алдамчи! -Бу алдашлар — алдаш эмас, сиз ҳали қараб туринг, қочқоқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ёлғон-яшиқ гапларни кўп гапирувчи; ёлғончи.

5 Чалғитувчи, чалғитадиган, алдайдиган. *Кўнглида бир лаҳза учган беҳуда, алдамчи хаёллардан қутулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДАМЧИЛИК 1 Алдамчига хос иш, хатти-ҳаракат.

2 Қаллоблик; қалб, эгри иш,

АЛДАМ-ҚАЛДАМ Алдаш, лақиллатиш мақсадидаги, ёлғон-яшиқ. *..ҳечам ёлғон гапирмас, алдам-қалдам гапни хаёлига ҳам келтирмасди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

АЛДОҚЧИ *айн. алдамчи.* [Йўлчи:] *..Бойларнинг сўзига сира учини керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДОҚЧИЛИК *айн. алдамчилик.*

АЛЕБАСТР [юн. alabastros] Куйдирилган ва туйилган оқ гипс; ганч (ҳайкалтарошлиқда, тиббиётда ва қурилишда ишлатилади).

АЛЕУТ 1 Алеут ва Командор ороллари-нинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб (шахс, жой ва ш.к.). *Алеут тили.*

АЛЕУТЛАР Алеут ва Командор оролла-рининг туб аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛЁ қ. алло. *Алё! Кадрлар бўлимими? “Муштум”.*

АЛЁР тар. Ўтмишда зиёфат ва ш.к.да қадаҳ тутиб айтиладиган сўз ёки қўшиқ. [*Аҳмад сардор*] *Ўзи косагул бўлиб, алёр ай-тиб, коса бераётинти. “Хушкелди”. Қўлла-римда лиммо-лим қадаҳ, Менга келди алёр навбати. Э. Воҳидов.*

АЛЁРЧИ Алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛЖИМОҚ 1 Бўлмағур, бемаъни гап қилмоқ, маза-бемаза, тутуриқсиз гаплар гапирмоқ; валдирамоқ, айнимоқ. *Менинг очиқ кўнгиллик қилиб алжӣётганим учун кечир. Шухрат, Шинелли йиллар. -Бас, ал-жима, пардали гапир! — деди хон. Мирмуҳ-син, Чўри.*

2 Гап-сўздан янглишмоқ, боши гангиб, мияси айниб, оғзига келганини гапирмоқ. *-Аҳ, нима? ..Билишибдими? — деди у [Олаҳў-жа] ва ўз пешонасига ўзи қаттиқ бир мушт-лади-да, яна сўради: -Нима бало, мастлик қилиб алжӣб қўйдингми? А! П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛЖИРАМОҚ айн. алжимоқ. *Беш-олти қадам нарида кайф билан алжираётган йи-гитларнинг бири келиб, унга тегажаклик қилди. С. Зуннунова. Кўк чироқлар.*

АЛИ 1: али деса, бали демоқ Гап қайта-равермоқ, бир гапдан ҳам қолмай тортиш-моқ. *Мен али десам, у бали деб, оғзимни ҳам очирмайди. Али хўжа — Хўжа али* Бари бир; иккиси ҳам бир, фарқи йўқ. *Элмурод унинг [Мамасаиднинг] мақсадини тушуниб, шундай жавоб қилди: -Бари бир. Али хўжа — Хўжа али! П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Али (эркаклар исми).

АЛИБИ [лот. alibi — бошқа жойда] ҳуқ. Айбдор деб гумон қилинаётган шахснинг жиноят содир бўлган пайтда шу жойдан бош-қа жойда бўлишни (бу ҳол унинг жиноятга алоқаси йўқлигини тасдиқловчи далилдир). *Шожамил Кабировичнинг қотиллик юз бер-ган кунга тўла алибиси бор. Демак, аввало қотилни топши лозим. С. Мирзо, Ярим тун-даги қотиллик.*

АЛИЗАРИН [фр. alizarine < исп. alizari — рўяннинг қуруқ илдизи] Рўян ўсимлиги ил-дизидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган бўёқ.

АЛИК [а. عليك “алайка”, عليكم “алай-кум” сўзларининг бузилган, қисқарган шак-ли] с. т. Саломга қайтариладиган жавоб; жа-воб саломи. *Алик олмақ (қайтармоқ). Салом ҳам фарз, алик ҳам фарз. Мақол. ■ Синф бир оғиздан “Ассалому алайкум!” деб қичқирди. Аммо салом аликсиз қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Гулистонликлар андак нарида, — дейишди кампирнинг саломига алик олган кишилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АЛИМЕНТ [лот. alimentum — қарамоғи-даги, боқимидаги] Қонунда белгиланган ҳолларда оиланинг бир аъзоси томонидан бошқа аъзоси ёки аъзоларини моддий таъ-минлаш учун мажбуран тўланадиган маб-лағ, нафақа. ..эри билан уришиб-жанжалла-шиб ажрашмагани учун.. алимент ҳам та-лаб қилмади. П. Қодиров. Уч илдиз.

АЛИФ 1 [а. الف] Араб алифбосининг биринчи ҳарфи ва унинг номи.

Алифни калтак (ёки таёк) деёлмайди ёки ичини (ёки қорнини) ёрсанг, алиф чиқмай-ди Бутунлай хат-саводи, маълумоти йўқ, ҳеч нарса билмайди. *Акам фақирнинг қорнини ёр-санг, алиф чиқмайди-ю, тагин фалону пис-мадон деганига қуяйми! П. Турсун, Ўқитув-чи. Йўғ-э, қанақа қилиб ўқирдим. Алифни кал-так деёлмайман-ку. Ойдин, Садағанг кетай командир. Алиф қомат* Қалди-қомати келиш-ган, хушқомат, сарвқомат. [*Ҳайитжон Тўла-хонга:*] *Кўзимиз билан кўрдик, худога шукур: қоши, кўзи қундуздек, бурунлари бодомдек, қизил юз, алиф қомат, суқсурдек йигит экан. Ҳамза, Холисон.*

АЛИФ 2 [юн. aleipha — ёғ] Ўсимлик, асосан зиғир ёғидан қиздириб тайёрланган ва бўёқчиликда ишлатиладиган мой.

АЛИФБЕ 1 айн. алифбо.

2 Бошланғич савод чиқариш китоби. *Би-ринчи синф ўқувчилари учун алифбе. ■ Фа-қир халқнинг фарзандлари алифбега зор. Ой-бек, Нур қидириб.*

3 кўча Бирор маслақ, таълимот, илм ва ш.к. нинг бошланғич асослари, энг оддий қодалари. *Муҳаммад Жамол алифбесидан бош-лаб, дўстининг онгидан хурофотлар булутини тарқатишга тиришди. Ойбек, Нур қидириб.*

АЛИФБО [Араб алифбоси бошидаги 1-ва 2-ҳарф (алиф ва бо) номидан] Бирор тил ёзув шакллариининг (ҳарф ва белгилари-нинг) маълум тартибда жойлашган мажмуи. *Ўзбек алифбоси.*

АЛИФЛАМОҚ Алиф бермоқ, алиф сурт-моқ.

АЛИФМОЙ қ. алиф II.

АЛИШ *шв.* 1 Сувайирғич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик.

2 *айн. тўғон* 1, 2. *Низом полвон сой ва дарёга сепоялар текиб, алишлар кўтаргани учун.. уни мироббоши деб аташган. Й. Шамшаров. Тошқин. ...икки улкан қувурни бир-бирига қўшган алиш устига чиқди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

3 *айн. адаш* II.

АЛИШИНМОҚ 1 Алишмоқ фл. ўзл. ва мажх. н.

2 *кам қўлл.* Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтмоқ, айланмоқ. *Отабекдаги бояги тушунмаслик бир шубҳага алишинди. А. Қодиррий, Ўтган кунлар.*

АЛИШМОҚ Айирбош қилмоқ, айирбошламоқ. *Кел, соатимизни алишамиз. Қаламни ручкага алишмоқ. Бу китобни бошқа ўнта китобга ҳам алишмайман.*

АЛКАЛОИД қ. алкалоидлар.

АЛКАЛОИДЛАР [а. *القلى/القلو* — ишқор + юн. *eidos* — ўхшаш, кўриниш] *ким.* Асосан ўсимликларда бўладиган азотли органик моддалар (уларнинг баъзилари, мас. атропин, морфин, хинин, кодеин кабилар дори сифатида қўлланади).

АЛКАШ [р. “алкоголик” сўзидан] *с.т.* Ичкиликка берилган, ружу қилган. *-Э, ҳозир ичмайман, — деди Незмат, — нима бир ўзим ичиб.. Алкашманми. “Ёшлик”. Улар учун академик ҳам бир, кўчада ётган алкаш ҳам бир. Т. Малик. Шайтанат.*

АЛКИМЁ [а. *الكيميا* — кимё, химия] 1 Кимё фанининг арабча номи.

2 Ҳозирги кимёнинг ибтидоси бўлиб, ўрта асрларда унинг асосий мақсади оддий металларни олтин ва кумушга айлантириш бўлган.

АЛКОГОЛИЗМ *тиб.* Ашаддий ичкилик-бозлик, саломатликка ва меҳнат қобилиятига зарар етказадиган даражада, мунтазам равишда метёридан ортиқ спиртли ичимликлар ичиш, алкогольга берилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК Алкоголизмга мубтало бўлган шахс; арақхўр, пиёниста, ичкиликбоз.

АЛКОГОЛЬ [а. *الكحل* — майин кукун, *الكحول* — спирт] 1 *ким.* Молекулалари тар-

кибида кислород ва водород атомлари гуруҳи бўладиган бирикмалар; спиртлар.

2 Арақ, вино спирти ва умуман спиртли ичимликлар.

АЛЛА 1 1 Гўдакни ухлатишда яккахон усулида айтиладиган қўшиқ. *Алла айтмоқ.* ■ *Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи. Ё. Мирзо. Кейин [Тўхтаҳон] бирдан алла айта бошлади: -Бўйларингга бўй тумор бўлай, болам, алла, Кўзларингга кўз тумор бўлай, болам, алла. С. Зуннунова, Гулхан.*

2 Бешик тўйида бешик олиб келган аёллар томонидан айтиладиган қўшиқ.

АЛЛА II: алла бўлмоқ *с. т.* Чархпалак бўлмоқ, чирпирак бўлиб, умбалоқ ошиб йиқилмоқ, қуламоқ. *Қоқилиб кетиб, алла бўлди. Алла қилмоқ* 1) чархпалак қилмоқ, даст кўтариб йиқитмоқ, кўтариб урмоқ. У [Элмурод] *кийимларини қоқар экан, йигитлар атрофини ўрашиб, шовқин, кулги билан ҳазил қилишди: -Бай-бай, зўр экансиз-а! Полвонни алла қилиб қўйдингиз-а!* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* бошлаб алдамоқ, фириб бермоқ. *-Ўзимизам алла қилиб қўлга туширувдик, — деди Соли совуқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ухлатмоқ.*

АЛЛАВАҚТ Анча кеч пайт, ярим кеча. *Аллавақтгача уйқум келмади. Уйга аллавақтда келди.*

АЛЛАКИМ *гум. олм.* Қандайдир номаълум шахс, кимдир. *Мишмишларни унга ҳамма вақт аллаким айтган бўлади. Ким айтганини сира эслай олмайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.*

АЛЛАЛАМОҚ 1 Алла айтиб ухлатмоқ. *Насиба боласини беланчакка солиб аллаламоқда. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

2 *кўчма* Ардоқламоқ, паҳлақламоқ. [Жамила Ғофирга:] *Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам, ишқимни кўйлаб, сизни аллалай. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

АЛЛАМАҲАЛ *айн. аллавақт.* Болалар ухлаб қолди-ю, катталар алламаҳалгача ухлашмади. Ҳ. Фулом, Машғал. *Алламаҳалда Давлатёр Элмуродни ҳужрасига узатиб қўяр, улар йўл-йўлакай ҳар тўғрида бир талай гаплашардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛЛАНАРСА *айн. алланима.*

АЛЛАНЕЧА *гум. олм.* Қанчалиги номаълум, аллақанча, бир неча. *Алланеча киши.* ■ *Йигитлар, қизлардан алланечаси ўйинга тушмоқда, сузилмоқда май. С. Назар.*

АЛЛАНЕЧУК Қандайдир ноаниқ бир тарздаги, аллақандай. *Унинг кўнглини алланечук шубҳалар қоплаб олди.* ■ *Ўқтам алланечук ўнгайсизланиб, қизариб, Жўрага қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нури юрак сирини яширишга қанча уринмасин, она нимадир пайқаб, тинчсизланди: -Нега бундай алланечуксан? — шивирлаб сўради у.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛЛАНИМА гум. оlm. Ноаниқ, номаълум бир нарса; нимадир. *Девор остига алланималар уйиб қўйилган.* ■ [Самандаров] *Қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимани тушунтира кетди.* А. Қахҳор, Кўшчинор чироқлари.

АЛЛА-ПАЛЛА Анча кеч вақт, аллавақт; ярим кеча. *Келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди.* ■ *Навоий фикрларнинг базмига, қаламнинг оҳангига берилиб, вақтнинг алла-палла бўлганини сезмай қолди.* Ойбек, Навоий.

АЛЛАҚАЙСИ гум. оlm. Қайсиллиги аниқланмаган, номаълум ёки ёддан кўтарилган. *Аллақайси куни мен уни кўрган эдим.* ■ *Эшелон Оренбурдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қахҳор, Олтин юлдуз.

АЛЛАҚАНДАЙ гум. оlm. 1 Қандайдир ноаниқ, номаълум, нотаниш. *Отаси бечора.. эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарга бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Холисхон.

2 айн. **алланечук.** *Элмурод собиқ хўжайин билан кўчада дуч келиб қолса, дастлабки кезларда аллақандай бўлиб кетар, ноилож бош ирғаб саломлашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАҚАНЧА гум. оlm. Қанчалиги номаълум, бир қанча, бир талай, кўпгина. *Аллақанча одам. Аллақанча вақт. Аллақанча пул.* ■ *Йигитнинг наслини айбсителиб бўлмайди, тўғрисига кўчанда, бу йигит наслан биздан аллақанча юқорида туради!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛЛАҚАЧОН рвш Анча вақт олдин, анча илгари, анча бурун. *Аллақачондан бери.* ■ *Отабек онасининг аразига аллақачон тушунган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тонг аллақачон ёришган. Осмон, ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛЛЕГОРИК Аллегорияга оид, аллегориядан, мажоздан иборат бўлган; мажозий.

АЛЛЕГОРИЯ [юн. allegoria — ўзгача ифодалаш] Мавхум тушунча ёки ғояларни аниқ бир образ воситаси билан ифодалаш; мажоз. Масалан, *бўри сўзининг ёмонлик (ёвузлик), тулки сўзининг айёрлик* ифодаси учун қўлланиши.

АЛЛЕРГЕН [аллергия + юн. genos — туғилиш, пайдо бўлиш] Аллергияни юзага келтирувчи модда. *Кимёвий аллергенлар.*

АЛЛЕРГИК Аллергияга оид, аллергия туфайли юзага келган. *Аллергик касалликлар.*

АЛЛЕРГИЯ [юн. allos — бошқа + ergon — таъсир] Организмнинг атроф муҳитда учрайдиган, аллергенлар деб аталувчи баъзи омиллар (кимёвий моддалар, микроблар ва уларнинг ҳаёт фаолиятида ҳосил бўладиган маҳсулотлар, озиқ-овқатлар) таъсирига нисбатан ўта сезгир бўлиши.

АЛЛЕРГОЛОГИК Аллергологияга оид. *Хасталикни келтириб чиқарган “сабабчи аллерген”ни махсус аллергологик текшириш услуби билан аниқлаб оламиз.* Газетадан.

АЛЛЕРГОЛОГИЯ [аллергия + юн. logos — таълимот] Тиббиётнинг аллергик касалликларнинг юзага келиш сабаблари, ривожланиш механизми ва уларни даволаш усуллари билан шуғулланувчи бўлими.

АЛЛИГАТОР [исп. el lagarto — калтакесак] Тимсоҳлар туркумига кирувчи судралиб юрувчилар оиласи.

АЛЛИТЕРАЦИЯ [лот. ad — олд, -га, -да + litera — ҳарф] Мисралар, ундаги сўзлар бошида бир хил ундош товушларнинг такрор қўлланиши, сажъ. *Қаро қошинг, қийиқ қошинг, қуюқ қайрилма қошинг қиз..* Э. Воҳидов.

АЛЛО [ингл. halo] унд. с. Телефон орқали сўзлашганда, “эшитаяпман” ёки “эшитаяпсизми” деган маъноларда қўлланади. *Алло, ким гапиряпти?*

АЛЛОМА [а. علّامة — энг билимдон, зўр олим] кт. Илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукамал эгаллаган шахс; қомусий олим. *Жаҳон илми хазинасига буюк ҳисса қўшган алломаларимизнинг таваллуд саналари.. кенг нишонланаётганлиги.. мустақиллигимиз самарасидир.* Газетадан.

АЛЛОФ [а. علاّف — хашак, пичан сотувчи] эск. Ун, бугдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар. *Ун ялаган аллоф, қон ялаган қассоб.* ■ *Баҳори арпанинг уруғини мен бир аллофдан олган эдим.* С. Айний, Эсдаликлар.

АЛЛОҲ [a. الله — илоҳий куч, худо] Исл-лом динида бутун мавжудотни яратган олий илоҳий куч; худонинг номи (Кейинги йилларда, маҳаллий талаффузга мос ҳолда “оллоҳ” тарзида ҳам қўллана бошлаган ва қўлланыпти).

АЛМАНАХ [лот. almanachus < a. المنح — совға; инъом, мукофот; вақт, календарь] Турли муаллифларнинг жанр, мавзу ва бошқа белгилар асосида бирлаштирилган бадиий асарлари тўплами. *Ёш талантларнинг асарлари ҳозирча алманах ҳолида чиқарилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АЛМАШИНМОҚ Алмашмоқ фл. ўзл. н.

АЛМАШИНУВ Алмашинмоқ фл. ҳар. н.

Модда алмашинуви қ. модда. *Организмда бирон хил витаминнинг этишмаслиги модда алмашинувини жиддий издан чиқаради. “Саодат”.*

АЛМАШЛАМОҚ Айирбошламоқ, алиштирмоқ; янгиламоқ.

Алмашлаб экиш Қишлоқ ҳўжалик экинларини далалар ва йиллар бўйича илмий асослаган ҳолда навбатлаб экиш.

АЛМАШМОҚ 1 айн. алишмоқ. *Кел, омизми алмашамиз.*

2 Бир-бирининг ўрнини олмоқ, эгалламоқ; алмашинмоқ, янгиламоқ. *Катта станцияларда паровоз алмашади. ■ Жабборнинг кўзларидаги табассум яна таажжуб билан алмашди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Германияда каниқлер алмашди.* Газетадан.

3 Адаш бўлиб қолмоқ. *Шляпам алмашиб қолибди.*

Фикр алмашмоқ Бир-бирининг фикри билан ўртоқлашмоқ.

АЛМАШТИРМОҚ 1 Алмашмоқ фл. орт. н. *Смена алмаштирмоқ. Кийимни алмаштирмоқ. Калишимни кимдир алмаштириб кетибди. ■ [Моҳира ойим] Олдирган кийимлик Хушрўйга ёқмас, дарров ярамаганини айтиб, алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнглидагини ҳосил қилиб тинчир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айирбош қилмоқ, алишмоқ.

АЛМИСОҚ [a. الميثاق — аҳд; қасам; шартнома, битим]: **алмисоқдан бери** (ёки **буён**) *Жуда қадим замонлардан бери. Алмисоқдан бери ерда, захда ўтириб, қоронғи хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада, ўриндиқларда ўтириб ўқишса-я, бу ҳурматни ким кўрган, ким*

эшитган? М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Алмисоқдан қолган** *Қадимги замондан, дақёнусдан қолган, жуда эски. Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛМИСОҚИ 1 *Қадимги, бурунги, жуда эски. Алмисоқи лип-лип чироқ. Алмисоқи омов-бўйинтуруқ.*

2 *кўчма* Сийқаси чиққан, чайналган, кўнгилга урган (гап, сўз ҳақида).

АЛМОЙИ-АЛЖОЙИ с. т. *Бўлар-бўлмас, келишмаган, қовушмаган. Алмоий-алжойи хат. ■ Анвар бу йиштининг тўй-мавракаларда бир-икки алмоий-алжойи гапларини эшитиб, энсаси қотгани учун унга рўйхуш бермас эди.* Т. Малик, Шайтанат.

АЛО [a. على — устига]: **нур(ан) ало нур** (л. м. нур устига нур) қ. **нур.** *Ихтиёр ўзингизда, кутмайман десангиз, айтиб кўринг, хўп деса, нур ало нур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛОЙ айн. **алоэ.** *Алойдан.. уй табобатида жуда қадимдан фойдаланиб келишган. “Саодат”.*

АЛОМАТ [a. علامت — белги] **1** *от* Шартли равишда қабул қилинган ёки қўйилган белги, ишора. *Савол аломати. Тенглик аломати. ■ Чайко ўз сумкасидан харитани олиб, топографик аломатлар билан белгилаб қўйилган дарё қирғоғидаги уйни кўрсатди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 *от* Бирор воқеа, ҳодиса, вазият, ҳолат ва ш.к. дан дарак берувчи белги, нишона. *Шодлик аломати. Кўрқув аломати. Сукут — аломати ризо.* Мақол. **■ Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломатлари сезилмас ва тусида ҳам унча ўзгариш йўқ эди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Касалликнинг бу аломатларидан ташқари, беморнинг боши оғрийдди, тинкаси қурийдди, ланж бўлади.. Газетадан. Аваз, “бу қандай аломат бўлди?” деб, ҳар тарафга қаради. “Маликаи айёр”.*

3 *от* Рамз, символ, нишон, эмблема. *Унинг [жувоннинг] эғнида темир йўл ишчиларининг формасида тикилган костюм, ёқасида қизил юлдуз аломати ҳам бор.* Ойдин, Эр юрак.

4 *сфм.* Ижобий хислатларга эга бўлган, жуда ажойиб, олижаноб. *Тавба, [Матқовул] аломат одам-да. Бу дунёда шунақа одам-хунлар.. бор экан-да!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳозиргина “бунинг тағига етсак, аломат*

иш бўлар эди” дематингизми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 сфт. Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажиб. *Не аломат савдолар.*

АЛОЭ [юн. aloē] 1 Пиёздешлар ёки лоладошлар оиласига мансуб, серсув ва этдор баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур.

2 Шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган дори.

АЛОҚА [а. علاقة — боғланиш, муносабат] 1 Турли воситалар ёрдамида ахборотларни узатиш ва қабул қилиш; халқ хўжалигининг почта, телефон, телеграф, радио, телевидение ва б. орқали ахборотларни узатиш ва қабул қилишни, почта орқали буюмлар юборишни таъминлайдиган тармоғи. *Почта алоқаси. Телефон алоқаси.*

2 Кишилар ёки нарсалар, воқеалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро муносабат, ички боғланиш. *Саноатнинг деҳқончилик билан алоқаси. Фаннинг ишлаб чиқариш билан алоқаси. Ҳокимиятнинг кенг меҳнаткашлар оммаси билан алоқаси.*

3 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги муомала, муносабат, боғланиш; борди-келди. *Қардошлик алоқаси. Дўстлик алоқаси. Савдо алоқалари. Алоқамиз яхши. Алоқалари ёмон. Алоқа боғламоқ. Алоқада бўлмоқ. Алоқа қилмоқ. ■ Хуллас, алоқамиз бузилиб қолди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Анвар] Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Ҳакимбойвачча] Абдишукур билан яхши алоқада бўлишга тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Дахлдорлик, тегишлилик, дахл. *Очил “бу гапларнинг менга алоқаси йўқ” дегандай қилиб, қадамни тезлаштирди ва коридор тўла студентларга аралашиб, кўринмай кетди. П. Қодиров, Уч илди. Уларни, биринчи навбатда, жиноятга алоқаси бор, шубҳали ҳаёт кечирувчилар ёқтирмайди. Газетадан.*

5 Севги муносабатлари. *Анвар хусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АЛОҚАДОР Муносабати, алоқаси бўлган; дахлдор. *Мавзуга алоқадор китоб ва қўшимча материаллар. ■ Кундалик дафтarda бу сафаримга алоқадор ва алоқасиз кўп нарсалар ёзилган. Н. Сафаров, Оловли излар.*

АЛОҚАДРИҲОЛ [а. على قدر حال — ҳолига қараб] *эск. рвш. Кучи, қурби етганича, кўлдан келганча, ҳолига яраша. ..деҳқонлардан баъзилари алоқадриҳол бир лаганда анжир, тўртта қатлама. кўтариб кириб кела бердилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

АЛОҚАЛИ айн. алоқадор.

АЛОҚАЧИ 1 Алоқа ходими, алоқа ишлари хизматчиси.

2 ҳарб. Алоқа хизматининг аскарари, зобити. *Элмуроднинг ўйини кириб келган полк алоқачиси чалғитди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

АЛОҚ-ЧАЛОҚ; **алоқ-чалок туш** Қовушмаган, боши-кети йўқ, кўрқинчли туш. *Эъзозхон эрининг йўлини тўсиб, қаттиқ туриб олди. ..Алоқ-чалок туш кўриб чиқдим. кўйинг, бормай кўя қолинг. Ҳ. Фулом, Машғал.*

АЛОҲА(Л) [а. على حال — ҳозир, шу дамда] *рвш. кам кўлл. 1 Ахири, ниҳоят. ..сувсизликдан, мадорсизликдан ўлар ҳолатга келган карвон алоҳа ям-яшил дарахтзор, гўзал бир мавзегга келиб кўнди. С. Зуннунова, Олов.*

2 Зўрға, базўр, аранг. *Ундан алоҳал қутулдим.*

АЛОҲИДА [а. على حده — ажратилган, бўлак ҳолда] 1 Бошқалардан ҳоли, айрим. *Алоҳида хужра. Алоҳида уй. ■ Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари — обрўли оилаларнинг қизлари билан ўлтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ўзига мустақил; бўлак. *Шу мақсадда унга [беморга] қайноқ сувда қайнатилган алоҳида идиш-товоқ, сочиқ, дастрўмолча берилди. Газетадан.*

3 Ўзига хос, бошқалардан фарқ қиладиган, ажралиб турадиган; бошқача. *Алоҳида парварши. Алоҳида меҳрибонлик. Алоҳида эътибор. Алоҳида эътибор бермоқ. ■ Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. .. алоҳида ўрناق кўрсатган ходимлардан бир гуруҳини мукофотлаш тўғрисида. Газетадан. Катталар билан машғулот Элмуродга алоҳида завқ берар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛОҲИДА-АЛОҲИДА Ҳар бири ўзига холи, мустақил, бўлак-бўлак, айрим-айрим. *Алоҳида-алоҳида хона. Алоҳида-алоҳида кўздан кечирмоқ.*

АЛОҲОЛ қ. алоҳа (л). *Хотинлар чекка-чеккадан тобора қаттиқ ёпишишарди. Алоҳол Шакар минғиллаб тилга кирди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

АЛП 1 Қадимги туркий халқларда икки кўшин ўртасидаги жанг бошланишидан олдин яккама-якка олишувда иштирок этувчи жангчи.

2 фольк. Ўзбек халқ достонларида ғайритабиий куч-қуввати, мардлиги, жасорати ва ш.к. билан ажралиб турадиган қаҳрамон сифати. *Ўзи экан номи кетган паҳлавон, Алп Авазни кўрдингизми, онажон.* “Зулфизар билан Авазхон”.

АЛПАНГ-ТАЛПАНГ *рвш.* Лапанглаб, у ёқдан-бу ёққа чайқалиб, энтак-тентак. *Гудак алпанг-талпанг юра бошлади.* ■ [Солиҳ маҳдум] *Алпанг-талпанг ичкарига кириб, ўқувчи қизлар ичидаги Нигор ойимни ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛПИ-САЛПИ *айн.* алпанг-талпанг. [Гулнор] *Қўлларини алпи-салпи қимирлатиб, гўё онасини кучоқламоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛПОЗДА *с. т.* (маълум сўзлар билан) Аҳволда, тарзда. *Кеча кечқурун бинойидек юрган Муаззам она, тун ярмидан оққанда, оёқлари зирқираб оғриб, уйғониб кетди.* Шу алпозда анчагача ухломмай ётди. Р. Файзий, Балли, она қизим. *Ҳоқим халққа минг алпозда ўқиб, ҳамани ҳақорат қилиб кетгандан кейингина у уйига қайтди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

Бир алпозда 1) бир тарзда. *Бегижон билан оқсоқол беўхшов бир алпозда қотиб қолишди.* “Ёшлик”; 2) ночор аҳволда. *Бир алпозда кийинган йигитни кўриб, саломига зўрға алик олитти.* “Олтин бешик”.

АЛПОН-ТАЛПОН *айн.* алпанг-талпанг. [Холжон хола] *Алпон-талпон қадам қўйиб чиқар экан.. оёғи тойиб, йиқилиб тушди.* Ғайратий, Довдираш.

АЛФАВИТ [юн. alfabetos – юнон алифбосининг дастлабки икки ҳарфи (алфа + бета) номидан] қ. алифбо.

АЛФОЗ [a. الفاذ – сўзлар] *эск. кт.* Сўз, сўзлар, иборалар. *У менга яқин келгач, уни оғзимга келган алфоз билан сўка бошладим.* С. Айний, Жаллодлар.

АЛФОЗДА қ. алпозда. *Муфтий эса шу алфозда токи пешингача Қуръон оятларидан тиловат қилишда давом этди.* Газетадан.

АЛЪАМОН [a. الامان – раҳм-шафқат, ёрдам] *унд. с. эск.* Жангда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати. *Девлар дейди: алъамон, Одамхўрку бу Замон.* “Нигор ва Замон”.

АЛЬБАТРОС [фр. albatros] Найбурунли қушлардан бири, тумшуги узун, қанотлари ингичка ва кенг, учқур йирик денгиз қуши.

АЛЬБОМ [фр. album < лот. albus – оқ, ёрқин] Расм чизиладиган, шеър, қўшиқ, хотира ва ш.к. ёзиладиган, дафтар ҳолида муқоваланган қалин варақлар мажмуи; фотосуратлар сақланадиган ёки турли-туман марка ва ш.к. ёпиштириладиган қалин муқовали дафтар; бирор мавзуга доир расмлар, суратлар, чизмалар ва ш.к.нинг изоҳлар билан таъминланган босма тўплами. *Суратлар альбоми. Чизмалар альбоми.* ■ ..альбом кўриб ўтирар экан, суҳбатни қандай бошлаш ҳақида ўйлар эди. С. Зуннунова, Янги директор.

АЛЬПИНИЗМ [Альп тоғлари номидан] Спортнинг тоғ чўққиларига, тик қояларга, муз тоғларига чиқиш билан боғлиқ тури.

АЛЬПИНИСТ Альпинизм билан шуғулланувчи киши. *Альпинист деганча бор экан.* *Юришининг кўп ҳадини олган экан.* М. Мансуров, Ёмби.

АЛЬТ [итал. alto < лот. altus – юқори, баланд] *мус.* 1 Умумий хорда – хонанда хотин-қизлар ёки болаларнинг ингичка овози (тенордан баландроқ эшитилади).

2 Шу овоз билан ашула айтувчи хонанда.

3 Паст регистрда камонча билан чалинадиган, скрипкадан каттароқ, торли мусикий асбоб.

АЛЬТЕРНАТИВ Мумкин бўлган икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлашга асосланган; муқобил. *Альтернатив хизмат.*

АЛЬТЕРНАТИВА [фр. alternative < лот. alter – иккитадан битгаси] 1 Бир-бирини инкор этувчи имкониятлардан бирини танлаш; муқобиллик.

2 Шу имкониятлардан ҳар бири.

АЛЬТИМЕТР [лот. altum – баландлик + юн. metron – ўлчам, ўлчов] Учиш аппаратларининг ердан баландлигини ўлчовчи асбоб; баландлик ўлчагич.

АЛЬТЧИ Альт чалувчи созанда (қ. альт 3).

АЛЬФА [юн. alfa] Юнон алифбосининг биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

АЛЬФА-ЗАРРАЛАР Баъзи радиоактив моддаларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган зарралар оқими.

АЛЬФА-ТЕРАПИЯ Альфа зарралар таъсирида даволаш; нур билан даволашнинг бир тури.

АЛЪЯНС [фр. alliance — бирлашма] Иттифоқ, бирлашма (одатда, давлатлар, ташкилотлар иттифоқи).

АЛЮМИН с.т. айн. алюминий.

АЛЮМИНИЙ [лот. alumen, aluminis — аччиқтош] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб, енгил, кумушранг-оқ кимёвий элемент.

АЛҚАМОҚ с.т. айн. олқамоқ. .. “тупроқ олсанг — олтин бўлсин, мартабали бўлинглар”, дея алқаганлари-алқаган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛҚАНДОЗ с. т. Қийшанғи, серқилиқ одам; масхарабоз, майнабоз.

АЛҚИССА [а. القصة — тарих; ҳикоя] эск. кт. Шундай қилиб, хуллас калом; қисқаси, хуллас. Алқисса, тўй тўғрисида волида билан маслаҳатлашиб.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

АЛҚОР қ. архар. Тоғда асов алқоримдан, ҳар нима йўғу боримдан, қаторда юрган норимдан — барисидан жудо бўлдим. “Равшан”.

АЛҒОВ тар. Икки деҳқон ўртасидаги қўш ҳўкиз.

Алғов қилиб ер ҳайдаш Ўртадаги қўш ҳўкиз билан бир-бирининг ерини галма-галдан ҳайдаш.

АЛҒОВ-ДАЛҒОВ с. т. 1 Ағдар-тўнтар, ур-йиқит, тартибсизлик. Ҳозир ишбилармон одамлар озми! Лекин алғов-далғовдан фойдаланиб, раислик лавозимига яна Равшан полвон чиқиб олса-чи? О. Ёқубов, Ларза. Ҳамма ёқ алғов-далғов, машинанинг эҳтиёт қисмлари, автомагнитофон ва бошқа бир қанча қисмлари ўғирлаб кетилган эди. Газетадан.

Алғов-далғов ишламоқ Ўзаро ёрдамлашиб, ерларини ишламоқ. Улар ёз пайтларида, дала иши айна авжига чиққанда, бир-бирларининг ерида алғов-далғов ишлашиб, оғирларини енгил қилиб яшашар эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тинчсизлик, бесаранжомлик, гулгула, галаён, тўс-тўполон. Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги пўкиллаб қолган муллавачча яна бир тасодифдан қутулганига шукур қилиб, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу вақтда юрт алғов-далғов эди. Й. Шамшаров, Фурумсойликлар.

АЛҲАЗАР [а. الحذر — ҳазар қил, эҳтиёт, ҳушёр бўл, сақлан] 1 дин. Худо сақласин. Алҳазар, ярамас кўздан алҳазар. Ф. Фулом.

Парихон отин бир нималар деб, Баҳоуддин пиримни тилга олди-да, “ҳов ёмондин алҳазар..” деди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 унд. с. өзф. Тавба. [Ҳусайн:] Иблис, муттаҳам, нега айтмадинг? [Маждиддин:] Нимани, шохим? [Ҳусайн:] Алишер билан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблаҳ! [Маждиддин:] Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшитиб турибман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Х) [а. الحمد — худога шукур] Оллога шукур, худога шукур. [Ёрмат] Ҳалқумини бўғган йиғидан қийналиб базўр гапирди: -Алҳамдулилло, кўрдим, тиррик экансан, ноқобил болам. Ойбек, Танланган асарлар. Алҳамдулиллоҳ, 1993 йил ҳукуматимиз фармони билан ҳазрат Баҳоуддиннинг 675 йилликларини нишонлаган эдик. Газетадан.

АЛҲОЛ [а. الحال — ҳозир, шу пайтда] эск. кт. Ҳозирда, шу пайтда, айна вақтда. Алҳол сенга-да шу ҳукм жорий этилади. Т. Мурод, Отамдан қолган далалар.

АЛҲОСИЛ [а. الحاصل — қисқаси, алқисса] эск. кт. Хуллас калом, қисқаси.

АМАКИ [ф.<а. عم — амаки] 1 Отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан). Катта амаки. Кичик амаки. ■ [Абдишукур] Бир қанча вақт бекор юргач, “ишбилармон” амакисининг ёрдами билан, ниҳоят бир бойга мирза бўлди ва хизмат учун Тўқмоқ шахрига жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки ҳурмат юзасидан ишлатилади. [Мирзакарим қутидор:] Мени эслай оласизми, бек? — Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди: -Йўқ, амаки! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳали куёв бўлиш вақтини аниқлай олмаган ва Ҳадичанинг розилигини ололмаган бўлсам ҳам, ёшлар мени “Нормурод ака” ёки “Нормурод амаки” демасдан, “Нормурод куёв” дея бошладилар. С. Айний, Қуллар.

3 Умуман эр киши (ўзидан кичикларга нисбатан). Зиё шохичи уларни Отабекка танитди: -Амакиларингизни сиз танимагандирсиз, албатта, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бу иш (ёки нарса) амакингиз эмас Бу иш (наrsa) ҳазил эмас, бу иш (наrsa) осон эмас; жиддий, қийин.

АМАКИВАЧЧА Ака-укаларнинг ўғил-қизлари (бир-бирларига нисбатан). -Асли-

да Фотима менга туғишган жигар, биз амалчи киваччамиз,— дейди Зухраҳон. Н. Ёқубов, Бўсағада.

АМАЛ [a. عمل — иш, ҳаракат] 1 Илм, назария, фикр ва ш.к.нинг ҳаётий реаллашуви. *Илм амал билан шарофатлидир.* Ф. Ғулом.

Амалга ошмоқ Юзага чиқмоқ, вужудга келмоқ; барпо бўлмоқ; бажарилмоқ. *Орзулар амалга ошди. Режа амалга ошди.* ■ *Бу ишга ҳам бирорта азамат бош қўйса, ажаб эмас, амалга ошса.* Ойдин, Ҳазил эмиш. **Амалга оширмоқ** Юзага чиқармоқ, вужудга келтирмоқ; бажармоқ; жорий қилмоқ. *Мақсадни амалга оширмоқ. Режани амалга оширмоқ.* **Амал қилмоқ** 1) ҳисобга олиб иш тутмоқ, риоя қилмоқ. *Қонунга амал қилмоқ. Илмига амал қилмаган мулладан устига хуржун ортилган эшак яхши.* Мақол; 2) таъсир қилмоқ (дори-дармон ҳақида). *Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон захардек амал қилар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эътиқодга оид иш, ақида иши. *Зотан, инсон хотиржам яшамас экан, унинг кўнглига ибодат ҳам, хайру эҳсон ҳам, бошқа яхши амаллар ҳам сиғмайди.* Газетадан. *Ал-маъруф деганда.. бажарилиши лозим бўлган барча ислоний амалларни тушунамиз.* Газетадан.

3 Умуман, бажарилиши лозим бўлган иш, амалий иш. *Вирусли гепатит касаллиги билан оғримаслик учун қуйидаги амалларга риоя қилиш лозим.* Газетадан. *Биз ҳам ўз ҳаракатларимиз, амалимиз билан ёшлар орасига кўпроқ кириб боришимиз керак.* Газетадан.

4 Масьул вазифа, мансаб. *Амалга мағрур бўлсанг — тўздирар.* Мақол. ■ *Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанга, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

Амал тегмоқ кест. Катта иш, мансаб тегмоқ. *Бо-о худо! Амманга ҳам амал тегиб қолган. Кечаю кундуз чурвақалар билан ўралашгани-ўралашган.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

5 Илож-имкон, чора. *Гарчи режа бузилди, лекин бир амалини қиламиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 **кўчма** Уйғониш, ҳаёт бошланиши (ўсимлик, дарахт қабилар ҳақида). *Амал вақти етганда, ток, анор, анжир кўмилган жойида туриб ҳам кўкараверади.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

Амал олмоқ Кўкармоқ, тутмоқ. *Ниҳол жилдираб сув оқиб турган жўякка экилмаса, амал олмайди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

7 **мат.** Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Тўрт амал. Арифметика амаллари.*

8 **этно.** Иситиш, совитиш, бировнинг ишини орқага кеткизиш, турган уйдан бездириш ва ш.к. мақсадларда дам солинган нарса; сеҳр-жоду. *Фолбин бир нимани енг учидан чиқариб берди. Бу “амал” эди. Бу кичкина тугунчак ичида мазор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг гапига кўра, шомонлар ўз амаллари билан турли бало-қазоларни даф этиб.* Газетадан.

АМАЛДА 1 Амал с. ў.-п. к. Амалда бунга ўзи ҳам риоя қилмайди.

2 Иш-амал билан. *У катта танаффусда укасининг зўрлигини амалда кўрсатмоқчи бўлди.* Газетадан.

3 Ҳақиқий ҳолда, факт сифатида; ҳақиқатда. *Амалда юбилей аллақачон мамлакат бўйлаб кенг нишонлана бошлади.* Газетадан.

АМАЛДОР [a.+ф. عملدار — амал эгаси] Мансаб-амал эгаси, лавозимли шахс. *-Аканг жуда тентак йигит, — деди ниҳоят пўнғирлаб бой, — ахир амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Танланган асарлар.

АМАЛИЁТ [a. عمليات — амалий масалалар] Амалий иш, амалий жараён, кундалик тажриба. *Хўжалик шартномаларини ҳуқуқий экспертиза қилиш ҳам амалиётга киритилган.* Газетадан. *Амалиёт республикамиз маданий ҳаётида халқ чолғу оркестри гоёат зарур эканини кўрсатиб турибди.* Газетадан.

АМАЛИЁТЧИ Амалиёт билан шуғулланувчи. *Унда олимлар, суд-ҳуқуқ амалиётчилари иштирок этди.* Газетадан.

АМАЛИЙ 1 Кишининг кундалик фаолиятига оид, кундалик иш, ҳаёт билан боғлиқ бўлган. *Дўрмон қароргоҳида Ўзбекистон ва Туркманистон ҳукуматлари вакиллари билан иборат икки мамлакат делегацияларининг амалий учрашувлари бўлиб ўтди.* Газетадан.

2 Бевосита амалга ошириладиган, амалда кўриладиган, қилинадиган. *Амалий ёрдам. Амалий натижа. Амалий чора.* ■ *Бир неча кундан кейин.. колхозчиларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари

3 Амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланадиган, татбиқий. *Амалий фанлар. Амалий механика. Амалий санъат.*

АМАЛИЯ эск. кт. айн. амалиёт. Назария-ни амалия билан боғлаш.

АМАЛЛАБ I Амалламоқ фл. рвдш. ..мен амаллаб олдинроқ кираман-да, Рихсининг уйдама-уйдамаслигини билиб чиқаман. С. Зунунова, Олов.

2 рви. Қандай қилиб бўлмасин, бир илож қилиб, амал-тақал қилиб; эплаб-сеплаб. [Иброҳим ота:] Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полновбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. ..қайиқни бир амаллаб соҳилга тортиб чиқарди-да, қумлоққа ўзини ташлади. “Ёшлик”.

АМАЛЛАМОҚ Илож қилмоқ, иложини топмоқ. Болам, ғана алмаштириш бўлса, Абдусаттор билан ўзим амалларман. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. У ҳамон янги келган кишиларнинг тунда, очик ҳавода қолишидан кўрқар эди. «Кўз кўрқоқ — кўл ботир» деган кексалар, бир амаллармиз, — деди у, ўзига тасалли бериб. Ойдин, Мардлик — мангулик.

АМАЛПАРАСТ [а.+ф. عملپرست — амални сеувучи] Амални яхши кўрувчи, амалга интилувчи; мансабпараст.

АМАЛПАРАСТЛИК I Амалга берилиш.

2 Амалпарастларга хос иш, хатти-ҳаракат. Шеровнинг баъзи ишлари амалпарастлик доирасидан чиқиб кетади. А. Қаҳҳор, Сароб.

АМАЛ-ТАҚАЛ: амал-тақал қилиб с. т. Бирор чора, илож топиб, бир амаллаб, эплаб-сеплаб. Муваққат ҳукумат халққа нафи тегадиган иш қилмайди.. Меҳнаткаш омма аввалгидек бир амал-тақал қилиб кун кўрарди. Ю. Тошпўлатов, Бинокорлар.

АМАЛЬГАМА [лот. amalgama < а. ملغمه — қотишма] Симобнинг бирор метал билан қотишмаси ёки металлнинг симобдаги эритмаси.

АМБРАЗУРА [фр. embrasure — шинак] Турли мудофаа истеҳкомларида тўп, пулемёт ва ш.к. нинг оғзини чиқариб ўт очиш, ўқ отиш учун қўйилган туйнук, шинак. Қудрат чуқурликка талнарган, икки кўзи ўт очиб турган амбразурада. З. Фатхуллин, Сўнас оюлдуз.

АМБУЛАТОРИЯ [лот. ambulatorius — юриб бажариладиган; кўчма] Катнаб даволанувчиларга ва уйида ётган беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган кичик даволаш-профилактика муассасаси.

АМВОЛ [а. اموال — моллар, ашёлар] эск. кт. Хусусий шахсга қарашли мол-мулк, мол-дунё, бойлик.

АМЕТРОПИЯ [юн. ametro — ўлчовсиз; номутаносиб + opsis — кўриш] Кўзнинг ёруғлик нуруни ногўғри синдириши натижасида хиралашуви (Бунда кўз узокдан ёки яқиндан яхши кўра олмайди).

АМЁБАЛАР [юн. amoibe — ўзгариш] Сохта оёқдилар синфига мансуб, барқарор тана шаклига эга бўлмаган бир ҳужайрали умуртқасиз ҳайвонлар туркуми.

АМИН I [а. امين — ҳалол, ишончли; вакил қилинган; назоратчи] фақат кесим взф.

1 Қатъий ишонган, астойдил инонган, имони комил. Биз бу йил, шунча шодлик келтирган янги йилда, энг яхши орзуларимизнинг рўёбга чиқишига амин эдик! О. Ёқубов, Янги йил кечаси. Убитта нарсага аминки, бутун трасса бўйлаб ўртага ташланган шиorda Учкўрғон участкаси тилга олинади. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳимоя қилинган, кафолатланган, сақланган. Чегараларимиз ҳар қандай хавф-хатардан амин. Хушёр бўлсак, ватанимиз ҳар қандай тасодифлардан амин бўлади.

АМИН II тар. 1 Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиғи ёки қишлоқ оқсоқоли. —Аминларингги маҳкам ушла, элликбошилар одамларга кўз-қулоқ бўлсин, — деди у [ҳоким]. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бозорларда солиқ ундирувчи амалдор; бозор оқсоқоли. Пулнинг ҳам олти тангасини бозор аминлари олишди. «Гўрўғлининг туғилиши».

3 Чоризм даврида: Фарғона водийсида сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли.

4 Амин (эркаклар исми).

АМИНОНА тар. Чоризм даврида: бир қатор вилоятларда бозорларда сотилган мол ва буюмлар учун аминлар томонидан олинган солиқ тури.

АМИР [а. امير — ҳоким, ҳукмдор; бошлиқ] 1 тар. Бухорода ва баъзи мусулмон мамлакатларида: хонлик, подшолик унвони ҳамда шу унвон эгаси. Амирнинг ошидан фақирнинг мушти яхши. Мақол. ■ Зарбоф чопонлар, зардўзи этикларни фақатгина амиру амирзодалар кийишган. «Фан ва турмуш».

Амири лашкар Темурийлар даврида ва кейинчалик Туркистон хонликларида: энг юқори ҳарбий унвон; умуман: лашкарбоши, қўшин бошлиғи. Унинг [Азизбекнинг]

орқасидан кўзлари ичига ботиқроқ бир киши келар эди. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари.. эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Амир (эркаклар исми).

АМИРАЛМУМИНИН [a. امير المؤمنين – мўминлар ҳукмдори] Илк ислом давридаги халифаларнинг унвони; илк дафъа иккинчи халифа Умарга берилган, кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан аталган.

АМИРЗОДА тар. Амирнинг ўғил ва набиралари; амир авлоди.

АМИРИ 1 Пўчоғи ва эти кўкиш, хипча, узунчоқ, эртапишар қовун нави. Яна бир фикрга кўра, халқ Навоийнинг таъби нозиклигига ишора қилиб, пўсти юпқа қовунга «амири» деб ном берган. «Фан ва турмуш».

2 Узумнинг бир нави.

АМИРКОН [Америка қитъаси номидан] 1 Қора лок билан ишланган ялтироқ чарм. Бир этиклик амиркон. Амиркон этик. ■ Сал ўтмай атлас кўйлак, амиркон шиппак билан чиқди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Пахтанинг бир вақтлар Америкадан келтирилган нави. -Хоразм водийсига амиркон пахта экишни каминани камтаринингиз жорий қилган, — деди Авазбой қози. Н. Сафаров, Оловли излар.

АМИРЛИК тар. 1 Амир лавозими.

2 Амир кўл остидаги мулк, мамлакат. Бухоро амирлиги.

АМЛОК [a. املاك — мулклар] 1 Катта ер-мулк, ер-сув, ҳовли-жой, боғ-роғ.

2 Умуман мулк, мол-дунё.

Амлок рўзғор Рўзғор мулклари. Шаҳарда бир неча кун қолишдан, қишлоқдаги «амлок рўзғор»ни эгасиз ташлашдан.. ташвишланмайди. А. Қодирӣ, Фирвонлик Маллавой.

3 тар. Бухоро хонлигида: ер-мулкдан ўлпон олиш учун ажратилган ҳар бир кичик маъмурий-ҳудудий бўлинма.

АМЛОКДОР [a. + ф. املاك دار — амлок эгаси] тар. 1 Катта ер эгаси; заминдор, мулкдор. ..ўшал ер ислоҳот деб, амлокдорлардан базўр тасарруф қилинган заминларни.. А. Қодирӣ, Фирвонлик Маллавой.

2 Амлокни (қ. амлок 3) бошқарувчи ва амлок аҳолисидан солиқ, ўлпон йиғувчи мансабдор. Меҳмонхонанинг тўрида.. қози, амлокдор, раис ва миршаб, яъни туманнинг чорҳокими ўтирар эдилар. С. Айний, Куллар.

АММА [a. عَمّه] Отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нисбатан). Катта амма.

Кичик амма. ■ Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

АММАМНИНГ БУЗОҒИ Ҳеч бир ишни эпломмайдиган; лаванг, шудсиз. Индамай кўя қолай дедим-у, Марзия олдидан аммамнинг бузоғи бўлиб ўтиргим келмади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Пешонам шўр бўлмай ўлсин, пешонам шўр бўлмаса, шу аммамнинг бузоғига тегаманми? «Ёшлик».

АММАВАЧЧА Отанинг опаси ёки синглисининг фарзандлари (ўғил-қизлари).

АММИАК [юн. hammoniakon — Ливия саҳросидаги қадимги Аммоний воҳасида олинадиган новшадил шундай аталган] Азотнинг водород билан ҳосил қилган энг оддий бирикмаси; ўткир ҳидли рангсиз заҳарли газ. Суюқ аммиак. Аммиак заводи.

АММИАКЛИ Таркибида аммиак бўлган. Аммиакли бирикмалар. Аммиакли селитра.

АММО [a. اتم] 1 боғл. Кўшма гап қисмларини зидлаш муносабати билан боғлайди; лекин, бироқ. Розиман, аммо ҳаммасига эмас. Бу жуда қийин иш, аммо бажарамиз. ■ Майли, сиз яширдингиз. Аммо ман яширмаман. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Фикрга таъкид, кучайтириш маъносини беради; аммо-лекин. Аммо роса вақтида келибмиз-да.

АММО-ЛЕКИН юкл. Фикрни алоҳида таъкидлайди. Аммо-лекин Эш қаттиқ ишлади. С. Аҳмад, Уфқ.

АММОНИЙ [юн. hammoniakon] ким. Азот ва водороддан иборат атомлар гуруҳи (техника ва қишлоқ хўжалигида кенг ишлатиладиган бир қатор тузалар таркибига кирди).

АММОФОС [амм(иак) + фос(фор)] Таркибида азот билан фосфор бўлган, концентранган кўшалок минерал ўғит.

АМНИСТИЯ [юн. amnestia — унутиш; кечиритиш] Олий ҳокимият қарори билан муайян тоифадаги судланган шахсларнинг жазосини юмшатиш ёки уларни жазодан озод этиш. Саёқлиги, фирибгарлиги учун илгари ҳам жазоланган. Бироқ амнистияга илиниб, озод этилган. Газетадан.

АМНИЯТ [a. امنيت — омонлик; кечирим] эск. кт. Хавф-хатардан омонлик; хавфсизлик, бежавотирлик. [Солиҳ маҳдум:] Амниятингиз учун бу тадбирни кўп пухта идрок қилдим. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

АМОМА [a. عمامة — салла] *эск. айн. салла* 1. *Тасбеҳи риё бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахуринг хум била паймонаси яхши.* Ҳамза.

АМОРТИЗАТОР [фр. amortir — кучсизлантириш, юмшатиш] Урилиш зарбини, силкинишни юмшатадиган, камайтирадиган асбоб, мослама (автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. да). *Пружинали амортизатор.*

АМОРТИЗАЦИЯ [лот. amortisatio — қоплаш] 1 *икт.* Меҳнат воситаларининг (машина, жиҳоз, бино ва ш.к.) эскиришига қараб, улар қийматини муайян давр мобайнида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот устига қўя бориш, шу йўл билан эскирган воситалар баҳосини қоплаш.

2 *мл.* Алоҳида шахс ёки ташкилотнинг узоқ муддатли қарзни аста-секин (ҳиссаларга бўлиб тўлаб) ёки қарзни сотиб олиб узиши.

3 Йўқотиш, ўғирлатиш ва ҳ.к. оқибатида қарз мажбуриятини ҳақиқий эмас деб эътироф этиш.

4 Автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. нинг урилиш зарбини, силкинишни камай-тириш.

АМОРФ [юн. amorphos — шаклсиз] 1 Тузилиши кристалл шаклида бўлмаган, кристалланмаган. *Аморф моддалар. Аморф углевод.*

2 *кт.* Шаклсиз, формасиз; уюлмаган. *Аморф ҳолат.*

Аморф тиллар Шакл (форма) ясовчи қўшимча (морфема)ларга эга бўлмаган, сўзлар орасидаги грамматик алоқалар битишув йўли билан ёки ёрдамчи сўзлар воситасида бўладиган тиллар.

АМПЕР [француз физик олими А. Ампер номидан] Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.

АМПЕРЛИ Муайян ампер кучга эга бўлган. *Беш амперли сётчик.*

АМПЕРМЕТР Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕР-СОАТ Электр миқдорининг ўлчов бирлиги.

АМПЛИТУДА [лот. amplitudo — катталиқ; катта ҳажм, ўлчам] *физ.* Тебранувчи жисмнинг тебраниш кенлиги, унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа. *Соат маятникининг тебраниш амплитудаси.*

АМПЛУА [фр. emploi — фойдаланиш; лавозим] Актёр имкониятларига мос тушадиган роллар туркуми.

АМПУЛА [лот. ampulla — бўғзи тор, қорни катта, қўшқулоқли шиша ёки сопол идиш] Ичига дори солинган ва оғзи пайвандлаб бекитилган найчасимон шиша идиш. *Ампулани синдириб, шприцца сиворотка (зардоб) тўлдирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АМПУТАЦИЯ [лот. amputatio — кесиб, кесиб ташлаш] Кўл-оёқнинг носоғ қисмини жарроҳлик йўли билан кесиб ташлаш. *Лозим бўлган жарроҳлик амали қилинган.. қорасонга мойил бўлган оёқ-қўллар холи қилиниб (ампутация), ярадор денгизчиларнинг ҳаёти сақланган.* Газетадан.

АМР I [a. امر — буйруқ, йўл-йўриқ] 1 Буйруқ, фармойиш, фармон. *Бизлар мерган, хон амрини қиламиз.* «Маликаи айёр»

Амр қилмоқ (ёки этмоқ). Буйруқ бермоқ, буюрмоқ. *Жаноблари амр қилган эканлар, хизматларига бош эгиб келдим.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Гўрўғли амр этди: бизлар келамиз.* «Маликаи айёр». **Амри маъруф қ. амримаъруф. Амри маҳол қ. амримаҳол.**

2 Ихтиёр, изм. *Бунинг ҳам боиси эрмиш-ким аждар. Унинг амрида эрмиш салтанат, зар. Туйғун.*

АМР II [a. امر — иш, ҳолат] *эск. кт. айн. иш* 1. *Икки диллик, икки тиллик Мен эмасман сен айтган, Ҳақ амридан юз ўгириб, Азиз имонин сотган.* Ҳамза.

АМРИМАЪРУФ [a. امر معروف — яхшиликка буюриш] 1 Савоб ишларга, бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларга даъват этиш.

2 Шундай ишга бағишланган маросим, маърака.

АМРИМАҲОЛ I Бажарилиши жуда қийин иш. *Тарки одат — амримаҳол.*

2 *асосан, кесим өзф.* Қийин, мушкул. *..Ислом отага ўхшаганлардан ақалли беш сўм чиқиши ҳам амримаҳол.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Қуюқ туман тушанидан ун қадам наридаги нарсани кўриш амримаҳол.* «Ёшлик».

«**АМФИБИЯ**» [юн. amphibios — икки хил ҳаёт кечирувчи] 1 Сувда ва қуруқликда юра оладиган автомобиль.

2 Ердан ва сувдан кўтарила оладиган ҳамда ерга ва сувга қўна оладиган самолёт.

3 Қорда, сувда, музда ҳаракатлана оладиган аэроҳана.

4 Сувда ва қуруқликда ҳаракатланадиган жанговар машина (танк, бронетранспортёр ва б.).

АМФИБИЯЛАР [юн. amphibia – сувда ва қуруқда яшовчи] **1 зоол.** Умуртқалиларнинг бир синфи, сувда ва қуруқликда яшашга мосланган жониворлар. Бу заҳар балиқлар.. шунингдек, амфибияларга зиён етказмайди. «Фан ва турмуш».

2 бот. Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ўсимликлар.

АМФИТЕАТР [юн. amphitheatron – икки томонлама томоша] **1** Қадимги Юнон ва Римда оммавий томошалар, театр спектакллари кўрсатилган маҳобатли бино.

2 Томоша зали (театр, цирк) даги ёки аудиториядаги ярим доира шаклида қия кўтарилиб борувчи ўриндиқлар.

АМФОРА [лот. amphora – қўшқулоқли катта идиш] Кўзасимон қўшқулоқли сопол идиш. Ҳатто қўшқулоқли амфорада юнон коньяклари ҳам бор эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АНА 1 кўрс. оим. Кўз ўнгида турган, ўзидан нарироқда бўлган нарсани ёки юз бераётган воқеа-ҳодисани кўрсатишда ишлатилади. -Аҳмад қани? – Ана, келяпти.

Ана у айн. анави. Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади. А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Ана шу 1)** шу, шунинг ўзи, худди шу. *Сизни сўраган ана шу киши эди;* **2)** юқорида айтилган, зикр қилинган, мазкур. *Домла бу гапни менга айтганида, дарров унинг ёқасидан ушлагундай бўлибман. Ана шу чакки бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 юкл. Кўрсатиш, таъкид маъноларини ифодалайди. *Ана кўрдинми, нима бўлди? Ана бўлмаса, мен кетдим! Ана энди, сендан келади-ган иш шу-да. Ана тантана-ю, мана тантана!* ■ *Ана, энди борсанг бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжуб, ҳайратланишни билдиради. *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-да!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АНАБИОЗ [юн. anabiosis – жонланиш, тирилиш] **биол.** Баъзи бир тирик организмларда ҳаётий жараёнларнинг ноқулай шароитларда секинлашув ёки тўхтаб қолиш ҳолати (мас., баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишда ухлаши).

АНАВИ 1 кўрс. оим. Ўзидан наридаги, тилга олиб ўтилган, ўтган нарса, ҳодисаларни кўрсатади, унга ишора қилади. [Давлатёр] *Элмуродни туртиб: -Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Ҳў, анави, ўртадаги.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек.. гарангсиган*

қийфада. Анавилар [Зиё шоҳичи ва унинг ўғли Раҳмат] ўзларини бирмунча тетик тутмоқда эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гапираётган вақтда кўз олдида йўқ, назарда тугилаётган шахс, нарса ва ш.к.га ишора қилади. *Буни Отабек пайқамаган бўлса ҳам.. анави гапнинг аниқ шу мажлисда очилишига кўзи етиб, чиқиб кетишининг иложини қилолмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анави кун мендан хафа бўлдингиз-а.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

АНАКОНДАЛАР [исп. anaconda] Бўғма илонлар оиласига мансуб энг йирик илонлар тури.

АНАЛИЗ [юн. analysis – ажратиш, ажралиш] **1** Текшириш объектини фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилиш усули. **зид. синтез.** *Анализ шундай бир мантқиқий усулдирки, унинг ёрдами билан биз буюмларни, ҳодисаларни фикран қисмларга бўлиб, уларнинг айрим қисмларини, белгиларини, хусусиятларини ажратамиз.* «Логика».

2 айн. таҳлил.

3 Модданинг таркибини аниқлаш. *Кимёвий анализ. Қон анализи. Сифат анализи.*

Математик анализ Олий математиканинг бир бўлими.

АНАЛИЗАТОР **опт.** Ёруғликнинг қутбланиш хусусиятини аниқловчи асбоб.

АНАЛИЗАТОРЛАР **физиол.** Юксак даражадаги ҳайвонлар ва одам нерв тузилмаларининг мураккаб тизими (ташқи муҳит ва организмдаги таъсиротларни идрок этиб, анализ қилади).

АНАЛИТИК Анализ, таҳлил усулига асосланган; таҳлилий. *Аналитик метод.*

Аналитик геометрия Математиканинг алгебра ва анализ ёрдамида геометрик шаклларни текшириш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик кимё** Кимё фанининг моддалар кимёвий таркибини аниқлаш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик тиллар** Гапда сўзлар махсус шакллар ёрдамида эмас, балки тартиб (сўз тартиби), ёрдамчи сўзлар, интонация ва ш.к. орқали боғланадиган тиллар.

АНАЛОГИК Бир-бирига ёки бошқасига ўхшаш, ўхшаган.

АНАЛОГИЯ [юн. analogia – мувофиқлик, айнанлик, ўхшашлик] **1 флс.** Нарса ва ҳодисаларда бирор хусусиятнинг ўхшашлиги.

2 мнт. Хулоса чиқариш шакли бўлиб, бунда икки нарса, ҳодиса ўртасидаги бирор

жиҳатдан ўхшашлик асосида уларнинг ўхшашлиги ва бошқа жиҳатлари ҳақида ҳулоса чиқарилади.

3 ҳуж. Бирор аниқ ҳаракат қонунда ўз аксини топмаган ҳолда шунга ўхшаш ҳаракат (ҳодиса)ни кўзда тутадиган ҳуқуқий меъёрни мазкур ҳаракатга татбиқ этиш.

4 тлш. Тил бирликларининг ўзаро қандайдир муносабат таъсирида вазифа ёки бошқа жиҳатдан ўхшашлик, бир хиллик касб этиши. Мас., *боқ, қара* объектсиз феълларининг мустақил ва кўмакчи феъл ҳолида кўр объектли феълига вазифадош, маънодош бўлиши: *ўқиб кўр – ўқиб қара – ўқиб боқ.*

АНА-МАНА Ҳар хил важ-баҳона, ваъда, гап. *Ана-мана билан бу ой ҳам тамом бўлди.*

Ана-мана деб юрмоқ Ҳар хил важ-баҳоналар кўрсатмоқ, важ-баҳона йўлини тутмоқ. *Сўрасам, ана-мана деб бермади.* А. Қаҳор, Сароб.

АНАНАС I [исп. ananas] **1** Ананасдошлар оиласига мансуб ўтлар туркуми.

2 Шу ўсимликлардан баъзисининг йирик, чўзинчоқ, хушбўй ва ширали меваси.

АНАНАС II Эртапишар, тўрлама, эти ва уруги қизғиш куврак ва хушбўй қовун нави.

АНАРХИЗМ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик, бебошлик] Раҳбар сифатида фақат алоҳида шахснинг хоҳиш-иродасинигина тан олиб, ҳар қандай ҳокимият ва давлат тузумини рад этувчи ижтимоий-сиёсий оқим.

АНАРХИСТ Анархизм тарафдори.

АНАРХИСТИК Анархистга ва анархизмга оид. *Анархистик қарашлар.*

АНАРХИСТЛИК Анархистларга хос хатти-ҳаракат, ўзбошимчлик, бошбошдоқлик.

АНАРХИЯ [юн. anarchia – ҳокимиятсизлик] **1** сиёс. Жамиятнинг ташкилотчи ҳокимиятнинг, ҳамма учун мажбурий қонун-қоидаларнинг, одоб-ахлоқ меъёрларининг йўқлиги билан характерланувчи ҳолати; ҳокимиятсизлик.

2 кўчма Раҳбарсизлик, бошбошдоқлик, бебошлик. *Сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳамма ёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АНАРХИЯЧИ айн. анархист.

АНАТОМ Анатомиа олими, мутахассиси. *Анатом жасад тўқималарига ўзи кашф этган суяқ пластмассани шимдиради.* Газетадан.

АНАТОМИК Анатомиага оид. *Анатомик текширишлар. Анатомик атлас.*

АНАТОМИЯ [юн. anatoome – кесаман, ёраман] Тирик организмнинг шакли ва тузилиши ҳақидаги фан.

Одам анатомияси Одам организмдаги айрим аъзо ва системалар шакли, тузилиши ва ривожланиши ҳақидаги фан – назарий ва амалий тиббиётнинг асосий фанларидан бири.

АНАФОРА [юн. anaphora – юқорига чиқариш] Параллел тузилган нутқ парчалари (мас., мисралар) бошида айнан бир унсур (элемент)нинг такрорланишидан иборат услубий фигура. Мас., *Бутун қарашларни, барча сезгини, Бутун ифодани, бутун севгини..* Ҳ. Олимжон.

АНБАР I [а. عنبر – хушбўй модда] **1** Кашалотлар танасидан – ошқозон ёки ичакларидан чиқадиган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияда атир ҳидига турғунлик бериш учун ишлатилади). [*Қулмуҳаммад:*] *Гўзал! Ғоят нафис!* [*Хондамир:*] *Ҳиди анбардин ўткур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Анбар (хотин-қилар исми).

АНБАР II этн. Эркаклар тобутининг тўрт бурчига тик қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп; шунингдек, аёллар тобутининг тепасига ишком тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН [а. + ф. عنبرافشان – анбар таратувчи] Анбар ҳиди сочувчи; хушбўй, муаттар. *Ҳусни ортар, юзда зулфин анбарафшон айлағач.* А. Навоий.

АНБИЁ [а. نبى-انبيا – пайғамбар] сўзининг кўпл. шакли] Набийлар, пайғамбарлар. *Луқмони Ҳаким.. хулқ-одоби, юксак диди, хушмуомаласи билан анбиё мақомига етишган эди.* Газетадан.

АНБУҲ [ф. انبوه – кўп, сон-саноқсиз] Сон-саноқсиз; кўп. *Гуноҳларим эрур анбуҳ, кечиргайму ани субуҳ.* «Маликаи айёр».

АНВАР [а. انور – энг нурли] **1** Нур сочувчи; ёруғ, порлоқ. *Сўзи яхши анвар Охунбобоев.* «Фольклор».

2 Анвар (эркаклар исми).

АНВО(И) [а. انواع – навлар, хиллар] **1** эск. кт. Тур; турлар, жинслар.

2 Ҳар хил, турли-туман. *Минг анво гуллар ичидан ёр кўзини эслатувчи нарғисни узиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шундай анвои – турли фитна-фасодларни кўра-кўра, бозорга етдим.* А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

АНГ-АНГ тақл. с. Итнинг калтак ёки бошқа нарса азобидан чиқарадиган шундай товушини билдиради.

АНГАР [фр. hangar] Самолётлар ва вертолётлар турадиган, уларга техник хизмат кўрсатиладиган ва улар таъмирланадиган иншоот.

АНГИДРИД [юн. а – инкор қўшимчаси + hudoг – сув] ким. Бирор элементнинг кислород билан бирикмаси; тегишли кислотадан сувни ажратиш йўли билан олиш мумкин. *Карбонат ангидрид.*

АНГИЛЛАМОҚ Анг-анг қилмоқ *Ит умбалоқ ошиб, ангиллаганча деворга бориб урилди.* С. Нуров, Нарвон.

АНГИНА [лот. angina – бўғилиш] Танглай муртак безларининг яллиғланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик.

АНГИОМА [юн. angion – томир + oma < otos – нам, зах; хом] Қон ёки лимфа томирларида пайдо бўладиган хавфсиз ўсма.

АНГИШВОНА [ф. انگوشتوانه – бармоқни сақловчи] Иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм. *Кўзгусини хушламай, ерга отиб ташлабди, Ангишвона, игнасин занглар боса бошлабди.* М. Қўшмоқов.

АНГЛАМОҚ 1 Гап, фикр-мулоҳаза ва ш.к.нинг мазмунини билиб олмақ; тушунмоқ. *Гапингизни-ку англадим.. «Шарқ юлдузи». Бу сўзларни англамайин мерганлар, Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳкор.* «Маликаи айёр».

2 Идрок этмоқ, фаҳхламоқ. *Эшқобил тоғасининг раис олдида гирдиқапалак бўлиш сабабларини бир қадар англагандай бўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Бобош бирдан ангадиди, мана шу махлуқдан қутулиш учун, танмай ўтиб кетармикан, деб Бобошга ёпишган.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *..ҳаётга қарашим чуқурлашди, адабиётни янгича англай бошладим.* Газетадан.

Ўзликни англамоқ (ўзни англамоқ, ўз-ўзини англамоқ) Ўзининг асли ва ҳозир ким эканлигини идрок этмоқ (қ. ўз, ўзлик). *Биз мустақиллик туфайли ўзликимизни англаганимиз сари Имом ал-Бухорийнинг муборак сиймосини янада яққолроқ тасаввур этамиз.* Газетадан. *Бошқача айтганда, тарихга мурожаат этиш ўз-ўзини англаш демакдир.* Газетадан. *Ўзни англаш эса, юртбошимиз йўл кўрсатганларидек, она-Ватандаги табаррук жойларни, улуғларнинг қадамжоларини зиёрат этишдан бошланади.* Газетадан.

АНГЛАТМОҚ 1 Англамоқ фл. орт. н.

2 Ифодаламоқ, билдирмоқ *Бу нимани англатади? ■ [Азизбекка халқ:] Сендек итдан бизга қипчоқ яхши! — Халқнинг бу жавоби ишнинг на даражага етганини англаатар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Косметика» аслида грекча сўз бўлиб, у «ғўзалаштириш» деган маънони англатади. «Саодат».

АНГЛАШИЛАРЛИ Англаб, тушуниб бўладиган; тушунарли. *Масала англашиларли. Жавоб англашиларли бўлмади.*

АНГЛАШИЛМАС 1 Англашилмоқ фл. сфдш.

2 сфт. Англаб бўлмайдиган; тушунарсиз, ноаниқ. [Йўлчи] *Ниҳоят, ички бир туртки, англашилмас бир кучнинг сеҳрли таъсири остида, ғайришуурий равишда орқасига – қиз томонга қайрилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК 1 Хато тушуниш ёки тушуниб етмаслик орқасида содир бўлган ҳолат; хатолик. *Англашилмовчилик орқасида хафалашиб қолмоқ. ■ Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзро келишмовчилик; тушунмовчилик. *Кудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва мураса йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОҚ Тушунилмоқ, фаҳхламоқ. *Зайнаб ялт этиб қайнанасига қаради, чунки Ўзбек оймнинг бояги гапи энди унга англашилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГОР кам қўлл. қ. афт-ангор. *Унинг [Хайрининг] ангори қўрққулик, сиёқи одамга ўхшамайди.* «Ёшлик».

АНГРАЙМОҚ 1 Эс-ҳушини йўқотгандай, паришонхотирлик билан лоқайд қараб турмоқ. *Нега анграйиб турибсан? ■ Пул йўқ. Аммо пул йўқ деб анграйиб турилса, ҳовли қўлдан кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳайратда қолмоқ, ҳайратдан оғзи очилмоқ. *Балиқнинг катталигини кўриб, полвон анграйиб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Вафо аттор ҳанг-манг бўлиб, йигитга анграйди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

АНГРОВ Эс-ҳушини йиғиб ололмайдиган; меров, анқов. *Ангров бола.*

АНДА Қадимги турк-мўғул халқларида тутинган ака-ука.

АНДАВА [ф. انداوه — сомонли лой суваш асбоби] Сомонли лой, ганч ва ш.к. ни силлиқлаб суваш учун ишлатиладиган, дастали, таги силлиқ асбоб. *Андава юргизмоқ.*

АНДАВАЛАМОҚ 1 Андава билан сувамоқ, текисламоқ, силлиқламоқ.

2 *кўчма* Бекитиб, ёпиб кетмоқ, хаспўшламоқ, текислаб юбормоқ. У ўғлининг айбини андаваламоқчи бўлди. ■ [Ғулумжон] *Сал асабироқ, сузини андавалаб ўтиришни билмайди, шартта юзга солаверади.* М. Худойқулов, Жонли ва жонсиз тўсиқларни енгиб. *Ниҳоят, у сир бермасликка уриниб, гапини андавалади.* М. Мансуров, Ёмби.

АНДАЗА [ф. اندازه — ўлчов, қолип] 1 Кийим-бош, пойабзал ва ш.к. ни бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва ш.к. дан ясалган нусха-қолип. *Этик андазаси. Челақ учун андаза ясамоқ. Андаза билан иш бичмоқ.*

Андазаси келишган 1) бичими яхши, усталик билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойабзал ҳақида); 2) *кўчма* қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган: хушқомат, хушбичим. **Андаза олмоқ** 1) бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; 2) *кўчма* ўрнак олмоқ, ибрат олмоқ. *Қулоч ёзинг, қизлар, меҳнат мавжиди, Мусобақадодлар олсин андаза.* Т. Тўла.

2 Тайёр қолип, намуна. *Шарқнинг ҳаво дарвозаси биз, Янгилкнинг андазаси биз. Шайхзода, Тошкентнома. Ёдгорлик мажмуини яратишда.. ўлкамиздаги буюк бобокалонларимиз зиёратгоҳлари андазасига таяниш зарурлигига эътибор қаратилди.* Газетадан.

3 Ўлчов, меъёр. *Мамлакат раҳбарининг фармони.. миллий ҳаётимизни энг юқори замонавий андазаларда қуришга чақиряпти.* Газетадан.

АНДАЗАСИЗ 1 Андазаси, қолипи йўқ, беандаза тикилган, ясалган.

2 *кўчма* Андазаси хунук, беўхшов.

3 *кўчма* Ўлчови, меъёри йўқ, беўлчов; беқийёс. *Позу неъматга фаровон ҳимматинг андазасиз, Бағри кенг меҳмоннавозу меҳрибоним, ассаюм. Ҳабибий.*

АНДАК [ф. اندک — кам, озгина] *рвш.* 1 Озгина вақт, бирпас. *Андак сабр қилинг. ■ -Сиз шу ерда андак ўтириб туринг, опа! —*

деди ҳалиги қиррабурун одам. П. Турсун, Ўқитувчи. Хуракдан кейин андак мизгимоқчи бўлди. С. Сиёев, Аваз.

2 Бирмунча, бир қадар. *Касал андак бери қаради. Иссиқ андак пасайди. Ош андак тирик бўлибди. ■ Саидий хатни икки-уч қайта ўқигандан сўнг, ўзини андак босиб олиб, атрофга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Унча катта ёки кўп эмас; бир оз, қиттак. *Сендан андак хатолик ўтди. Сизда андак ишим бор. Менга андак туз беринг. ■ Аммо оғиз теваракларида андак қон аломатлари ҳам намоён эрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНДАЛИБ [а. عندليب — булбул] *эск. кт. айн. булбул.* Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоғ минг савт этса, қайси дил паришондир анга. Ҳамза.

АНДАРМОН [ф. اندرمان] Банд, машғул.

Андармон бўлмоқ Бирор машғулот, иш ва ш.к. га берилмоқ, қизиқиб кетмоқ. *Обид Йўлдошевчи, бошқа ишларга андармон бўлиб, газета чиқаришга бевосита қатнаша олмадик.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Робия билан андармон бўлиб, Комил табибниқига ҳам боролмадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

АНДИ с.т. 1 Бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди. *Чолу кампирнинг ҳар бир ўтиришларида сўз.. марғилонлик «анди» келин устиди бўлар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Таги, зоти паст (зодагонлар, бойлар назарида).

АНДИЗ Истеъмол қилинадиган кўкатиқнинг бир тури. *..уйдан келтирилган таомлар қаторига Отамурод териб келган равоч, андиз, кийик ўти, алқар ўтлари ҳам қўшилиб кетади.* «Ёшлик». *Қора андиз.. нам ерларда, ўтлоқларда, тоғ ёнбағирларида ўсади.* Газетадан.

АНДИША [ф. اندیشه — фикр, ўйлаш] 1 Кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза. *Андишанинг оти кўрқоқ.* Мақол. ■ -*Ғузаларингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, — чўчишиб юбормайлик деган андиша билан оҳиста сўрадик.* Газетадан.

2 Умуман фикр, мулоҳаза. *Қандайдир андиша тутди тилини.* А. Мухтор.

3 Шарм-ҳаё, ор-номусга амал ҳисси. *Биз Зулфия опанинг ёнларида бўлиб, у кишидан нафақат журнал ишини, одоб-андишани, ҳалолликни ҳам ўргандик.* «Саодат». Ҳалол ва

пок, виждонли ҳамда инсофли бўлайлик, андиша ва ҳаёни унутмайлик. Газетадан.

АНДИШАЛИ Андиша, мулоҳаза билан иш тутадиган. *Андишали йигит.* ■ *Лекин андишали, мулоҳазакор Аҳмадали опасига бунақа гапларни айтишга.. журват қилолмаслиги ойдек равшан.* «Ёшлик».

АНДИШАСИЗ Андиша билан иш тутмайдиган, андишасин йўқ.

АНДОЗА айн. андаза.

АНДОМ [ф. اندام — бадан, гавда] кам қўл. Қад-қомат, қиёфа, бичим. *Икки ою икки йил Юрсанг маҳкам боғлаб бел, Маконига борарсан, Андомига қарарсан.* Ҳ. Олимжон, Семурғ. *Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли.. қиз эди.* Ойбек, Навоий.

АНДУҲ [ф. اندوه — ғам, қайғу] эск. кт. Рухий азоб, ғам, гусса, хафагарчилик, қайғу. [Кумуш онасига:] *Мен сиёҳбахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик қулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНЕМИЯ [юн. an — инкор қўшимчаси + haima — қон] Қонда эритроцитлар ва гемоглобин миқдорининг камайиши билан характерланувчи касаллик; камқонлик.

АНЕМОМЕТР [юн. apetos — шамол + metro — ўлчайман] Шамолнинг, ҳаво ҳаракатининг тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД [юн. a — инкор қўшимчаси + negos — намлик, сув + eidos — кўриниш] Атмосфера босимини ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб.

АНЕСТЕЗИЯ [юн. an — инкор қўшимчаси + aesthesia — сезги, ҳис этиш] Кўпинча жарроҳлик ва бошқа ҳолларда турли воситалар ёрдамида амалга ошириладиган оғриқсизлантириш, сезгини йўқотиш.

АНЖИР [ф. انجیر — анжир] 1 Тутдошлар оиласига мансуб, сутсимон ширадор, шاپалоқ баргли ўсимлик. *Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир кесар.* Мақол. ■ *Анжир Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида ўсади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шу дарахтнинг серуруғ, ейишли меваси. *Қора анжир. Хоки анжир. Анжир қоқи. Анжир қиём.* ■ *Агар кирсанг бир кишининг боғига, Қўл узатма анжир, узум, нокига.* «Қўшиқлар».

Анжир шафтоли Меваси анжирга ўхшаш шафтоли тури. **Анжир бўлмоқ** (ёки **анжир**

чиқмоқ) Жисмонан қаттиқ эзилмоқ. *Автобус тиқилинчида анжир бўлган одамни қандай ўзига келтирса бўлади.* «Аския»дан.

АНЖИРЗОР Нуқул анжир билан банд ер, боғ.

АНЖОМ [ф. انجام — тугаш, охир] 1 Уй-рўзгор нарса-буюмлари, асбобларига тегишли нарса. *Торроқ бўлсам уй-жой, анжомларимиз бор.* С. Нуров, Нарвон. *Анжомини туяга ортди, Бола-чақа, кучуқлари ҳеч қолмайин чиқиб кетди.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 Ҳар қайси соҳанинг ўзига хос нарсалари, керак-яроғлари; асбоб-қуроллар. *Йўл анжомлари. Уруш анжомлари. Ҳарбий анжомлар. Уқув анжомлари.* ■ *Мана шу зираклар, пардоз анжомлари солинган чамадонимни кўтариб, ўттиз йил қишлоқма-қишлоқ.. кездим.* С. Зуннунова, Олов. *..манам дунёи боумид Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомларини бутлаб қўйганман.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Европада безорилик анжомлари музейи илк бор Венгрия пойтахтида очилди.* Газетадан.

АНЖУМАН [ф. انجمن — йиғин, мажлис] Умуман, бирор ҳодиса, тантана муносабати билан бўладиган йиғин, мажлис. *Одатда у [Аваз] бир ғазал айтар, келаси анжуманда шоири замонлар мазкур ғазалга назира боғлар эдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Мазкур анжуманда олий ўқув юртлари тайёрлаган 118 иш намоиши этилди.* «Фан ва турмуш». *..Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги муносабати билан Ўзбекистонда биринчи марта халқаро анжуман ўтказилди.* Газетадан.

АНЗУР: пиёзи анзур Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг тоғли худудларида ўсадиган кўп йиллик ёввойи пиёз.

АНИЛИН [a. النيل — нил бўёғи; кўк бўёқ] Ҳар хил бўёқ, дори-дармон, портловчи моддалар тайёрлаш учун ишлатиладиган бадбўй, захарли, туссиз суюқлик; нил бўёғи.

АНИҚ [a. عنيق — нафис, нозик; равшан, тушунарли] 1 Эшитиш, кўриш, тушуниш жиҳатдан яхши, тўла ифодали. *Аниқ жавоб. Аниқ кўрсатмалар. Аниқ эшитмоқ.* ■ *Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айланттирар эди.* С. Зуннунова, Олов. *Кўпчилик томонидан маъқулланган амалий, аниқ таклифлар киритилди.* Газетадан.

2 Ҳақиқатга мос, ҳақиқий. *Буни қарангки, шундай соддагина, лекин аниқ фактлар-*

га асосланган фикр-мулоҳазалар республика партия ташкилотининг ўша вақтдаги раҳбариди қаҳр-ғазаб уйғотибди. Газетадан.

3 Бекам-кўст ва тўғри. *Аниқ ҳисоб-китоб ва режа билан бошланган иш унумли бўлади.* «Саодат».

4 Белгили, маълум. *Келиш вақти аниқ.* ■ Гулрўйнинг фарёди сабабми ё оқсоқолларнинг ўзлари аниқ бир тўхтама келишдими, ишқилиб, шу туннинг ўзидаёқ қабристонга йўл олишиди. «Ёшлик».

5 мод. с. өзф. Фикрнинг чинлигини билдиради; албатта, шубҳасиз. *Холмирза ака ичидан «шу ғайратинг бўлса, икки йилда Хирмонтёпадан аниқ айриламиз», деб ўйлайди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоё. *Энди кимга оғиз солсанг, фиринг демай тегиши аниқ.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНИҚЛАМОҚ 1 Сўраб-суриштириб, аниқ маълумот олмоқ, билиб олмоқ. *Меҳмонларнинг кимлар эканини аниқламоқ. Масагани аниқламоқ. Вазифани аниқламоқ.* ■ *Йигитлардан бири меним ким эканлигимни аниқлаб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Тайинини, воқе ҳолатни белгиламоқ. *Оғирлигини аниқламоқ. Масофани аниқламоқ.* ■ *Беруний мучал ҳисобининг асли сабабини аниқлай олмаган бўлса ҳам, тахмини ҳақиқатга анча яқин туради.* «Фан ва турмуш».

3 Воқе ҳолатли қилмоқ; топмоқ. *Ер ости конларини аниқламоқ.*

АНИҚЛАНМИШ тлш. Аниқловчи аниқлаб келган гап бўлаги; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг ҳоким қисми.

АНИҚЛАШМОҚ 1 Аниқламоқ фл. бирг. н. **2** Аниқ-равшан бўлмоқ, аниқ тус олмоқ. *Масала аниқлашди. Вазифа аниқлашди.*

АНИҚЛИК Аниқ ифодалилик. *Улчов асбобларининг аниқлиги. Фикрнинг аниқлиги.* ■ *Энди бизга аниқлик кўпроқ ёқади.* «Саодат».

АНИҚЛОВЧИ 1 Аниқламоқ фл. сфдш. *Оғирликни аниқловчи асбоб.*

2 тлш. Предмет билдирувчи бўлакка тобеланиб, унинг белгисини англатадиган (иккинчи даражали) бўлак; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг аниқланмишга тобе қисми. Мас., *қизил олма бирикмасида қизил сўзи аниқловчидир.* Аниқловчининг уч тури бор: 1) сифатловчи (қ.), 2) қаратувчи (қ.), 3) изоҳловчи (қ.)

АНИҚ-ТАНИҚ Жуда ҳам аниқ, тайинли, белгили. *Аниқ-таниқ одам.* ■ *Алижон*

автомашиналарга тикиларди. Уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

АНКЕР [нем. Anker — якорь, лангар] **1** Соат механизмнинг мўтадил, бир маромда юриб туришини таъминлайдиган қисми.

2 Станок, машина, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини бириктириш ёки ўрнатишда ишлатиладиган унсур (деталь). *Анкер болт.*

АНКЕТА [фр. enquete — суриштириш, хабар, маълумот олиш] **1** Тегишли маълумот олиш, тўплаш учун белгиланган сўроқ варақаси, сўровнома. *Кадрларни ҳисобга олиш анкетаси. Анкета маълумотлари. Анкета тўлдирмоқ. Анкета сўрови. Анкета асосида сўров ўтказиш.* ■ *Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиш ўзига хос модага айланиб бораётгани кўзга ташланади.* «Тафаккур».

2 Сўроқ (савол) орқали тўпланган маълумотлар, шундай йўл билан маълумотлар тўплаш. *Анкета ўтказмоқ.*

АННЕКСИЯ [лот. annexio — қўшиб олиш] Бирор давлат ёки халққа тегишли ҳудудни зўрлик билан қўшиб олиш, босиб олиш сиёсати.

АННОТАЦИЯ [лот. annotatio — мулоҳаза, қайд; эслатма] Китоб, мақола ва ш.к.нинг мазмуни, аҳамияти ҳақидаги қисқача маълумот, қисқача таъриф. *Китоб аннотацияси. Аннотация ёзмоқ.*

АННУЛЯЦИЯ [лот. annulare — йўқ қилмоқ] Хужжат, шартнома, ҳуқуқлар ёки вадатларнинг бекор қилиниши, ҳақиқий эмас деб топилиши.

АНОВ с. т. Анави, ана у. *Анов, ким, ҳа, Йўлчиға чиқиб айт, айвонда ётсин.* Ойбек, *Танланган асарлар.* Сен ўзинг билмайсан, анов булутлар юрагинг оҳлари, хўрсинқлари. «Ёшлик».

АНОВИ олм. **1** Ўздан наридаги шахс, нарса ва ш.к. га ишора қилади, уни кўрсатади. *Сен отингни чиқарган бўлсанг, анови тутга боғла.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоё.

2 Гапирилаётган вақтда кўз олдида йўқ, аммо маълум шахс, нарса ва ш.к.га ишора қилади. *Ўтган йил анови олборчи Абдусамдининг ўғли ҳам иштихондан ўтолмай қайтиб келди.* С. Зуннунова, Олов.

АНОВ-МАНОВ с. т. Унча-мунча, жўн. *Ҳусанбек тўрам анов-манов одамни меҳмонга чорламайди.* С. Сиёев, Аваз. *Бу анов-ма-*

нов гап эмас, афандилар. Кўнчилик ичида айтишганингиз чакки бўлибди. К. Яшин, Ҳамза.

Анов-манов билан У-бу қилиб, жиддий бўлмаган юмушлар билан. *Кундузларини-ку анов-манов билан ўтказиб овунапман-а..* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АНОД [юн. anodos – юқорига ҳаракатланиш; кўтарилиш, юқорилаш] физ. Мусбат зарядланган электрод; зид. **катод**. *Мис анод. Анод токи.*

АНОЙИ Ўз ишига пухта эмас, бировнинг сўзига лаққа учадиган; содда, гўл. *Бойлар, бойваччалар анойи эмас, унга ўз меҳмонхоналаридан жой бериб, зиёфат қилишлари бежиз эмас экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..оғзидагини олдирадиган анойи борми..* Т. Ашуров, Оқ от.

АНОМАЛИЯ [юн. anomalía – нотекиклик; меъёрдан четлашиш] Меъёрдан, умумий қонуниятдан четга чиқиш; нормага, умумий қонуниятга хилофлик. *Ўсишдаги аномалия. Жисмоний ривожланишдаги аномалия.*

АНОНИМ [юн. anonymos – номсиз] **1** Хат ёки асарнинг ўз номини яширган муаллифи.

2 Муаллиф номи қайд этилмаган хат ёки асар. *Аноним хат.*

АНОНИМКА с. т. Муаллифи кўрсатилмаган, имзосиз хат; аноним хат, юмалоқ хат.

АНОНИМЧИ Аноним ёзувчи, аноним ёзишни касб қилиб олган шахс. *Буюк ва беқийс ҳамда ветеран анонимчи устидан тупроқ тортилди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНОНС [фр. annonce – оммавий ахборот, эълон] Гастроль, спектакль, концерт ва ш.к. ҳақидаги олдиндан тарқатилган эълон. *Анонс тарқатмоқ.*

АНОР [ф. انار] **1** Анордошларга мансуб, кичикроқ дарахт ёки бута шаклидаги субтропик ўсимлик. *..ҳар жой-ҳар жойда кўмилган анор туплари дўмбайиб ётибди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси. *Аччиқ анор. Чуқук анор. Анор суви.* ■ *Учинчи кунни Ҳафиза олма, асал.. анорлар билан тўла сеткани.. бир қиздан Умидга киритиб юборди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Анор (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

АНОРГАНИК [юн. an – инкор қўшимчаси + organismus – тирик мавжудот] Ўсим-

лик ёки ҳайвонот оламига мансуб бўлмаган, ноорганик. *Анорганик моддалар.*

Анорганик кимё Кимёвий элементлар ва улардан ҳосил бўлган бирикмалар ҳақидаги фан.

АНОРДОШЛАР Ёпиқ уруғлилар бўлимига мансуб ўсимликлар оиласи.

АНОРЗОР Нуқул анор билан банд ер, боғ.

АНОРМАЛ [юн. a – инкор қўшимчаси + лот. norma – қоида, меъёр, раҳбарий кўрсатма] Нормадан четга чиққан, нормага, умумий қонуниятга хилоф, нонормал. *Аномал ҳолат. Аномал ҳодиса. Аномал ўсиш.*

АНСАМБЛЬ [фр. ensemble – бирга, биргаликда; бирлик, уйғунлик, оҳангдошлик]

1 Ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бирикувидан иборат бино ва иншоотлар мажмуи. *Шаҳар марказида улугвор архитектура ансамбллари барпо этилди.* «Фан ва турмуш».

2 Бир бутун бадиий жамоа бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар гуруҳи, жамоаси. *Ашула ва рақс ансамбли.* ■ «Баҳор» *Давлат рақс ансамблининг бадиий раҳбари.. Кундуз Мирқаримова бундай деди.* Газетадан.

3 Театр санъатида: драматург, режиссёр, рассом, композитор ва актёрлар ижодининг уйғунлиги.

4 Амалий санъатда: туси бир хил, бичими бир-бирига монанд бўлган кийим-кечаклар мажмуи.

АНТАГОНИЗМ [юн. antagonisma – баҳс, кураш] Келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршилиқ, зиддият. *Синфий антагонизм.*

АНТАГОНИСТ Муросасиз душман, келиштириб бўлмайдиган душман.

АНТАГОНИСТИК Бир-бирига тамоман зид, душман бўлган; келиштириб бўлмайдиган, бартараф қилиб бўлмайдиган. *Антагонистик синфлар. Антагонистик қарама-қаршилиқлар.*

АНТАРКТИДА Антарктика (Жанубий қутб) ҳудудининг марказий қисмини эгаллаган материк.

АНТАРКТИКА [юн. anti – қарши, тескари + Арктика] (А – катта) Ер шарининг жанубий қутбий ҳудуди: унга Антарктида материғи, унинг атрофидаги ороллар киради.

АНТЕННА [лот. antenna – кема мачтасидаги кўндаланг ёғоч; ҳашарот мўйлови] Электромагнит тўлқинларни фазога узатувчи ёки қабул қилувчи қурилма. *Радио антен-*

наси. Телевизор антеннаси. Узатувчи антенна. Қабул қилувчи антенна.

АНТИ- [юн. anti — қарши, зид] Маълум сўзларга олд томондан қўшилиб, шу сўз ифодалаган нарса (белги, ҳаракат)нинг қаршисини, зиддини билдирувчи қўшимча. *Мас., антифашист.*

АНТИБИОТИК қ. антибиотиклар.

АНТИБИОТИКЛАР [анти.. + юн. bios — ҳаёт] Баъзи микроорганизмлар, ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳаёти жараёнида ишланиб чиқадиган ва турли хил микробларнинг ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб қўядиган моддалар.

АНТИГЕНЛАР [анти.. + юн. genos — насл; келиб чиқиш] Организмга юборилганда, қон ва бошқа тўқималарда антитаналар ишланиб чиқиши ва иммунитет ҳосил бўлишига сабаб бўла оладиган моддалар.

АНТИК [лот. antiquus — қадимги] Қадимги Юнон (Греция) ёки Рим ижтимоий тузумига, маданиятига, санъатига оид ёки хос бўлган. *Антик фалсафа. ■ Жумладан, антик давр олимлари Геродот, Аристотель.. ва бошқаларнинг асарларини келтирди.* Газетадан.

АНТИНОМИЯ [юн. antinomia — қонуннинг ички зиддияти] Мантиқан ҳар бири исботланадиган икки қонун, мулоҳаза ёки хулоса ўртасидаги зиддият.

АНТИПАТИЯ [юн. antipatheia — кимнидир ёки ниманидир яхши кўрмаслик] Хуш кўрмаслик, ёқтирмаслик муносабати, совуқ муносабат. *зид. симпатия.*

АНТИСЕМИТИЗМ [анти.. + Сом — Нуҳ пайғамбарнинг ўғилларидан бирининг номи] Миллий ва диний муросасизлик шаклларида бири бўлиб, у яхудийларга душманлик кўзи билан қарашда ифодаланади.

АНТИТАНАЛАР Организмга оқсил табиатли модда (антиген) киритилганда, унга қарши ҳосил бўладиган моддалар.

АНТИТЕЗА [юн. antithesis — қарама-қарши қўйиш] **1** *ад.* Қиёсланувчи фикр, тушунча, образларни қарама-қарши қўйишдан иборат услубий йўл. *Мас.: Яхши топиб гапирар, ёмон қолиб гапирар.* Мақол.

2 *айн.* антитезис.

АНТИТЕЗИС *флс., мнт.* Тезисга қарши қўйилган ҳукм, муҳокама, фикр; қарама-қарши тезис.

АНТИТЕЛОЛАР қ. антиганалар.

АНТИФРИЗЛАР [анти.. + *ингл.* freeze — музлатиш] Паст температурада ишловчи ичдан ёнув двигатели ва б. турли қурилмаларни совитиш учун ишлатиладиган, анча паст температурада (-75° гача) музламайдиган суюқликлар.

АНТИФАШИСТ [анти.. + фашизм] Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи; фашизмга қарши кураш қатнашчиси. *Антифашист ҳаракат.*

АНТИЦИКЛОН [анти.. + циклон] *метеор.* Ҳаво оқимлари ҳаракатидан ҳосил бўладиган жуда катта атмосфера гирдобии.

АНТИҚА [лот. antiquus — қадимги] **1** *эск.* Қадимдан қолган, қадимга оид. *У [Искандар] энди девор ғиштларини бузиб, антиқа белгиларини йигитларга узатар экан.. хумча очилиб боргани сари юрагидаги ғулғула ҳам ортар эди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Жуда қойил, ҳайратга соладиган. *Отамурод оддий бодринг, помидорларни турли усулларда қирқиб, антиқа салатлар тайёрлар.. Зулхумор бўлса, унинг бу санъатига маҳлиё бўлиб утирар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *«Дустлик» меҳмонхонасигача бўлган масофани эринмай босиб ўтсангиз, антиқа бозорга дуч келасиз.* Газетадан.

3 Юқори навли қорақўл терининг бир тури.

АНТИҚИЙ *айн.* антиқа.

АНТОЛОГИЯ [юн. anthologia < anthos — гул + lego — териш; гуллар дастаси] *ад.* Турли муаллифларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами.

АНТОНИМЛАР [анти.. + юн. onyma — ном] *тлш.* Қарама-қарши, зид маъноли тил (нутқ) бирликлари. *Мас., оқ — қора, қаттиқ — юмшоқ, аччиқ — ширин* антоним сўзлар.

АНТОНИМИЯ Антонимлик ҳодисаси

АНТРАКТ [*фр.* entracte < entre — орасида, ўртада + acte — иш, ҳаракат] **1** Спектакль пардалари ёки концерт бўлимлари орасидаги танаффус.

2 Опера ёки драматик спектакль пардалари, кўринишларига муқаддима ҳисобланадиган мусиқа асари.

АНТРАЦИТ [юн. anthrakos — кўмир] Тим қора, ялтироқ, зич, кучли иссиқ берадиган тошкўмир.

АНТРОПО- [юн. anthropos — одам] Одамга алоқадорликни билдирувчи ясама сўзларнинг таркибий қисми.

АНТРОПОЛОГ Антропология олими, мутахассиси. *Антропологлар қадимги одамлар тўғрисида нодир маълумотлар олишда.. имкониятлардан кенг фойдаланишмоқда.* «Фан ва турмуш».

АНТРОПОЛОГИК Антропологияга оид. *Антропологик текширишлар. Антропологик музей.*

АНТРОПОЛОГИЯ [антропо... + юн. logos – таълимот, тушунча] Одамнинг келиб чиқиши, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги табиий фарқтафовут, ўзгарувчанлик ҳақидаги фан.

АНТРОПОМЕТРИК Антропометрияга оид. *Антропометрик маълумотлар.*

АНТРОПОМЕТРИЯ [антропо.. + юн. metreo – ўлчайман] Антропологик тадқиқотларда одам танаси ва унинг аъзоларини ўлчаш усулларидан бири.

АНТРОПОНИМИКА [антропо.. + юн. опута – ном] Ономастиканинг киши исмлари, уларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ва ш.к. масалаларни ўрганувчи бўлими.

АНУВ с.т. **ана**ви.

АНУРИЯ [юн. ап – инкор қўшимчаси + ипог – сийдик] Сийдик тугилиши (буйракда ҳосил бўлган сийдик қовуққа тушмайди).

АНЧА *рвш.* Нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг миқдор, даража, вақт нуқтаи назаридан «кўпроқ» белгисини билдиради. *Комилжон ана шу боғни тиклашга киришган, анчагина жойга кузги кўчатлар ўтқаздирган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Асроранинг хати Низомжонни анча руҳлантириб қўйганди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кел, қизим, меҳмонларинг сени анча кутиб қолишди-ку.* С. Зуннунова, Олов.

АНЧАЙИН 1 Сезиларли даражада, анчагина. *Албатта, [Амир Темура тимсолини] яратиш жараёнининг анчайин қийин кечганини айтиб ўтиш жоиз.* Газетадан.

2 Йўли учун, шунчаки. *Ўқтам бу таклифлар чинми ё анчайин одамгарчиликми, илжайишининг маъноси не экан, деб ичида ўйлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АНЧАКИ *айн.* **анчайин.**

АНЧА-МУНЧА Талайгина, анчагина. *Анча-мунча нарса. Анча-мунча одам йиғилди. Анча-мунча иш қилинди.* ■ *Чорбоғдаги дарахтлар ҳам анча-мунча.* «Ёшлик».

АНЧАР [малайяча] Танасининг ниҳоятда заҳарли сут шираси тиббиётда фойдаланиладиган тропик дарахт; заққум.

АНШЛАГ [нем. Anschlag – афиша, оммавий эълон] Театр, кино ва б.нинг кассасида билетлар сотилиб бўлганлиги ҳақидаги махсус эълон.

АНЪАНА [а. عننة – наслдан наслга ўтувчи қоида] Ҳаётда қарор топган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар. *..Яъни табиат гўзаллигидан баҳра олиш – бу оиланинг авлоддан авлодга ўтиб келаётган анъанаси!* «Тафаккур». *Қолаверса, хайрия тадбирларини марказимиз ёшлари учун доимий анъанага айлантириш мўлжалланмоқда.* Газетадан. *..лавозимини суиистеъмол қилаётган раҳбарлар.. миллий расм-русмларимизга путур етказмоқдалар, муқаддас анъаналаримизнинг обрўсизланишига сабаб бўлмоқдалар.* Газетадан.

АНЪАНАВИЙ Анъанага айланган. *Бу йилги анъанавий навоийхонлик республика пойтахтида бошланди.* Газетадан.

АНҚАЙМОҚ 1 Ҳайронлик билан қарамоқ, ҳайрон бўлиб оғзи очилиб қолмоқ. *Кувимизнинг ўзи лақабини эшитганда, ростдан ҳам анқайиб қолди, қизарди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Миршаблар Йўлчига зуғум билан ўқрайиб ўтишди. Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг [миршабларнинг] изига тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Беарво, лоқайд қарамоқ; анграймоқ. *-Анқайманглар, тезда гўжа тайёр бўлади, – деди ишлаётганлар олдига бориб навкар, мўйловини бураркан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шодиёр.. жиянига ўшқирди: -Сувдан қуй, нега анқаясан.* «Ёшлик».

АНҚИМОҚ Тарқалмоқ, гуркураб турмоқ (ҳид ҳақида). *Саодатхон акация ҳиди анқиб ётган маданият ва истироҳат боғига ёндош кўчага бурилди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

АНҚО [а. عنقا – афсонавий қуш; самандар] Оти бор, ўзи йўқ афсонавий қуш (Гўё Қоф тоғида қушларнинг подшоҳи бўлиб яшар эмиш).

Анқонинг уруғи (ёки тухуми) ёки **анқога шафе** Сира топилмайдиган ёки гоят кам учрайдиган нарса ҳақида. [Кенжа] *Ҳар ёққа аланглаб, бошпана кўзлашга тушди. Даштда бундай бошпана анқонинг уруғи.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

АНҚОВ Эс-ҳушини ҳадеганда йиғиб ололмайдиган, гапга ҳадеганда тушуниб етолмайдиган; оvsар, эсар. *Элмурод ичида:*

«Анқовни топдинг, билганингни маъқуллай бер, чол!» — деб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кекса эшон эса ўз тажрибасидан чиқарган лўнда хулосани анқов отинойига чайнаб бермоқда. П. Турсун, Ўқитувчи.

АНҚОВЛАНМОҚ айн. **анқовсирамоқ**. -Йўқ, — деди Баширжон анқовланиб, — туншунмадим. Н.Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АНҚОВЛИК Анқовга хос ҳолат, хатти-ҳаракат. *Бошда ўзим анқовлик қилдим. Бўлмаса, ўз қўлим билан қўзичоқдай боқиб ўстирган қизни эшикдан кириб келган беғона одамлар қўлига топшириб ўтирармидим?* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўзини анқовликка солмоқ Ўзини анқов, меров қилиб кўрсатмоқ. *Викторнинг нимага шамма қилаётганини сезса ҳам, ўзини анқовликка солиб: -Қанақа ишлардан? — деди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

АНҚОВСИРАМОҚ Анқовлардек довдирамоқ ёки ўзини анқовликка, овсарликка солмоқ. *Ортиқ унинг тепасида нима қиларини, нима деярини билмай, анқовсираб турарди. М. Мансуров, Ёмби. Элмурод секин кулиб қўйди. Муса эса анқовсираб сўрай берди: -Тавба! Бунинг ишқи нимага экан-а, ота?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АНФИЗ 1 Эқини ўриб-йиғиб олинган ер, майдон. *Сувонжон.. қир бағридаги анғизга қўйларни ёйиб юборди-да, ўзи ажриқ устига ёнбошлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Муайян экин ўриб олингандан кейин унинг далада тиккайиб қолган пояси. *Аҳён-да бир беда анғизда ўтлаб юрган ҳўкиз ва отлар кўринади. А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.*

АНФИРТ Ҳозсимонлар туркумининг ўрдаклар оиласига мансуб парранда; тўра-мижоз.

АНФИШЛАМОҚ фольк. Ирғишлаб ўйнамоқ, гижингламоқ. *Кетди бедов от анғишлаб, Авазининг вақтини хушлаб. «Интизор». Анғишлайди Заргарнинг минган оти. «Маликаи айёр».*

АНҲОР [a. انهار — дарёлар] Катта ариқ, катта суғориш канали. *Тогдан эриб тушган қор ва ирмоқлардан каттагина анҳор ҳосил бўлган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Илгари канал тўғрисида гап бўлганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, тупроқни кўриб: -Э-ҳа, — деди, — каттакан анҳор-ку. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

АОРТА [юн. aorte < aeiro — кўтараман] *анат.* Юракнинг чап қоринчасидан бошланадиган энг катта томир, шотомир, шоҳ-томир. Ундан тарқаладиган артериялар бутун аъзо ва тўқималарни кислородга бой қон билан таъминлайди.

АПАРТЕИД [африкаанс. apartheid — алоҳида-алоҳида яшаш] Ирқий камситишнинг энг ашаддий кўриниши.

АПАТИТ [лот. apatetikos — алдовчи, адаштирувчи] Вулкандан отилиб чиққан кўпгина жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал (асосан фосфатли ўғитлар ишлаб чиқариш учун ишлатилади).

АПАТИЯ [юн. apatheia — лоқайдлик, қизиқишнинг йўқолиши; ҳиссизлик] **1** Одамнинг теварак-атрофидаги воқеа ва ҳодисаларга лоқайд бўлиб қолиш ҳолати.

2 тиб. Ташқи муҳитга қизиқмай, бутунлай бепарво бўлиб қолиш билан ифодаланадиган касаллик ҳолати.

АПЕЛЛЯЦИЯ [лот. appellatio — мурожаат, шикоят] **1** Бирон-бир қарор, фикр, олинган натижа юзасидан юқори ташкилот ёки идорага шикоят аризаси билан мурожаат этиш.

2 Суд ҳўкми юзасидан норозилик билдириб, уни моҳиятига кўра қайта кўриб чиқиш ҳўқуқига эга бўлган юқори судга шикоят қилиш шаклларида бири. *Тараққий этган чет мамлакатлардагидай бизда ҳам апелляция судларини ташкил этиш пайти келди.* Газетадан.

3 Маслаҳат бериш, қўллаш учун мурожаат.

АПЕЛЬСИН [голл. appelsien — айнан “хитой олмаси”] **1** Жануб томонларда ўсадиган доим яшил цитрус дарахт ёки бута.

2 Шу дарахтнинг пўсти тўқ сариқ, гўшти юпқа пардалар билан қаржларга бўлинган юмалоқ ёки чўзинчоқ серсув меваси. *Апельсин, лимон ва мандариннинг бебаҳолиги қобиғида ифори мойи бўлишигидир. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

АПИЛ-ТАПИЛ рвш. Тезлик билан, наридан-бери, шоша-пиша. *Апил-тапил кийинмоқ. ■ Ҳожия.. чўчиб кўзини очди-да, апил-тапил сочларини тузатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

АПИР-ШАПИР рвш. Шапир-шупур, тез-тез, наридан-бери. *Апир-шапир ювинмоқ. ■ Башорат овқатни ўғил болалардай тез,*

апир-шапир ичиб, ҳаммадан олдин тугатди.
А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПОГЕЙ [юн. *apogeios* – Ердан узоқда (жойлашган)] *астр.* Ер йўлдоши орбитасининг Ер марказидан энг узоқ нуқтаси.

АПОПЛЕКСИЯ [юн. *apopleisso* – зарб билан шикаст етказаман] *тиб.* Бош мияга қон қуйилиши ёки мия томирига қон қуйқаси тикилиб қолиши натижасида ҳушдан кетиш ёки бирор-бир фалаж билан ўтадиган касаллик ҳолати.

АПОРТ(ЛАР) [лот. *apporto* – келтираман, олиб келаман] Сотилган акцияларга тўлов сифатида акциядорлик жамиятига келиб тушадиган мулк.

АПОСТЕРИОРИ [лот. *a posteriori* – кейингидан, кейин турганидан] *флс., мнт.* Тажрибага асосланган, тажрибадан келиб чиқадиган; *зид. априори. Апостериори мулоҳаза.*

АПОСТРОФ [юн. *apostrophos* – четга, орқа томонга қараган, қаратилган] Ёзувда (баъзи тилларда) ҳарфий белги билан кўрсатилмайдиган унли ўрнида сатр устига қўйиладиган, вергул кўринишидаги белги (').

АПОҚ-ЧАПОҚ Ўзаро аҳил; иноқ, тотув. *Ҳўш, энди даромаду буромадингни қўй, иккинчи хотининг билан апоқ-чапоқмисан? [сўради шериги шофёрдан]. «Муштум». [Қозикалон:] Тортишманглар, апоқ-чапоқ яшанглар.* И. Раҳим, Ихлос.

АПОҚ-ЧАПОҚЛАШМОҚ Иноқлашмоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ. *Фотима билан апоқ-чапоқлашиб юрганларингизни ўз кўзи билан кўрганлар бор-ку!* М. Жабборов. Севинч ёшлари.

АППАРАТ [лот. *apparatus* – тайёргарлик; жиҳоз, ускуналар] **1** Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиладиган асбоб, мослама, механизм ва ш.к. нинг умумий номи. *Телефон аппарати. Фотография аппарати.* ■ *Ҳозир армиямиз.. радиотехника ва электрон-ҳисоблаш аппаратларига.. эга.* «Фан ва турмуш».

2 физиол. Маълум вазифани бажарувчи аъзолар мажмуи. *Кўриш аппарати. Нафас олиш аппарати.*

3 Бошқарма ёки хўжаликнинг бирор соҳасига хизмат қиладиган муассасалар мажмуи, мазкур муассасаларнинг ходимлари. *Давлат аппарати. Партия аппарати. Бошқарув аппарати қисқартирмоқ.* ■ *Раис (оқсоқол), котиб ва аппарат ходимлари*

туман, шаҳар бюджети маблағлари ҳисобидан ҳақ тўланади. Газетадан.

АППАРАТУРА Муайян бир ишни бажарувчи аппаратлар мажмуи; лаборатория, цех, катта қурилма ва ш.к. нинг асбоб-ускуналари. *Кимёвий аппаратура. Электр билан бошқариш аппаратураси.*

АППАРАТЧИ Аппаратлар ишини бошқариб ёки назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи.

АППЕНДИКС [лот. *appendix* – ортиқ, ўсимта] *анат.* Кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТ *тиб.* Аппендиксининг яллиғланиши.

АППЛИКАЦИЯ [лот. *applicatio* – мойиллик; бирлашиш, қўшилиш] **1** Бирор газлама, қоғозга ранг-баранг газлама ёки қоғоз парчаларини ёпиштириб ёки тикиб нақш солиш усули.

2 Шу усул билан солинган сурат, нақш; шундай нақшли буюм.

АПРЕЛЬ [лот. *aprilis* < *apricus* – қуёш иситадиган] Янгича йил ҳисобида тўртинчи ой. *Биринчи апрель. Апрель кунлари.*

АПРИОРИ [лот. *a priori* – аввал бошдан, аввал тургандан] *флс. мнт.* Тажрибага асосланмаган, тажрибадан олинмаган, тажрибадан олдинги; *зид. апостериори. Априори даъво.*

АПРОБАЦИЯ [лот. *approbatio* – маъқуллаш, тасдиқлаш] **1** Текшириш, синаш ва муҳокама асосида расмий суратда маъқуллаш. *Ўқув дастурларини апробация қилиш.*

2 қ. х. Энг яхшиларини уруғликка ажратиш мақсадида экинларнинг ҳосили сифатини аниқлаш.

АПТЕКА [юн. *apotheke* – омбор, склад] **1** Врачларнинг ёзиб берган рецептларига қараб дори тайёрлайдиган, шунингдек, дори-дармон ва бошқа тиббиёт молларини сақлайдиган ва сотадиган муассаса, дорихона.

2 айн. аптечка.

АПТЕКАЧИ **1** Аптекада дорилар тайёрлайдиган ходим; фармацевт.

2 эск. Аптека эгаси, хўжайини.

АПТЕЧКА Биринчи тиббий ёрдам кўрсатишда, асосан, ўз-ўзига ва ўзаро ёрдам беришда ишлатиладиган дори-дармонлар ҳамда улар сақланадиган қутича.

АПШУ тақл. с. Аксириш товушининг ёзувдаги шартли ифодаси.

АПШУРМОҚ кам қўлл. айн. аксирмоқ.

АР [фр. are < лат. area — майдон, сатҳ, юза] Метр ўлчови тизимида юз квадрат метрга тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ [а. عرب] 1 Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомиё тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (миллат) номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс, мамлакат ва ш.к.) *Араб зиёлилари. Араб тили.*

АРАБИ Арабларга ва Арабистонга оид. *Араби ғилам. Араби от.* ■ *Дуторбўйин араби отлар, Чу деса бир қирдан хатлар.* «Равшан».

АРАБИЗМ тлш. Араб тилидан ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

АРАБИЙ эск. Арабларга, араб тили ва адабиётига оид; арабча. *Арабий адабиёт.* ■ *Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла, биз тушунмайдиган машаққатли ўқишга шўнғиб кетдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АРАБЛАР Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомиё тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАБЧА 1 Арабларга, араб алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Арабча ёзув. Арабча кийим.* ■ *Тожибой саводсиз эди. Фақат кимдандир ўрганган учта арабча ҳарф билан «Тожд» деб жуда ғалати қилиб қўл қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Араб тили. *Сиз арабчани биласизми? Арабча гапирмоқ.*

АРАБШУНОС Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихи бўйича мутахассис олим.

АРАБШУНОСЛИК Араб халқининг тили, маданияти, иқтисодиёти ва тарихини ўрганувчи фанлар мажмуи.

АРАВА, ароба [а. عربيه — арава, вагон, автомашина] Асосан икки ёки тўрт гилдиракли, от, эшак ёки ҳўкиз қўшиладиган транспорт воситаси. *Кун ботгандан кейин келин ва унинг дугоналари тушган узун соябон аралар етиб келди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Устига икки-уч боғ беда ташланган арава келиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Оташ арава с. т. эск. Поезд. **Шайтон арава** с. т. эск. Велосипед. **Аравангни торт** Жўнаб қол, юришингни қил, ишингни қил. *Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торт, шуни билиб қўй, оч қолсам*

қоламанки, бу ишларни қилмайман. Р. Файзий, Биринчи баҳор. **Аравани (қуруқ) олиб қочмоқ** Қуруқ, баландпарвоз гап қилмоқ, беҳуда мақтанмоқ. *-Саидғози ака! — деди [Назаров] кинояли жилмайиб, — ҳадеб аравани қуруқ олиб қочаверманг. Сиз билган сиёсатни биз ҳам биламиз.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўз аравасини тортмоқ** Ўз ишини, тирикчилигини ўзи қилмоқ. *Бу кунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, содда қилиб айтганда, ўз аравасини тортиб келишарди.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

АРАВАК шв. Булоқи (бурунга тақиладиган сирға).

АРАВАКАШ 1 от От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, ҳайдовчи одам. [Йўлчи] *Отнинг жиловидан тортди, аравакаш гилдиракдан тортди. От силжимади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Аравага қўшиладиган, юк тортадиган. *Аравакаш от.*

АРАВАСОЗ Арава ясовчи уста. *Энди сизга битта арава керак. Мен уста Мадамин аравасоз билан гаплашиб келдим.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй.

АРАВАСОЗЛИК Арава яшаш касби.

АРАЗ [а. عرض — рад, инкор қилиш; тесқари қараш] Айбситиб, гина-кудурат сақлаб гаплашмаслик, мулоқотда бўлмаслик ҳолати. *Шунга ҳам аразми? У мендан араз.* Ака-ука бир-биридан араз. ■ *Жўраҳон йиғламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган жажжжи қизнинг аразида ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қирқ йил қадрдон дўст бўлиб ажралиб кетган одамдай, ҳам соғинч, ҳам араз аралаш мавҳум бир туйғу ичра тўлғаниб эслади.* С. Сиёев, Аваз.

АРАЗЛАМОҚ Араз қилмоқ. *Моҳлар ойим махдумдан аразлаб, Марғилон кетишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳеч бир мусулмон киши ўз биродаридан уч кечадан ортиқ аразлаб юриши жоиз эмасдир.* Газетадан.

АРАЗЛАШМОҚ Аразламоқ фл. бирг. н. Бир-бири билан аразлашганлар кўришмайди. ■ *Сиз билан биз аразлашганимиз йўқ, шекилли?* П. Турсун, Ўқитувчи. [Кумуш:] *Мендан бошқа хотин бўлса, Зайнабингиз билан биринчи кунданоқ аразлашар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЗЧИ Ҳар нарсага аразлайверадиған, бўлар-бўлмасга тумшайверадиған. *Аразчи*

қиз. *Аразчи одам.* ■ *Аразчи десангиз ҳам шу [Кумуш], ичи қоралик десангиз ҳам шунда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЙИШ [ф. *أرایش* — безак; тартиб] Бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча жойи, кўсти.

Арайшини олмоқ 1) бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча ерини қийиб тўғриламоқ, бичимини келтирмоқ; 2) *кўчма* бирор нарсдан бир қисмини ўғирламоқ, ўмармоқ.

АРАЛАШ I *сфт. рви.* Кўшилган, қоришган, бирга ҳолатда (турли хил кишилар, нарсалар). *Аралаш ўрмон. Аралаш сонлар.* ■ *..теразадан мўраласам, бир уй хотин, эркак аралаш!* А. Қодирий, Жинлар базми. *Ёшу қари, эркак-аёл аралаш, олти даврага бўлинди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 *кўм. взф.* Билан. *Бобо бирдан қорни аралаш кўкрагини ушлаб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар. *Ортиқ жаҳл аралаш четга тупурди.* М. Мансуров, Ёмби. *-Кўп ўрнида кўрасизлар-да энди, — деди хижолат аралаш.* М. Мансуров, Ёмби.

АРАЛАШИБ-ҚУРАЛАШИБ *рви.* Аралаш-қуралаш бўлиб, қўшилиб-қоришиб. *Тўйда аралашиб-қуралашиб юраверади, киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАЛАШИГА *рви.* Катта-кичик, яхши-ёмони биргаликда. *Аралашига икки сўмдан. Аралашига танқид қилмоқ.*

АРАЛАШМА Турдош, жинсдош бўлмаган моддаларнинг, элементларнинг механик қўшилмаси; турли моддаларнинг қўшилувидан ҳосил бўлган маҳсулот. *Алебастр билан қум аралашмаси.* ■ *Бемор ётган хона поллари.. хлорли аралашмадан фойдаланган ҳолда 2-3 марта артилади.* Газетадан.

АРАЛАШМОҚ I Бир-бирига қўшилмоқ, Икки томон қўйлари аралашиб кетди. ■ *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб.. ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор гуруҳ, тўда ва ш.к. га қўшилмоқ, кирмоқ. *Ўқимайдиям, ишламайдиам бу такасалтанлар. Сен нимага буларга аралашиб қолдинг? «Ёшлик». Одамларга ҳам аралашмай, бир чеккага бориб, бошини эгиб ўтираверди.* С. Аҳмад, Уфқ, *Ҳаром аралашган турмушда бахт бўлмайди.* С. Зуннунова, Олов.

3 Бош қўшмоқ; қотишмоқ, қатнашмоқ (гап, сўз, иш ва ш.к. га). *Ноилож менинг ҳам*

аралашимизга тўғри келди. Газетадан. [Ўрмат:] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён. Тўй, аза — барисига аралашаман.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Алоқа, муносабатда бўлмоқ; одамларга қўшилмоқ. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб кулмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Оқибатда маҳаллага чиқиб аралашиб юришдан ҳам тортилдим.* Газетадан.

АРАЛАШ-ҚУРАЛАШ Аралаш (аралашган) ҳолатли; қоришган. *Унинг бошидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* ■ *Келинлар, жувонлар, кампирлар аралаш-қуралаш бўлиб, Мирзакаримбойнинг данғиллама дарвозасига кирдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАНГ *рви.* Катта қийинчилик билан, қаттиқ уриниш, машаққат билан; зўр-базўр, зўрға. *Йўлчи «дўппи бозор»дан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотин-қизлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғишт зинадан Зулфизар аранг чиқиб келар, у бемажол, рангида ранг қолмаган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

АР-АР I: **ар-ар қилмоқ** Унар-унмасга арилламоқ, ариллаб йигламоқ.

АР-АР II: [а. *عرعر* — арча] **ар-ар терак** Пирамидасимон терак; шотерак. *Тахта кўприкнинг нариги томони.. янги бинолар бўлиб, олдиларига қатор ар-ар тераклар экканлар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АРАСОТ [а. *عرصات* — майдонлар; ҳовлилар] **I** *дин.* Ислом динида айтилишича, қиёмат қойим бўлганда, жамики одамзод тирилиб тўпланадиган кўрқинчли дашт, қиёмат майдони.

2 *кўчма* Шовқин-сурон, ола-тўполон, қиргин-барот. *Арасот солмоқ (кўтармоқ).*

Арасотда қолмоқ На у ёқли ва на бу ёқли бўлмай, аро йўлда қолмоқ; қилар ишидан янглишиб, гангиб қолмоқ.

АРАФА [а. *عرفة* — Макка ш. яқинидаги тоғ номи; билиш, таниш] **I** *дин.* Рамазон ёки Курбон ҳайитидан олдинги кун. *Арафадан уч кун олдин.* ■ *Курбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ёлгон арафа Ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинга ҳайит деган кун. **Чин арафа** Ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун.

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун (кунлар). *Янги йил арафаси. Тўй арафаси.* ■ - *Бугун байрам арафаси, — деди Тургенев, жангчиларга ўйчан тикилиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРАФАСИДА I **Арафа** с. ў.-п. к.

2 кўм. ваз. Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган нарса, ҳаракат-ҳодиса олдидаги кун (кунлар)ни билдиради. *Наврўз арафасида кексалар оқ кийим тайёрлашади, ёшлар ранг-баранг гулли кўйлақлар тиктиришади.* «Саодат». *Сессия арафасида сайлов округларида Олий Мажлис депутатлари билан учрашувлар ўтказилганлиги алоҳида таъкидланди.* Газетадан.

АРАҚ [а. عرق — тер; буғланиш] Сув билан вино (этил)спирти аралашмасидан иборат ичимлик.

АРАҚИ *архит.* Шипнинг гир айланасига, бўғот остига, эшик, дераза тепасига ишланган ёғоч нақш; карниз.

АРАҚХҲҮР Ичкиликка берилган, арақни кўп ичадиган киши; пиёниста.

АРАҚХҲҮРЛИК Арақни кўп ичиш; майхўрлик, ичкиликбозлик.

АРБИТР [лот. arbiter — гувоҳ, томошабин; ҳакам, судья] Томонларнинг розилиги билан тайинланган судья; ҳакам.

2 Спорт ўйинлари, мусобақаларининг қоидаларига риоя қилинишини кузатиб баҳоловчи судья.

АРБИТРАЖ [фр. arbitrage — ҳакамлик суди] ҳуқ. 1 Низоли масалаларни ҳал қилиш учун махсус ташкил этилган ва доимо фаолият кўрсатувчи суд органи, ҳакамлик. *Транспорт ва алоқа соҳаси, божхона, банк, арбитраж ва сугурта тизимларида келажакда икки томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлиги эътироф этилди.* Газетадан.

2 Фойда олиш мақсадида бир валюта бозоридан сотиб олинган хорижий валютани курсдаги фарқига қараб иккинчи валюта бозорига сотиш.

АРБОБ [а. ارباب — жаноблар; хўжайинлар; амалдорлар] 1 Фан, маданият, санъат соҳасида ёки давлат ишида ўз фаолияти билан танилган, шу соҳада ўзини кўрсатган шахс. *Жамоат арбоби. Маданият арбоби. Санъат арбоби. Сиёсий арбоб.*

2 Давлат, ҳукумат аппаратида ишловчи юқори мартабали шахс, раҳбар. *Ўрта Осий*

аёлларидан давлат арбоблари, меҳнат қаҳрамонлари, олимлар етишган. Ойбек, Нур қидириб.

3 тар. Бухоро хонлигида: маҳалла бошлиғи, элликбоши ёки қишлоқ оқсоқоли. *Ҳайдар учинчи ғалвирни тўлдираётганда, қишлоқ томонидан ҳар бири бир хуржуи кўтариб имом, сартарош ва арбоб шошиб-пишиб етиб келдилар.* С. Айний, Қуллар.

АРВОҲ [а. ارواح — «руҳ» сўзининг кўплиги, руҳлар] 1 Диний тасаввурларга кўра: фақат одам тириклигида, ҳаётида у билан бўладиган, вафотидан кейин тандан чиқиб, абдий мавжуд бўладиган гайримоддий асос; руҳ. *Тирик мўминлар қарғишидан қўрқмасанг, марҳумлар арвоҳидан қўрқ.* Газетадан. *Шу ерни обод қилинглар. Ҳар ҳолда ота юртинг. Отангинг арвоҳи ҳам шод бўлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Арвоҳ оши Ўтган ота-боболарнинг руҳига бағишлаб ўтказиладиган кичикроқ маърака, йўқлов. *Султонбек сўз олди: «Арвоҳ оши» бермайман, ўғлимни тўй қилмоқчиман, тўй дедим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Арвоҳи пир ёки арвоҳ пири** Устоз кўлида касб-ҳунар ўрганиб, мустақил иш бошлаш учун фотиҳа олаётган шогирднинг шу муносабат билан ҳамкасаба усталарга ва ўтган пирлар арвоҳини шод этиш мақсадида берадиган зиёфати. *Бўлмаса, уста Олим ўз уйига дўкон қурибдир денг-чи! — Дўкон қурибдир. Арвоҳ пири бермасдан-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Марҳумнинг киши ҳаёлида кўринган шарпаси. *Севгувчи йигитни солмишдир йўлга, Тунда эртақ айтган бир мудҳиш арвоҳ.* Ҳ. Олимжон. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Аваз.

Арвоҳ капалак Одатда, кечаси чироқ ёруғига келадиган йирик кўнғир капалак (ўлган кишининг руҳи ўз уйига гўё шу капалак суратида келармиш). **Арвоҳ урди** Ишнинг расво бўлиши, ёмон ҳодиса юз беришини руҳнинг ёмон таъсиридан кўришни билдиради. [Қози] *Тавба қилдим, худо!* [Мулладўст:] *Арвоҳ урди, қози!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оч арвоҳ ёки арвоҳга ўхшаган** Жуда ориқ, қилтирик; гўё жонсиздек кўринишли.

АРГО [фр. argot — жаргон] тлш. Ясама тил. Бирор ижтимоий гуруҳ, тоифанинг (мас., талабалар, спортчилар, ўғрилар ва б.) ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган луғавий бирликлардан иборат тили.

АРГОН [юн. argos — ҳаракатсиз] Кимёвий элемент, ҳаво таркибида бўладиган туссиз ва ҳидсиз газ (электр лампалари ва ёритувчи реклама асбоблари ичини тўлдириш учун ишлатилади).

АРГОТИЗМЛАР [фр. argotisme < argot — жаргон] тлш. Бирон аргодан адабий тилга ўзлашиб қолган сўз ва иборалар. Мас., *қуён* (чиптасиз йўловчилар — шофёрлар тилида).

АРГУМЕНТ [лот. argumentum — яққол исбот, аниқ далил] 1 Фикр, даъво ва ш.к. ни исботлаш учун асос, далил.

2 мат. Эркин ўзгарувчи миқдор.

АРГУМЕНТАЦИЯ [лот. argumentatio — далиллаш, далил келтириш] Керакли фикр ёки қондани исботлаш учун далилларни ташкил этиш, муҳокама қилиш.

АРДОБ 1 [ф. آرد — ун + آب — сув] Молларга ичириш учун сувга ун чалиб тайёрланган озуқа.

2 *кўчма* Ундан, дондан пишириладиган ёгсиз суюқ овқат.

АРДОҚ Иззат-ҳурмат, эъзоз-эътибор ҳисси, шундай ҳис-ғуйғули муносабат. *Айни дамда фарзандлар ардоғида, иззат-ҳурматда умр кечирмоқда.* Газетадан.

АРДОҚЛАМОҚ 1 Иззат-ҳурмат, ардоқ билан муносабатда бўлмоқ. *..эл ардоқлаган санъаткорлардан бири.* Газетадан. *Қишлоқларимизнинг энг иззатли, энг ҳурматли, халқимиз ардоқлаб, қўлида кўтарайтган кишилари.. механизаторлардир.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганди.

2 Эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ. *Мен сени ардоқлаб ғубордан, чангдан, Йўлингга ҳар куни сув сепармидим!?* Шухрат. *Умр бўйи ардоқлаган азиз нарсасини йўқотгандек эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АРДОҚЛИ Эъзоз-эҳтиромга лойиқ. *Ардоқли меҳмон.* ■ *Элимга таниқли, ардоқли чоллар, Ҳамиша беллари белбоғли чоллар.* Миртемир.

АРЕАЛ [лот. aerea — майдон, макон] 1 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг бирор тури, туркуми ёки оиласи тарқалган ҳудуд.

2 Тил ҳодисалари — фонетик, лексик ва б. ҳодисалар тарқалган ҳудуд, лингвистик ареал.

Ареал лингвистика 1) тилшуносликнинг лингвистик ареалларни ўрганиш билан шуғулланувчи соҳаси; 2) тилшуносликда лингвистик ареалларни ўрганишга алоҳида эътибор берувчи йўналиш.

АРЕОМЕТР [юн. araios — зич бўлмаган, бўш; сууқ + metreo — ўлчайман] Сууюқлик ва сочилувчан қаттиқ жисмларнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕСТ [нем. Arrest — қамоққа олиш; тақиқлаш < лот. arrestum — ҳукм, қарор]: **арест солмоқ** ҳуқ. мл. Мулк ёки пулдан фойдаланиш ҳуқуқидан вақтинча маҳрум этмоқ, мол-мулкни хатлаб, муҳрлаб қўймоқ.

АРЖУМАНД [ф. ارجمند — қадрли, иззатли] эск. кт. Азиз, қадрли; қимматли. *Фарзанди аржумандига гўдакликдан гўзал тарбия, ҳусн-ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий.

АРЗ 1 [а. عرض — баён, изҳор; тақдим этиш] Дард-ҳасрат, шикоят тарзидаги (асосан оғзаки) гап, мурожаат. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддулланиш сезиб, қайтадан сўради: -Хўш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар. Подшоийм, бизлар сизга арзга келдик.* «Равшан».

Арзи ҳол ёки арзи бандачилик Ўз аҳволи ҳақидаги оғзаки баён; дард-ҳасрат; ўтинчли илтимос. *Мен минарман энди аста қушимга, Арзи ҳолим айтдим денгу дўшимга.* «Маликаи айёр». «Қуш тилини қуш биледи» деганларидек, Нодиранинг самимий арзи бандачилиги Моҳлар ойим билан Нигор келиннинг юракларини эзди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Арз қилмоқ** 1) билганини, ўйлаганини ёки дард-ҳасратини оғзаки айтмоқ, баён қилмоқ; ўтинчли илтимос билан мурожаат қилмоқ. *-Мен хонни Тошкентдан жўнатиш олдида унинг холи вақтини топиб, бу фикримни бир даража арз қилиб ўтган эдим, — деди [қушбеги].* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шикоят қилмоқ. [Фофир бой ва қозиларга:] *Ҳой, бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса, ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қилман, халққа!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Арз сўрамоқ** эск. Илтимос ёки шикоят билан келганларга, уларни эшитиб, тегишли жавоб-муомала қилмоқ. *Арк — қадим Хоразм шоҳларининг арз сўрайдиган жойи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРЗ II [а. ارض — ер, замин] эск. кт. Ер шари ёки унинг бир қисми.

Курраи арз Ер шари. *Глобусни боболар Курраи арз, дебдилар. Яшаган сайёрангни билмоқлик фарз, дебдилар.* А. Орипов. **Арзи Рум тар.** Рим империяси. **Арзу само** Ер билан осмон, бутун коинот.

АРЗА с. т. 1 айн. арз 1. Ҳар тарафга арза қилиб, Номи бекларни йиғарман. «Гўрўғлининг туғилиши».

2 айн. ариза. [Қодирқул:] Обор, менга арза керак эмас, ерни берсанг, қутуласан.. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗАНДА [ф. ارزنده — арзийдиган, лойиқ] 1 Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз. Беш яшар қизчасини чақириб, у болага кўрсатиб: -Ана кўрмайсанми, бу қандай оппоқ, дўндиқча! Мана шу менинг бирдан-бир арзандам, — деди. С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Энг севикли, эрка ўғил ёки қиз. Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа, арзандасига сарф қилиш учун уринар, бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюкли кишиси, эркаси. Гулнорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига сўялиб, кўнлига нима келса, шуни қилади. Ойбек, Танланган асарлар.

АРЗАНДАИ-КИРОМАНДА [ф. арзанда + كرامند — очиқ кўнгил, олижаноб] Жуда ҳам арзанда. [Шарофат] Биттаю битта арзандаи-кироманда қизи билан умри ўтиб кетганини сезмади ҳам. Ҳ. Зиёнонова, Биринчи мактуб.

АРЗАЧИ с. т. 1 Одамларга ариза ёзиб беришни касб қилиб олган киши; аризанавис. Шу яқинда, ўзи ўрдада турадиган бир арзачи бор эмиш. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Мансабдор шахсга ёки бирор идора, муассасага ариза берган, арз қилган шахс. Золимлиги, порахўрлиги, арзачиларни қақшатганлиги тўфайли халқда: «Бизнинг ҳоким — Фишмандир.. Пули йўққа душмандир!..» деб таърифланган эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

АРЗГҶЙ [ф. عرضگوى — арз айтувчи] эск. Арз билан келган ёки мурожаат қилган киши. Қабулхонада кутиб ўтиравериш тоқати тоқ бўлган арзгўйлар раис олдиға киришига интилайдилар. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

АРЗ-ДОД, арзу дод Тўлиб тошган дард-ҳасрат ва ундан шикоят. Камбағал ҳар ерда мушт ерди, четга қоқиларди, арзу додини ҳеч ким тинглемасди. Ойбек, Танланган асарлар. ..арз-дод учун боргонларни отиб ташлаб, гуноҳсиз қонларни сув каби ичишни қўмсайсан. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

АРЗИГУДЕК айн. арзийдиган 2.

АРЗИГУЛИК айн. арзийдиган 2. Арзигулик совға.

АРЗИГУНДАЙ айн. арзийдиган 2.

АРЗИЙДИГАН 1 Арзимоқ фл.сфдш.

2 сфт. Мақтовга, диққат-эътиборга мولىқ; лойиқ. Мақтаса арзийдиган йиғит. Ўрнак ола арзийдиган хўжалик. ■ Кошки иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса! Ойбек, О. в. шабадалар.

АРЗИМАГАН Унча қиймати, аҳамияти бўлмаган; арзимас. Арзимаган баҳона. Арзимаган гап. Арзимаган жанжал. ■ Арзимаган нарсага овора бўлиб, ишдан қолибсиз-да, оқсоқол? М. Исмоилий, Фаргона т. о. Нега ўзингизни ерга урасиз? -Нега арзимаган бир одамга ўз ихтиёрингизни бериб қўясиз? — деди Саида Қаландаровга. А. Қаҳҳор, Синчалак. [Бой Ғофирга:] Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗИМАС айн. арзимаган. Арзимас баҳона. Арзимас сабаб. Арзимас гап. ■ Шу арзимас хайр-саховатидан ўз қалбида мамнулик, таскин сезиб роҳатланади. Газетадан.

АРЗИМОҚ 1 Белгиланган ёки сўралган (олинган, сотилган) нархга лойиқ, мос бўлмоқ. Бу нарса неча пулга арзийди?

2 кўчма Қиймати ёки аҳамияти жиҳатидан тенг келмоқ, барабар бўлмоқ. Ёлғиз ўғлингиз ўнга йиғитга арзийдилар. Ҳ. Фулом, Машғал. [Йўлчи] Эшикча чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди: -Ҳай, ўт йиғит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма! Ойбек, Танланган асарлар.

3 Лойиқ, муносиб бўлмоқ. Уни мукофотласа арзийди. ■ [Қози Қодирқулга:] Юзида оз-моз чиройи бўлгани билан ўзи таги наст. Сизнинг остонангизга сира арзимаиди. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Оқламоқ, зое кетмаслик. Тер тўкканга арзимаидиган иш. Мен сизга ҳар қанча яхшилик қилсам арзийди. ■ Ақали кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди. Ойбек, О. в. шабадалар.

Арзимаиди «Раҳмат»га камтарлик билан қайтариладиган жавоб сўз. Ёрдамларингиз учун катта раҳмат. — Арзимаиди.

АРЗИРЛИ айн. арзийдиган 2. Арзирли совға. Мақтовга арзирли иш. ■ Ўқиганингиз

ушбу воқеаларда ўйлаб кўrsa арзирли муам-
молар бисёр. Газетадан.

АРЗНОМА эск. Илтимоснома; ариза. *Шу қизгин дамларда.. арзнома ёзиш, идорама-идора сарсон бўлиб юришга Ойдинойларни нимадир мажбур қилган.* Газетадан. *Бу — арзнома эмас, талаб бу, нўписа, айбнома.* С. Сиёев, Аваз.

АРЗОН [ф. ارزان — баҳоси паст, қадри кам] 1 Баҳоси, нархи юқори бўлмаган. *Арзон мол* ■ *Қаранг, ҳаммаси арзон нарсалар.* С. Зуннунова, Олов.

2 Меъёрдагидан паст нарх, паст нархда. *Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АРЗОН-ГАРОВ рвш. с. т. Асл қийматидан анча камига, арзмаган пулга, паст баҳо билан, текиндай. *Арзон-гаров сотиб олмоқ.*

АРЗОН-ГАРОН [арзон + ф. گران — қиммат, баҳоси баланд] айн. **арзон-гаров.**

АРЗОНЛАМОҚ с. т. Арзонлашмоқ.

АРЗОНЛАШМОҚ Арзон бўлмоқ, баҳоси, нархи пасаймоқ *Моллар анча арзонлашди. Механизация туфайли ҳар бир центнер пахта икки сўм арзонлашди.*

АРЗОНСИНМОҚ Асл баҳосидан, нархидан арзон сўрашяпти, деб билмоқ; олувчи айтган баҳони, нархни кам деб ҳисобламоқ.

АРЗОНЧИЛИК Нарх-навонинг арзон ҳолати, пайти; зид. **қимматчилик.**

АРЗОНҚҮЛ с. т. Озгина ҳақ бадалига ишлайдиган, меҳнати эвазига кам ҳақ оладиган. *Ҳозир олмалар пишган вақт бўлгани учун менга ўхшаш оштомоғига юрадиган арзонқўл кишиларни эшигидан қувламас экан.* Ф. Фулом, Шум бола.

АРЗ-ҲОЛ, **арзи ҳол** қ. **арз** 1.

АРИ Парда қанотли ҳашаротларнинг йиртқич ва чақадиган бир тури. *Сариқ ари. Тукли ари. Қизил ари. Қовоқ ари. Ёмон арида бол бўлмас, сувсиз ерда тол бўлмас.* Мақол. ■ *Ари.. бешиктерватарни чақиб фалаж қилади.* «Фан ва турмуш».

АРИЗА [а. عرض — арзнома; илтимоснома] Муайян муассаса ёки мансабдор шахс номига ёзилган илтимос, таклиф, шикоят мазмунидаги расмий ҳужжат. *Ариза бермоқ. Ариза ёзмоқ. Ариза ташламоқ.*

АРИЗАБОЗ Ариза ёзишга берилган шахс.

АРИЗАБОЗЛИК Ариза ёзишга берилиш, аризалар ёзиш билан машғуллик.

АРИЗАНАВИС тар. Одамларга қалам ҳақи бадалига ариза ёзиб берувчи шахс. *Маҳаммадражаб кейинги бир ҳафтани турли.. аризанавислардан йўл-йўриқ сўраш билан ўтказди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРИЗАЧИ 1 Ариза берувчи, ариза берган шахс. *Мингбоши шошиб бориб, меҳмонхона айвонига чиқди-да, ҳар вақт аризачиларни сўраб, айбдорларни тергов қиладиган ерига келиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. **аризанавис.**

3 тар. Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЛЛАМОҚ 1 с. т. Бақариб йиғламоқ, ҳадеса йиғлайвермоқ, ар-ар қилмоқ (бола ҳақида).

2 фольк. Пишқирмоқ (от ҳақида). *Оғзини карракдай очган, ариллаган арғимоқ отларнинг ҳар қайсиси томдай келади.* «Авазхон».

АРИМОҚ Борлиги кетмоқ, йўқолмоқ (бор ҳолда давом этаётган нарсалар ҳақида). *Касали аримоқ.* ■ *Машариф ака анча тузалиб, танидаги дард ариган бўлгани билан дилидаги дард аримаган эди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. *Ота, юшоққина қилиб, қадр ариган хонадонни қирғоққа чиқиб қолган балиққа қиёслади.* «Ёшлик». *Кексалар бор хонадонлардан хайру баракот аримайди.* Газетадан.

АРИСТОКРАТ Аристократияга, оқсуякларга мансуб шахс; оқсуяк, аслзода.

АРИСТОКРАТИЗМ Аристократларга, оқсуякларга хос сифатлар, аристократик феъл-атвор, юриш-туриш.

АРИСТОКРАТИК 1 Аристократияга, киборларга, оқсуякларга оид. *Аристократик жамият.*

2 Аристократларга, оқсуякларга хос бўлган; назокатли. *Аристократик ҳулқ-атвор.*

3 Аристократиянинг ҳукмронлигига асосланган. *Аристократик республика. Аристократик идора усули.*

АРИСТОКРАТИЯ [юн. aristokratia — яхшилар ҳокимияти] 1 Иқтисодий ҳукмрон синф, зодагонларнинг сиёсий ҳокимияти, ҳукмронлиги.

2 Қулдорлик ва феодал давлатларда энг имтиёзли табақа (буржуа давлатида ҳам маълум имтиёзларни сақлаб қолган).

АРИСТОН [нем. Arrestant — қамоққа олинган киши] с. т. Қамоққа олинган, қамоқдаги киши; маҳбус, банди. -*Қўрқманг,*

уста, мен сиздан аристонларни қандай қочир-тирганлигингни суриштирмоқчи эмасман, — деди Тешабой шарақлаб кулиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРИТМИЯ [юн. arhythmia — маромнинг, ритмнинг бузилиши] *тиб.* Юрак уришидаги одатий ритмнинг, маромнинг бузилиши. *Мен, ўн йилдирки, каравотда шифтга тикилиб ётаман. Юрак касал — аритмия.* Газетадан.

АРИФМЕТИК Арифметикага оид. *Арифметик масала. Арифметик амаллар.*

АРИФМЕТИКА [юн. arithmetike — ҳисоб ҳақидаги фан < arithmos — сон] Математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни (қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлишни) ўрганадиган бўлими; ҳисоб. *Арифметиканинг тўрт амали.* ■ *Ал-Фаробий математикани арифметика, геометрия, оптика ва механикадан иборат деб қаради.* «Фан ва турмуш».

АРИФМОМЕТР [юн. arithmos — сон + metro — ўлчайман] Арифметик амалларни механик равишда бажарадиган ихчам ҳисоблаш машинаси.

АРИХОНА I *с. т.* Ариси кўп бўлган, арилар ғужгон ўйнаган жой.

2 Асалариларни боқиш ва асал тўплаш учун махсус ясалган яшик, қути.

АРИЧИ қ. асаларичи.

АРИЧИЛИК қ. асаларичилик.

АРИШ I *Аримок* фл. ҳар. н. *Абдулвоҳид.. Аҳмаднинг фалокати ариши эҳтимоли борлиги ҳақида қисқагина сўзлади.* Ойбек, Нур қидириб.

АРИШ II Ғалла ўсимликларидан бири, қора бугдой ва унинг дони, ғалласи. *Ариш уни. Ариш җони. Ариш бошоқ чиқарди. Бир тонна ариш.*

АРИЯ [итал. aria — қўшиқ] Оркестр ёки бошқа мусика асбоблари жўрлигида бир киши ижро этадиган (айтадиган) вокал асар, ашула (кўпинча опера, оратория ва ш.к. нинг таркибий қисмини ташкил этади).

АРИҚ I Сунъий равишда ҳосил қилинган сув йўли, ўзани ва ундаги сув. *Бир одам ариқ қазийди, кўп одам сув ичади.* Мақол. *Отанг мироб бўлса ҳам, ариқни тозалаб сув ич.* Мақол.

Ариқ оқсоқол тар. Туркистонда 19-асрда қишлоқ мироби. *Бу киши [Мадамин] қишлоқ-*

нинг мироби бўлиб, кўнчилик бу одамни «Ариқ оқсоқол» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Экин экиш ва суғориш учун экин майдонида тортилган махсус сув йўли, жўяк.

Ўқ ариқ Экин майдонида жўякларга сув тарқатиш учун олинган марказий ариқ.

АРИҚЧА I Кичкина ариқ, жилға(ча). *Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан.. оқиб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тех.* Турли деталларнинг ариқсимон ўйилган ери. *Поршень ҳалқасининг ариқчаси.*

АРК I [ф. ارك — ички қалъа] *тар.* Пойтахтдаги қаср; хон ёки амирнинг атрофи баланд девор билан ўралган кўрғон-саройи. *Фитначилар амир жўнаб кетган куннинг эртаси тунда аркка ҳужум қилди.* Б. Аҳмедов, Улуғбек. *Арк ичи кимхоб ва зар чакмон кийган, кумуш камар боғлаган ва катта салла ўраганлар билан тўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРК II *с. т.* Арка.

АРКА [лот. arcus — ёй, ёйсимон эгик] I *архит.* Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва ш.к.

2 Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот. *Кўрғонга кираверишда баланд ёғоч арка бор.* Аркага: «*Урганч районидagi Охунбобоев номи колхоз»* деб ёзилган. 3. Сотиев, Юрак сўзлари.

АРКОН [а. ارکان — «рукн»нинг кўплиги, яъни устунлар, асослар] *эск. кт.* Улуғ мартаба эгалари, катта амалдор, мансабдор, арбоблар. *Сунага ўн чоғлиқ аркон чиққандан сўнг, хон ҳудайчига яна бир нарса деб қўйди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Аркони давлат Давлат арбоблари, юқори мартаба эгалари. **Аркони дин** Дин асослари **Аркони ҳарб** Қўшинларнинг бош штаби, ҳарбий қўмондонлик.

АРКОН(И) Қовуннинг ширин бир нави. *..бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг умрвоқи, аркони каби номларини ҳамма вақт ҳам билавермайдилар.* «Фан ва турмуш».

АРКТИКА [юн. arktikos — шимолий] (*Акатта*) Ер шарининг шимолий қутб қисми.

АРМАН(И) I Арманистон Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халққа (миллатга) мансуб (шахс, тил ва ш.к.). *Арман(и) аёл. Арман тили.*

АРМАН(И)ЛАР Арманистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АРМАТУРА [лот. *armatura* — қурол-аслаҳа, қурол тури] *тех.* 1 Аппарат, машина, иншоот ва ш.к. нинг асосий қисмига кирмайдиган ёрдамчи қисмлари мажмуи. Бу қозонининг *арматураси*.

2 Темирбетон иншоотларнинг пўлат чивиклардан иборат каркаси, синчи, шунингдек, иншоотларни мустаҳкамлаш учун уларнинг ораларига қўйиладиган металл қисмлар мажмуи. *Шлюз деворлари арматураси*. ■ *Кечаги катта котлован ўрнини.. арматура симлари қоплаган.* А. Мухтор, Опасингиллар.

АРМАТУРАЧИ Арматура тайёрловчи ёки ўрнатувчи ишчи.

АРМИЯ [лот. *armare* — қуроллантирмак] 1 Давлатнинг барча қуроли кучлари мажмуи. *Республикамик армияси*. ■ *Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

Ҳаракатдаги армия Армиянинг уруш вақтида фронтда бўлган қисмлари.

2 *айн. ҳаракатдаги армия* Шу узилиб тушган иккита бармоқ туфайли у армиядан қолиб кетди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Биз ўстирган ўғиллар Армияга борурлар, Тикилиб келса душман, Жазосини берулар.* «Кўшиқлар».

3 Қуруқликдаги қуроли кучлар.

4 Бир ёки бир неча қўшин турларининг бир неча корпус ёки дивизиядан ташкил топган, уруш ҳаракатларини олиб бориш учун белгиланган қўшилмаси. *Танк армияси*.

5 кўча Умумий иш, умумий мақсад билан бирлашган кишилар. *Механизаторлар армияси*.

АРМОН [ф. *арман* — кучли истак, орзу] 1 Кўнгилга тугилган, лекин(ҳали)юзага чиқмаган, амалга ошмаган орзу-ният. *Шунингдек, минглаб ватандошларимиз умра амалларини бажариб келишяптики, бу илгари қанчадан-қанча юртдошларимизнинг армонлари эди.* Газетадан. *Шоир юрагида элнинг дарди, раиятнинг эртатка солиб кўмсаган тилаклари.. армонлари акс садо бермагайми, Аваз? С. Сиёев, Аваз.*

2 Кўнгилга тугилган орзу-ниятнинг рўёбга чиқмаслигидан афсус-надомат. -Э, беар-

мон одам бўларканми, Назар ака, — дея таскин берган бўлдим. — Айтишларича, худоям Одам Атони тўқисроқ яратолмаганидан армонда экан. М. М. Дўст, Лолазор.

Армон қилмоқ Амалга ошмаган орзу-ниятдан афсусланмоқ. *Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур.* Мақол.

АРМУҒОН [ф. *армуған* — совға, туҳфа] *кт. назм.* Совға, тортиқ, туҳфа. *Бугуним яхши, аминманки, эртага ҳаёт менга ўз армуғонларидан яна қанчасини тайёрлаб турибди.* А. Мухтор. Давр менинг тақдиримди. *Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона, Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

АРНА 1 Баъзи шеваларда (мас., Хоразм шевасида) — бош канал.

2 Баъзи шеваларда (мас. Жиззах шевасида) — кичик жар. *Арна келса иргитди, Ўр келса ўрмалатди, Шундай Ҳаким йўл тортиди.* «Алпомош».

3 Шимолий ўзбек шеваларида (Қозғистонда) — дарё ўзани, қуруқ ўзан.

АРО юқ. усл. 1 *айн. ора.* *Эрди бу сўзда Тўтию Булбул, Ки етишди ароға Қирғовул.* Нишотий, Қушлар мунозараси. *Манга қилди бори фикри хиёнат, Ародин кўтариб дину диёнат.* С. Қосимий, Садоқатнома. *Хирож тўлар эди Шош фуқароси, Чўзилди, узилмай жанглар ароси.* Шайхзода, Тошкентнома.

2 кўм. Ораси, орасида. *Оҳ уриб майдон аро Рустам каби солсам уриш.* «Нурали». *Лашкар аросида ўғлонни кўрдим.* «Нурали».

3 *кт.* Кўплик шаклидаги отларга қўшилиб, шу сўз билдирган нарсалар «ўртасида», «ўртасидаги» маъносини билдиради. *Республикалараро, давлатлараро, хўжаликлараро.*

АРОБА эск. усл. Арава. ..*Отлар ҳуркуб, узуб, аробалар олуб қочуб, неча одамларни босиб ўлдурмадимиз?* Ҳамза.

АРОСАТ с. т. Арасот. *Маҳмудхонга бўлиб турур қиёмат, Алғов-далғов Оқтош шаҳри аросат.* «Нурали». *Товушқон туёқли, марал беллидир, Аросат кунда ажаб ҳоллидир.* «Маликаи айёр».

АРОҚ [а. *عرق* — тер] 1 эск. тер. *Тўкмаса деҳқон ароқ, пойи бел, Емишининг фойдасин топмас эл.* Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.

2 *айн. арақ.* Ароқдан сақланганлар, чунки у барча ёмонликларнинг калитидир. «Фан ва турмуш». *Кассир акамни қаранг, Ароқ ичиб маст келади.* «Кўшиқлар».

АРОҚХҲҮР *айн. арақхүр. Ароқхүр* — ўзига қонхүр. Мақол.

АРПА Ғалладошлар оиласига мансуб, дони овқатга ва ем сифатида ишлатиладиган бир ва кўп йиллик ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи. *Арпа эккан арпа олар, бугдой эккан бугдой олар.* Мақол. *Арпа қаерда пишса, чумчуқ ўша ерда.* Мақол. ■ *Сополлитепаликлар, кўпинча, бугдой, арпа ва тариқдан тайёрланган атала истеъмол қилишгани аниқланди.* «Фан ва турмуш».

Арпангни хом ўрдими? Нима ёмонлик қилди? (ёмонлик қилмаганликни қайд этувчи ибора). *Алишер Навоийга қарши тилларингни мунча қайрай бердиларинг! У жаноб сенларнинг арпаларингни хом ўрдими?* Ойбек, Навоий.

АРПАБОДИЁН Уруғи, мевасида асосан эфир мойи, шунингдек, оқсил ва бошқа моддалар бўлган, зирадошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. *Сунгра арпабодиённи туйиб ёки кафт орасида уқалаб, димламага ва лағмон вожусига солинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

АРПАПОЯ 1 Арпа экилган ер, майдон.

2 Арпа ўсимлигининг пояси.

АРПАҒОН Бугдойдошлар оиласига мансуб, чўлда ва адирларда ўсадиган паст бўйли бир йиллик ўсимликлар туркуми. [*Бобо*] *Кўйларнинг арпағон.. каби утларни талашиб-тортишиб ейишларини завқ қилиб кузатди.* С. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

АРРА [ф. *آرا* — арра] Ёғоч, металл, тош ва ш. к. нарсаларни қирқиш, кесиш учун ишлатиладиган қирра тишли асбоб. *Камон арра. Лентасимон арра. Қил арра. Қўл арра. Арра тиши. Арра тортмоқ.* ■ *Бошқа бир ҳовлида икки бола эринчоқлик билан арра тортади.* «Ёшлик».

Арра қилмоқ Тенг бўлишиб олмоқ. *Ортиқча.. сутдан келган даромад жиноятчилар ўртасида арра қилиб келинган.* Газетадан. **Аррани баравар тортмоқ** Бирор иш, меҳнатда тенг иштирок этмоқ. *Рўзгор аррасини баробар тортишиб келади.* Шухрат, Умр поғоналари.

АРРАКАШ [ф. *آراكش* — арра тортувчи] Арралаш, арра тортиш билан шугулланувчи шахс.

АРРАКАШЛИК Арракаш иши. *Қиши билан арракашлик қилиб, тўнғак кавлайдиган бўлиб турибмиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АРРАЛАМОҚ 1 Арра билан кесмоқ, бўлмоқ. *Ёғоч арраламоқ.*

2 *кўчма* Тинч қўймай, гап-сўз билан жонга тегмоқ. *Бу ёқда қариб қуйилмаган хотин арралаб турса..* М.М. Дўст, Лолазор.

АРРАЧИ с. т. Арракаш.

АРСЕНАЛ [фр. *arsenal* < а. *دارالصناعة* — ишхона, устахона] **1** Курол-аслаҳа ясайдиган, тузатадиган, сақлайдиган жой; куролроғ омбори.

2 Кўп сонли бирон нарса, катта заҳира.

АРСЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб баҳайбат йиртқич сутэмизувчи ҳайвон; шер. *Йигит сўздан, арслон изидан (қайтмас).* Мақол. *Арслоннинг ўлиги, сичқоннинг тириги.* Мақол.

2 *кўчма* Баҳодир, забардаст, довюрак одам ҳақида (шу жониворга нисбат берилди). *Машъум Калон минорасидан ўлимга итарилган эл арслонларининг нафраси қалъа осмонини ҳамон ларзага келтирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Арслон (эркаклар исми).

АРТЕЗИАН [фр. *artezian* — Франциядаги Артуа (*лот. Artesium*) вилояти номидан]: **артезиан сувлари** Босим таъсирида бўлган ер ости сувлари. Улар сув ўтказмайдиган қатламлар оралиғида ҳосил бўлади. Бургулаб очилганда (бурғу қудуқлардан) отилиб чиқади. **Артезиан қудуқ** Бургулаб кавланган теран қудуқ; бурғу қудуқ. *Ойқиз бу ерларда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АРТЕЛЬ [фр. *artel* < *итал. artiere* — ҳунарманд] Фуқароларнинг, касб-ҳунар эгаларининг биргалашиб, жамоа бўлиб ишлаш учун тузилган уюшмаси шаклларида бири.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ [артерия + *юн. sclerosis* — қотиб қолиш] *тиб.* Артериялар деворларининг қалинлашуви ва зичлашуви натижасида юз берадиган сурункали касаллик.

АРТЕРИЯ [*юн. arteria* — нафас йўли; *аегегео* — сақламоқ] *анат.* Кислородга тўйинган қонни юракдан аъзолар ва тўқималарга элтувчи томирлар. *Ўпка артерияси. Кўз артерияси. Артерия босими.*

Ўйқу артерияси Бўйин бўйлаб кетган катта қўш артерия.

АРТИЗАН с. т. *айн. артезиан.* Улар қудуқдан суғоради, энди бизга атаганиям бордир. Қани у, артизан деган матоҳинг, ўртоқ Маҳсумов. М.М. Дўст, Лолазор.

АРТИКЛЬ [лат. articulus — нутқ қисми, бўлаги] *тлш.* Баъзи тилларда отнинг олди-дан қўшилиб, унга аниқлик ёки ноаниқлик ва б. маъноларни бағишлайдиган кўрсаткич. *Аниқлик артикли.*

АРТИКУЛ [лат. articulus — бўлим, қисм] **1** Баъзи қонун ва расмий ҳужжатларда маҳсус модда.

2 Маҳсулот, товар тури, шунингдек, унинг рақамли ёки ҳарфий ифодаси.

АРТИКУЛЯЦИЯ [лат. articulatio < articulare — аниқ талаффуз қилмоқ] **1** *тлш.* Нутқ аъзоларининг (лаб, тил ва ш.к. нинг) товуш ҳосил қилишдаги ҳаракат-фаолияти ва ҳолати.

2 Мусикада: асарни созда ёки овоз билан ижро этиш усули.

АРТИЛЛЕРИЯ [фр. artillere — тайёрламоқ, шайламоқ] **1** Тўп, миномёт ва ш.к. отиш қуроллари мажмуи. *Зенит артиллерияси. Узиюрар артиллерия.*

2 Шундай қурооллар билан қуроолланган қўшин тури. *Шу чоғ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Тўп-замбараклар, уларнинг тузилиши ва урушда қўлланиши ҳақидаги фан.

АРТИЛЛЕРИЯЧИ Артиллерияда хизмат қилувчи аскар, офицер.

АРТИНМОҚ **Артмоқ 1** фл. ўзл. н. Бадандаги ёки унинг бирор қисмидаги нам, ҳўлни сочиқ, латта билан ишқаб кетказмоқ. *Шошилмай, ваннахонага кириб, юз-қўлини чайиб, артиниб, шундан кейингина ичкарига ўтди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 айн. артмоқ 3.

АРТИСТ [лат. ars, artis — касб, ҳунар; санъат] **1** Санъат асарларини томошабинлар учун намоиш қилувчи ижрочи. *Опера артисти. Эстрада артисти.* ■ *Концерт тугагач, Элмурад артистларни ўз ертўласига тақлиф этди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с. т.* Бирор иш-ҳаракат, ўйин ва ш.к. ни артист каби ижро этувчи, унинг ҳадисини олган, артистга хос хатти-ҳаракат, қилиқларга эга шахс.

АРТИСТКА Артист аёл.

АРТИСТЛИК 1 Артист касби. *Мурзин.. ўзининг артистлик ҳам қилганини Элмурад билан биринчи марта қўл бериб кўришайтганда айтган эди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Артистга хос хатти-ҳаракат, қилиқ (қ. **артист 2**).

АРТМОҚ 1 Нарса юзасига ўрнашган (илашган, юққан) кир, чанг, сув ва б.ни ишқаб кетказмоқ. *Хонани супуриб, ҳўл латтада артиб тозалади.* «Ёшлик». ..сап-сариқ олмалардан йирикроғини танлаб, белбоғ учига артган бўлди-да, очкўзлик билан карсиллатиб тишлади. «Ёшлик». ..беихтиёр думалаб тушган ёшни артиш учун бошини эгди. С. Зуннунова, Олов. *Ошхонада кўрдим бир бадмаст сатанг Қўл, оғзин артганин нон билан қаранг.* Воқиф. *..чақалоқнинг териси жуда нозик бўлади.* Шунинг учун чўмилтиргандан сўнг арманг, сочиқни баданига аста-аста босиб олинг. «Саодат».

2 шв. Пўстини, пўчоғини олмоқ; арч(и)-моқ. *Сабзи артмоқ. Картошка артмоқ.*

3 Ҳўл сочиқ, латта билан баданни ишқаламоқ (баданни чиниқтириш учун).

АРТРИТ [юн. arthron — бўғим + it(is) — яллиғланишни ифода этувчи қўшимча] Бўғимларнинг яллиғланиши.

АРТРОЛОГИЯ [юн. arthro(n) — бўғим + logos — таълимот; фан] Бўғим ва унинг касалликларини ўрганадиган фан.

АРУЗ [а. عروض — шеър ўлчовлари, вазнларига солиштириб ўлчаш] *ад.* Шеър тузилишида узун ва қисқа бўғинларнинг маълум тартибда алмашиб келишига асосланган ва Шарқ назмида, хусусан, ўзбек мумтоз назмида кенг қўлланган шеърини ўлчов, шеър тизими. *Аруз вазни. Аруз вазнида ёзилган шеър.*

2 Шеър вазнлари, ўлчовлари ҳақидаги илм, фан. *Илми арузда сендек устоз оз қолди, Воқифга чин мураббий, пири гарон, Чархий.* Воқиф.

АРФА [нем. Harfe < итал. агра] Учбурчак шаклидаги қадимий кўп торли тирнама мусиқа асбоби.

АРФАЧИ Арфа чалувчи созанда.

АРХАИЗМ [юн. archaios — илк, қадимги] *тлш.* Маълум давр учун эскирган, истеъмолдан чиқа бошлаган тил бирлиги — сўз, ибора, грамматик шакл. Мас., *суур* (севинч), *ҳаён* (фойда) — луғавий архаизмлар.

АРХАИК Эскирган, истеъмолдан қолган. *Архаик сўз. Архаик ибора.*

АРХАК Жуфт туёқдилар туркумига мансуб ёввойи қўйларнинг умумий номи; ал-

қор, тоғ қўйи. *Меҳмон ўз насибаси билан келади, хўжайин. Бугун эрталаб битта архар отиб эдим! С. Анорбоев, Оқсой. Баланд тоғ яйловларида яшайдиган архарларнинг ғалати бир одати бор. «Фан ва турмуш».*

АРХЕОЛОГ Археология олими, мутахассиси. *Ҳазорасп шахри харобаларини тадқиқ этишни.. устод археолог Яҳё Фуломов бошлаб берди. «Фан ва турмуш».*

АРХЕОЛОГИК Археологияга оид. *Археологик экспедиция. Археологик қазилмалар.*

АРХЕОЛОГИЯ [юн. *archaios* — қадимги + *logos* — таълимот] Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи фан. *Археология музейи.*

АРХИВ [лот. *archivum* ва юн. *archeion* — муассаса] 1 Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган махсус муассаса. *Давлат архиви.*

2 Муассасанинг эски ҳужжатлар, тугалланган ишлар ва ш.к. сақланадиган бўлими. *Институт архиви.*

3 Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар ва ш.к. йиғиндиси, мажмуи. *Ўзувчининг шахсий архиви.*

АРХИВАРИУС айн. архивчи.

АРХИВЧИ Архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВШУНОС Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИВШУНОСЛИК Қўлёзмаларни, ҳужжатларни тўплаш, тартибга солиш ва сақлаш, шунингдек, архив иши тарихини ўрганиш, ташкил қилиш каби масалалар билан шуғулланувчи илмий соҳа.

АРХИЕПИСКОП [юн. *archi* — ясама сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «юқори», «юқори даража», «катта» маъноларини билдиради: *archiepiskopos* — катта епископ] Епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

АРХИЕРЕЙ [юн. *archieus* — биринчи, катта руҳоний] Христиан черковларида: юқори даражали руҳонийлар (епископ, архиепископ ва митрополит)нинг умумий унвони.

АРХИМАНДРИТ [юн. *archimandrites*] Эрақлар монастири бошлигининг ва монахларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АРХИПЕЛАГ [юн. *arche* — ибтидо; бош + *pelagos* — денгиз] Бир-бирига яқин турган денгиз ороллари гуруҳи, ороллар тўдаси.

АРХИТЕКТОНИК Архитектоникага оид. *Архитектоник формалар.*

АРХИТЕКТОНИКА [юн. *architektonike* (*techne*) — қурилиш (санъати)] *снт., архит.* Санъатда, хусусан архитектурада бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги уйғунлик, мутаносиблик, мослик; бадиий элементларнинг ўзаро монандлиги, мослашуви.

АРХИТЕКТОР [юн. *architekton* — архитектура мутахассиси] Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис; меъмор.

АРХИТЕКТОРЛИК Архитектор касби.

АРХИТЕКТУРА [лот. *architectura* < юн. *architektonike*] Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати; меъморлик. *Самарқанд архитектураси. Замоनावий архитектура. ■ Шаҳар марказида улугвор архитектура ансамбллари барпо этилди. «Фан ва турмуш».*

АРЧА 1 Сарвдошлар оиласига мансуб, доим яшил бута ёки дарахтлар туркуми. *Чинор чиримас, арча қуримас.* Мақол.

2 айн. қорақарағай.

3 Шу дарахтнинг янги йил кунларида кесиб олиб безатилган шохи ёки тупи. *Арча ясатмоқ.*

Арча байрами Безатилган арча атрофида ўтказиладиган болалар байрами. *Қишлоқ мактабида ва уйларда арча байрами ўтказишни одат қилган киши ҳам шу эди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

АРЧАЗОР Нукул арча билан банд ер, майдон. *Кўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман.. арчазор устига салобат билан бостириб бормоқда. С. Анорбоев, Оқсой.*

АРЧ(И)МОҚ 1 Пўстини олмоқ. *Жувон Сиддиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг арчиди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Севаргул қутидидаги нақш олмалардан бирини олиб, пўстини арчмай, карсиллатиб тишлади. «Ёшлик».*

2 Пўстлогини олмоқ, шилмоқ. *Терак пўстлогини арчимоқ.*

АРШ 1 [а. *عرش* — тахт; шийпон] 1 Осмоннинг энг юқори қавати, юқориси.

2 маж. Энг юқори жой. *Саҳарлар сийнадин оҳу фиғоним аршга чиққанда.. Зебинисо.*

Арши аъло 1) энг юқори арш. *Кўз юмиб очгунча ер ютиб кетдимми, ё арши аълога ўтиб кетдимми?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар; 2) *маж.* юксак жой, осмон, фалак. *Ёғилмас ҳеч чалтак сабабсиз арши аълодан.* Воқиф. **Арши аълога кўтармоқ** Кўкка кўтармоқ, юқори тутмоқ. *Бир вақтлар унинг олдида ўзини арши аълога кўтарган Жамол Каримий Улфат энди ўзининг шеърларини бериб, унинг фикрини сўрар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРШ II: арш қилмоқ *с. т.* Кайф-сафо қилмоқ, айш-ишрат қилмоқ. *Авалгидан кўра каттароқ арш қилиб юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРШИН I Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг).

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби; газ, газчўп.

Ўз аршини билан ўлчамоқ Ўз нуқтаи назари, ўз ўлчови билан баҳоламоқ. *Ҳар ҳолда, кимки ким ҳақида ёзмасин, ўша одамнинг ўзига ўхшашини хоҳлайди, бошқача айтганда, ўз аршини билан ўлчайди.* М.М.Дўст, Лолазор.

АРЬЕРГАРД [*фр.* arriere – орқадаги + garde – соқчи, қўриқчи] Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш вақтида асосий кучларнинг кетидан борувчи ва уларни душмanning орқадан келиб ҳужум қилишидан сақловчи аскарний қўшилма, қисм. *Учинчи октябрь кун кечаси душман марказ группасининг арьергард қисмлари Чайка дарёси бўйига чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРҚИРАМОҚ *фольк.* Қудратли товуш чиқармоқ, наъра тортмоқ, пишқирмоқ. *Арқираган эрдай бўлиб, борди девларнинг устига.* «Маликаи айёр». *Арқираган шердай бўлиб.* *от кўй арабнинг устига.* «Юнус пари».

АРҚОН Зиғир, каноп, наша пояси толаларидан, ипдан ёки жундан эшиб тайёрланган, боғлаш учун ишлатиладиган буюм; арғамчи. *Қил арқон. Жун арқон. Каноп арқон. Илон чаққан ола арқондан кўрқади.* Мақол. ■ *Матпано шуни ўйлаб, арқонни омоч дастасига чирмади.* С. Сиёев, Аваз.

Арқон солмоқ *этно.* Янги келаётган келинчак йўлини арқон билан тўсмоқ (келин олиб кетаётганлардан пул, рўмол ва ш.к. лар олиш мақсадида). «*Арава пойга*»нинг гумбури, *аравакашларнинг қийқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бо-*

раркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар. Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйнига арқон солгандай айн.** *бўйнидан бойлагандай.* қ. **бўйин.** **Арқонни узун ташламоқ** Бировнинг ноўрин, ножўя хатти-ҳаракати учун танбеҳ беришда, қўлга олишда шошмай, «ўзига қўйиб бериб» иш тутмоқ. **Арқонини устига ташлаб юбормоқ** Сафдан чиқармоқ, ҳайдаб юбормоқ. *Ячейка унинг арқонини устига ташлаб юборган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРҚОНЛАМОҚ Ўтлаш учун узун арқон билан қозиқ ёки бошқа нарсага боғлаб қўймоқ (уй ҳайвонларини). *Отни бедапоёга арқонламоқ.* ■ *Бир деҳқон сизирини ёп-зовур четига арқонлаб қўйган экан, илон чақиб ўлибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АРҚОҚ *тўқм.* Газламанинг ўриши билан кўндалангига кешишувчи иплари. *Уриш-арқоғи мустаҳкам мато аъло тўқилгуси.* Воқиф.

АРҒАМЧИ *шв.* Арқон. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. ■ *Кал ўроғи билан арғамчисини бир кўкатнинг тагига беркитибдида, товушини чиқармай ётаверибди.* «Зумрад ва Қиммат».

АРҒИМЧОҚ I Дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига икки учини боғлаб осилган арқон; ҳайинчак. *Арғимчоқ солмоқ.* *Арғимчоқ учмоқ.*

2 Умуман, шундай учиб ўйнаш учун ишланган мослама, қурилма. *..арғимчоқларни тўла таъмирдан чиқариб, болаларга ҳадя этишди.* Газетадан.

АРҒУВОН [*ф.* ارغوان] **I** Ёғоч ўймакорлигида ишлатиладиган, баҳорда очиладиган қирмизи гулли бир дарахт (бурчоқдошлар оиласига мансуб дарахтлар туркуми). *Ибодилла.. отни бино олдидаги қатор арғувон дарахтларининг бирига боғлаб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Шу дарахтнинг гулига ўхшаш, қирмизи ранг. *Арғувон юз. Арғувон шафақ.* ■ *Юзларинг олмадек ёнар, гунчаи арғувонмусан.* Машраб.

АРҒУВОНИЙ Арғувон гули рангли. *Қўйди уфқнинг пиёласига Арғувоний бодасини шом.* «Ёшлик».

АРҒУМОҚ, арғумоқ *от* Зотли чопқир отларга берилган умумий ном. *..бахмал ёпқичли арғумоқлар кўкка сапчийди.* С. Сиёев, Аваз. *Остимда ўйнайди арғумоқ отим.* «Маликаи айёр».

АСАБ [а. عصب — нерв; пай, томир] **1** анат. физиол. Бош ва орқа миядан барча аъзоларга тарқалган ва уларнинг фаолиятини бошқариб турадиган жуда ингичка нерв томирлари тизими ва шу томирларнинг ҳар бири. *Ўзи ёш, асаблари бутун.* С. Зуннунова, Олов.

2 Организм фаолияти ва инсон хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган шундай тизимлар мажмуи.

3 Шу тизимлар мажмуининг ҳолати. *Бо-бошнинг таранг асаблари бўшашиб, енгил тортди-да..* А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. *Гўзал манзара руҳингизни бардам, асабларингизни осойишта қилади.* «Саодат».

4 Асабий ҳолат. *Адолат асабдан титраб, бошини ушлаб, ўтириб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Асабига тегмоқ Асабини қўзғатмоқ, гижинтирмоқ, жигига тегмоқ. *У Карим билан Мехрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Асаби бузилмоқ** Кайфияти ёмон томонга ўзгармоқ. *Бўлар-бўлмасга асабинг бузилмасин.*

АСАББОЗЛИК Асаб билан ўйнашиш. *Э, каттаконинг билан қўшмозор бўл, деб ўйлади Яхшибоев, бунақа асаббозликда соғайиб бўладими.* М.М.Дўст, Лолазор.

АСАБИЙ 1 Салга асабийланаверадиган, бўлар-бўлмасга қизишиб, тутақиб кетадиган; зардаси тез, жиззаки. *Асабий киши. Асабий бола.* ■ *Отам асабий одам эди. Шундай бўлса ҳам, мени қаттиқ урмаган ва ёмон.. сўкмаган эди.* С. Айний, Эслаликлар.

2 Асабларнинг қўзғалиши билан боғлиқ. *Асабий ҳолат. Асабий товуш.* ■ *-Бегонадан ҳам баттарсиз! — қизишиб кетган Ҳолисанинг лаблари асабий титради.* С. Нуоров, Нарвон. *Юзини асабий тимдалаётган онасининг аҳволига ачинибми, аёл жаҳлдан тушиди.* «Ёшлик».

АСАБИЙЛАНМОҚ айн. **асабийлашмоқ**. *-Нима қилай, қўлимдан келган бутун яхшиликни қилиб кўрдим, — чой хўлади Маҳмудов ва асабийланиб, титраб, ғазаб билан сўзда давом этди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йнгит.

АСАБИЙЛАШМОҚ Асаби қўзғамоқ, асабий ҳолатли бўлмоқ. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У*

нимадандир асабийлашиб, тез-тез қошини чимирар, йигинга тезроқ якун ясашга ошиқар эди. Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

АСАБИЙЛИК Асабий ҳолат. *Элбек ўз кабинетига қайтгандан кейин асабийлик билан нари-бери юриб, узоқ ўйлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

АСАБИЯТ 1 айн. **асаб**. *Унинг асабиятга тегувчи.. сўзлари ҳар куни Саидийнинг еганини заҳар-заққумга айлантирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Асабий ҳолат; асабийлик. [Ҳакимбой-ваччининг] *Ранги ўчган.. ҳаракатларида кўрқув ва асабият.. сезилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АСАД [а. اسد — арслон, шер] **1** (А — катта) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Сунбула буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи (22 июль — 21 август оралиғига тўғри келади). *Кекса пахтакорларимиз «асад — гўзани ясат» дейдилар. Саратонда сув қўй, Асада тинч қўй.* Мақол.

3 Асад (эркаклар исми).

АСАКА (А — катга ҳарф билан) Жой номи. **Асакаси кетмайди** Кам бўлиб қолмайди. *Шу ердан жой ажратилса, кимнинг асакаси кетибди..* Газетада.

АСАЛ [а. عسل] **1** Ўсимликлар гулидаги шира (нектар)нинг ишчи асаларилар организида қайта ишланишидан ҳосил бўладиган ширин, суюқ озиқ маҳсулоти. *Меҳнат қилиб топганинг — қанду асал тотганинг.* Мақол. ■ *..кунига уч маҳал бир стаканига бир ош қошиқдан асал аралаштириб ичган маъқул.* «Саодат».

2 кўчма Жуда ширин нарса ҳақида. *Куз ойлари бошланишида бу ерда ҳовли атрофидаги етинқираган мевалар, сўридаги ҳусайни узумлардан асал томиб туради.* Туйғун, Дўстлик севинчлари. *Ҳа, ўзимизниқидан: Қорабулоқнинг.. сувини ичади-ю, асал бўлиб кетмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Асал (хотин-қизлар исми).

АСАЛАРИ Ўсимликлар нектарини йиғиб, асалга айлантирувчи ари. *Асалари ўзининг ҳалокати билан атроф муҳит зарарланганлиги ҳақида ташвишли хабар беради.* «Фан ва турмуш».

АСАЛАРИЧИ Асал олиш учун асалари урчитиш, уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи шахс; асаларичилик мутахассиси.

АСАЛАРИЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг асал олиш учун асалари урчитиш ва уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи тармоғи. *Янтоқ қишлоқ хўжалигида ем-хашак сифатида ишлатилиши билан бирга асалари-чиликда ҳам асқатади.* «Фан ва турмуш».

АСАР [а. اثر — аломат, белги, нишон] **1** Бирор нарсадан қолган ёки ундан дарак берувчи белги. *..танада хасталик, шикастланиш ёки зарарланиш белгиларидан асар ҳам йўқ эди.* Газетадан. *Илгарилари анҳорларни тўлдириб оққан зилол сувлардан бугун асар ҳам йўқ.* Газетадан.

2 Киши ёки нарса ҳолати, фаолиятини ўзгартирувчи ташқи омил; таъсир. *Асари тегмоқ. Асари урмоқ.*

Асар қилмоқ **1)** таъсирини ўтказмоқ, таъсир қилмоқ. *Дори асар қилмади.* ■ [Кумуш:] *..айниқса мусофирчилигим ёмон асар қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отнинг ориқлиги асар қилиб, ғадир-будур ерга бориб, суруниб йиқилди.* “Гўрўғлининг тугилиши”; **2)** кўчма қаттиқ тегмоқ; нашъа қилмоқ. *Абдулазиз баққолга қайнисининг ундан ҳазар қилгандай, “баққол” деб сансираб гапириши қаттиқ асар қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ижодий меҳнат маҳсули. *Адабий асар. Босма асар. Илмий асар. Саҳна асари. Му- сиқа асари. Танланган асарлар тўплами. Асар ёзмоқ. Асар яратмоқ.* ■ *Отажон Ҳошимов- нинг кўп асарлари, суд ишига ҳеч қандай ало- қаси бўлмаса ҳам, йўқотилди.* «Фан ва тур- муш». *Рассом 50 йиллик ижоди давомида кўп-лаб графика асарлари яратди.* Газетадан.

АСБЕСТ [лот. asbestos — ўчмайдиган, емирилмайдиган] Ўтга чидамли, кислота ва ишқор таъсир қилмайдиган, иссиқлик ва электрни ўтказмайдиган толали минерал; тошпахта.

АСБОБ [а. اسباب — сабаблар] Умуман, фаолиятда ишга солинадиган, фаолият учун хизмат қиладиган нарсалар: қурол- ароғ, уй-рўзғор буюмлари ва б. *Уруш ас- боблари. Қишлоқ хўжалиги асбоблари. Ду- радгорлик асбоблари. Чолғу асбоблари. Жар- роҳлик асбоблари, Косибчилик асбоблари. Иситиш асбоблари.*

АСБОБ-АНЖОМ [асбоб + ф. انجام — охир, оқибат; ижро] Асбоб ва анжомлар мажмуи. *Унинг ўз таърифича, бу сўзлар ил- га- ри бизнинг ҳаётимизда мутлақо бўлмай, эн- дигина оммалашаётган фанлар ва техника*

қуроллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «ўзбекча атамаси» эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АСБОБСОЗЛИК Турли асбоблар ишлаб чиқариш, саноатнинг шу иш билан шу- гулланувчи тармоғи. *Асбобсозлик заводи. Ас- бобсозлики ривожлантирмоқ.*

АСБОБ-УСКУНА Асбоб ва ускуналар мажмуи. *Завод асбоб-ускуналари.*

АСЕПТИКА [юн. а — инкор қўшимчаси + septikos — йирингли] Йирингли жароҳат- ларга инфекция туширмасликка қаратилган чора-тадбирлар тизими.

АСИЛ [а. اصیل — насли, зотли] **1** Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф (қалбаки, паст эмас). *Асил мол. Асил шойи. Асил буюм. Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол. ■ *Оёққа чулғов қилсанг ҳам, асил ипак бўз бўлмас, деб шуни айтади.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Кеп қолинг, лалми қовун, мрамар тар- вуз.. сабзининг асили.* Газетадан.

Асил тош Қимматбаҳо тош (мас., лаъл, зумрад, бриллиант).

2 кўчма Яхши хислатларга, фазилатлар- га эга бўлган; олижаноб, бебаҳо; соф, пок. *Асил одам. Асил фарзанд.* ■ [Комилов Қо- дирга:] *Яна бўрқ ол десам, бош олиб юрма! Дадавой ака каби одамлар бизга керакли одамлар. Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асил кўринади.* Уйғун, Навбахор.

3 Асил (эркаклар исми).

АСИЛЗОДА Феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга ман- суб шахс; оқсуяк.

АСИММЕТРИК Симметрик бўлмаган, симметриясиз; *зид. симметрик.*

АСИММЕТРИЯ [юн. asymmetria — ўлчо- ви бир хил эмаслик] Симметриянинг йўқ- лиги ёки бузилганлиги; симметриясизлик; *зид. симметрия.*

АСИР [а. اسير — тутқун, банди; мафтун, шайдо] **1** Уруш вақтида душман қўлига ту- шиб, озодликдан маҳрум бўлган шахс; банди. *Асир олмақ. Асир тушмоқ. Асирларни алмаш- моқ.* ■ *Турдиев асирни тўғри батальон шта- бига олиб жўнади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *-Кўрбоши қани? — деб сўради Ботирали ҳамон қўл кўтариб турган асирлардан.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Тўхона қурилишида, биз билан бир- га, асир тушган австралиялик солдатлар ҳам ишларди.* А. Толибов, Ҳақиқат енгди.

2 кўчма Тутқун, банди ҳолатида яшов- чи шахс. *Тўрт девор асири бўлиб ўтирган аёл-*

лар бундай пайтларда каттакон боғда қафасдан чиққан куш сингари яйрар. Х. Ахророва, Орифнинг давлати.

3 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсага ўзини бутунлай топширган, унинг «қули» ҳолатидаги шахс. *Мана шу кундан бошлаб Йўлчи шу қизнинг асири, мафтунни бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Асир қилмоқ (*ёки этмоқ*) 1) душманни қўлга туширмоқ, асир олмоқ; 2) *кўчма* ўзига тортмоқ, жалб этмоқ, мафтун, шайдо қилмоқ. *У [Ҳаловат] хаёл суриб қолди, эҳ, хаёллар.. сиз кишини асир этишга нақадар устасиз.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

АСИРА Асир аёл. *Ҳасан ота ўлгач, Сожида чин етимлик гирдобида асира бўлди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

АСИРЛИК Асир ҳолат. *Асирлик даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АСКАР [*а. عسكر* — лашкар, қўшин] 1) Ҳарбий хизматдаги шахс. *..бир гуруҳ ота-оналар Қашқадарё вилоятидаги аскарларнинг ҳаёти билан танишиш мақсадида келдилар.* Газетадан.

2) Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки уларнинг бир қисми; қўшин, армия.

Отлиқ аскар тар. Иккинчи жаҳон урушидан олдин от билан хизмат қилувчи аскар, қўшин. *Қоронғида отлиқ аскарларнинг қанчалигини билмаган эканман..* Файратий, Унутилмас кунлар. **Қизил аскар тар.** Совет армиясининг ва унга мансуб жангчининг урушдан олдинги номи.

АСКАРБОШИ Катта аскарый қисм бошлиғи, саркарда. *Остонақул додхоҳ ва аскарбошилар қилчларини пешоналарига тўғри-лаб таъзим қилдилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

АСКАРИЙ Аскарга, қўшинга оид, ҳарбий. *Аскарый қисм. Аскарый қўшилмалар. ■ Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарый хизматга чақирилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АСКАРЛИК Ҳарбий хизмат, аскар хизмати. *Аскарликка олмоқ. Аскарликка чақирмоқ. ■ Аниқ билган одамларнинг айтишига қараганда, Мадрайим аскарликка ўзи ариза берган ва ҳатто бунинг кетидан хийла овоза бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Улар аскарликка от тайёрлаши керак экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АСКАРЧА *рвш.* Ҳарбийларча, ҳарбий-часига. *Аскарча юриш.*

АСКЕТ [*юн. asketes* — машқ қилувчи; зоҳид] Аскетизм тарафдори, тарки дунё қилган киши; зоҳид.

АСКЕТИЗМ 1 Ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечишни, тарки дунё қилишни, зоҳидликни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария.

2 Эҳтиёжларни қондиришдан, ҳаёт лаззатларидан, ҳамма дунёвий ишлардан, бахтсаодатдан воз кечиш, тарки дунё қилиш; зоҳидлик, гўшанишинлик.

АСКИЯ [*а. ازكيا* (*бирл. زكى*) — зийраклар, закийлар] 1) Ўзбек халқ оғзаки ижодининг бир жанри бўлиб, унда сўз ўйинига, қочириқларга асосланган ҳолда икки ёки ундан ортиқ киши ёки тарафлар мусобақалашади. Аския, одатда, тўй-томоша, сайл, зиёфат каби йиғинларда ўтказилади. *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Латифа, лоф, аския, топишмоқ ва мақол жанрлари янги воқеликни ўзига хос ихчам шаклда акс эттиради.* «ЎТА».

Аския айтишмоқ Шундай мусобақада (аскияда) тарафкаш сифатида қатнашмоқ. **Аския қилмоқ** 1) *айн.* аския айтишмоқ; 2) сўз ўйини, қочириқлар билан масхара, майна қилмоқ.

2 с. т. Аскиябоз, аскиячи лақаби.

АСКИЯБОЗ Аскияга уста, аския айтиш-ни яхши кўрадиган ва айтадиган одам. *Аскиябоз ва масхарабозлар тўй маъракисига жон киргизиб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯБОЗЛИК Аския айтишиш. *Мулла Наби.. чапани йигитлар билан чойхонадан чойхонага юриб, аскиябозлик, улфатчилик билан умр кечира бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..ҳазил-ҳузул, кулги, ана аскиябозлигу мана аскиябозлик.* «Ёшлик».

АСКИЯЧИ *айн.* аскиябоз. *Буларга.. колхозчи ҳаваскор ашулалчилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят, тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронги тушгунча давом этди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АСЛ [*а. اصل* — келиб чиқиш] от 1 Келиб чиқиши, келиб чиқиш эътибори билан қарашлилиги; насли, таги. *Мен аслимни, чўпон,*

сенга айтайин, Кўҳи Қофда Ойша пари боласи. «Ойсулув». Мадамнинг асли кимлигини, Тожибой уни қачондан танишини суриштирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келиб чиққан (асос) жойи. *Асли тошкентлик.* ■ Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан. А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

3 Яратилишдаги, бош, дастлабки. *Асл нусха.* ■ Бундан икки йил аввал хон саройининг ички бинолари таъмирланиб, асл ҳолига қайтарилган эди. Газетадан.

4 сфт. Чин, чинакам, ҳақиқий. *Асл муддао.* Асл ном. ■ Тотабек, уялмай, тортинмай жавоб берингиз, бу гал Тошкентдан чиқишингиздаги асл мақсадингиз нима эди? А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Билим олишга асл йўл энди очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АСЛАН [а. اصلا — аслига кўра] кам кўл. Келиб чиқиш жиҳатидан, насл-насаб томонидан.

АСЛАҲА [а. اسلحه — қуроллар] Уруш-жанг қуроллари, қурол-яроғ. *Уруш аслаҳалари. Ҳарбий аслаҳа.* ■ Лашкарлар.. ёв-яроғини ғамлаб, ҳар ким ўз аслаҳасини олиб, жўнашга ҳозирлик кўрди. «Маликаи айёр».

АСЛАҲА-АНЖОМ Уруш-жанг учун керакли қурол-яроғ ва анжомлар. -Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин янги кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди,— деди генерал. Ойбек, Қуёш қораймас.

АСЛАҲАХОНА I эск. айн. арсенал I.

2 кўчма Уруш эҳтиёжлари учун яроғ-аслаҳа ва керак-яроғлар етказиб берадиган база. *Бунинг устига, Афғонистон ҳудуди ва чегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳахонасига айланган.* Газетадан.

АСЛИ I Асл с. 3-ш. шакли. *Одамларнинг яхшиси — ғазаби секин келиб, аслига тез қайтадиганидир.* «Фан ва турмуш».

2 айн. асл 1, 2. Ҳилолий Равшанбекнинг асли зотини сўраб.. бир сўз деди. «Гўрўғлининг туғилиши». *Асли ўсган ерим менинг Кўйистон.* «Маликаи айёр».

3 Ҳақиқат эътибори билан; аслида. *Қарови биздан бўлгани билан.. мол асли Жовливойиники.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Ганнинг қисқаси, таомилимизда асли бор бўлиб, сўнгги даврларда истеъмолдан чиқиб кетган.* Газетадан.

4 Одатга кўра, табиатан; аслида. *Дадам асли хатни онда-сонда ёзади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 мод. с. вzf. Фикрнинг тўғрилигини (сўзловчининг шундай муносабатини) билдиради; аслида. *Асли, либос эмас, улуғдир одам.. Воқиф. Асли, одам насли девдан улуғдир..* «Маликаи айёр».

АСЛИДА айн. асли 3-5. *Аслида бу хурсандчилик Рамазон ойи кириб келиши билан бошланади, десам муболаға бўлмайди.* Газетадан. *Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгли сўраш учун борилади, аслида.* Газетадан.

АСЛИЙ: аслий сифат тли. Предметнинг белги-хусусиятларини бевосита англаувчи сифат, туб сифат (мас., оқ, яшил, енгил, иссиқ, совуқ).

АСЛО [а. اصلا — бутунлай.. эмас] юкл. Таъкид, кучайтирув ифодалайди. *Асло мумкин эмас.* ■ *Ҳаёсизда ор бўлмас, асло вафодор бўлмас.* «Кўшиқлар». *Зебихоннинг отаси қизининг нозига қарайдиган кишими? Йўқ, асло йўқ!* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Юртим, сенга шеър битдим бу кун, қиёсингни топмадим асло.* А. Орипов.

АСНО [а. اثنا — замон, вақт; замон ораси] кт. кўм. (асно, аснода, асносида шаклларида) Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган вақтга оидликни билдиради. *..ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди.* «Ёшлик». *Сўхбат асносида ён чўнтагидан махорка олиб, оддий қоғозга авайлаб ўрай бошлади.* Газетадан. *Шу аснода бир қора мушук лип этиб, ўзини ташқарига олди.* «Ёшлик».

АСО [а. عسا — таёқ, ҳасса] эск. айн. ҳасса. *Соялар тагида — дилкаш сўхбатда Асога суянган кексалар қатор.* Миртемир.

АСОВ I Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ювош тортмаган. *Асов тую.* ■ *Кулги учун бўлса керак, ноиб.. уни асов бир отга миндирган эди.* С. Айний, Судхўрнинг ўлими. *Чўлга ўрганган асов кўй оғлини қабрдоқ юбореудай типирчилайди.* С. Аҳмад, Қадрон далалар.

2 кўчма Инсон иродасига бўйсундирилмаган, жиловланмаган (табиат кучлари ҳақида). *Норин. Шўх дарё, асов дарё. Тутқич бермас телба дарё.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АСОРАТ I [а. اسارت — асирлик, тутқунлик] Озодлик (эрк) дан маҳрумлик, тутқунлик. [Фурқат] *Жуда кўп асарларида зулм ва асорат исканжаларида инграган меҳнаткаш халқнинг орзу-умидини куйлади.* Газета-

дан. *Адолат бошинга озодлик байроғини илди, Асоратдан қутулган меҳри дарё, меҳрибон ўлкам. Воқиф.*

АСОРАТ II [a. اثار — излар; қолдиқ] 1 Одатда, салбий таъсир. *Узоқ, оғир йўл ва жадал юришининг асорати бўлса керак, отларнинг сағриси совундай кўпириб турибди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *тиб.* Бирор нарсадан қолган ёмон оқибат; асар. *Грипп ва у қолдирадиган асоратнинг олдини олиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим. Газетадан. Аёллар болани олдиришга... шошилишади-ю, бунинг қандай асоратлар қолдириши ҳақида ўйлаб ҳам кўришмайди. «Саодат».*

АСОС [a. اساس — негиз; манба] 1 Нарсанинг барча қисмларини тутиб ёки кўтариб турувчи қисми, таянчиги. *Шамдон асоси. Станок асоси.*

2 Ижтимоий ҳаёт ёки табиат ҳодисаларининг негизини ташкил этган нарса; таянч, негиз, пойдевор. *Илмий асос. Назарий асос. ■ Ижодий меҳнат кадр-қимматининг ҳуқуқий асосларини яратиш керак. Газетадан.*

Асос солмоқ Асосини яратмоқ, юзага келтирмоқ. *Шаҳарга асос солмоқ. ■ Демак, бундан беш минг йил муқаддам асос солинган деҳқончиликда шולי ҳам бўлиши керак. К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик. Камол Иқоний асос солган иқония тармоғи тарикат шажарасининг Зангиота тармоғидан бошланади. «Фан ва турмуш».*

3 (фақат кўпл. шаклида) Бош қоидалар, элементлар, асосий принциплар. *Фан асослари. Кимё асослари.*

4 Содир бўлган ёки қилинган иш-ҳаракат, айтилган фикр ва ш.к. ни далилловчи нарса. *Мен бу ишнинг ишини текшириб кўрдим. Маҳкамни айблашга асос тополмадим. Н. Сафаров, Уйғониш. -Ишонишга асос бор, — деди Рамазонов дадиллик билан. «Шарқ юлдузи».*

5 *ким.* Кислоталар билан ўзаро таъсир қилиб, туз ҳосил этадиган бирикма.

АСОСАН *рвш.* 1 Асос эътибори билан, умуман олганда. *Тўғон участкасида ер иши асосан битди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Республикамизда кўп болали оналарнинг катта қисми асосан қишлоқларда яшайди. «Саодат».*

2 (ж.к. с. билан) кўм. *взф.* Сабаб, асос муносабатини билдиради; кўра, биноан. *Қонунга асосан. Буйруққа асосан бажармоқ.*

АСОС(И)ДА 1 **Асос** с. ў-п к. шакли. *Бу гапнинг асосида жуда кўп маъно бор. Сўзлашувдан.*

2 *кўм. взф.* 1) сабаб, асос муносабатини (маъносини) билдиради; кўра, биноан. *Қонун асосида. Лойиҳа асосида қўрмоқ. ■ Жамиятимизнинг рисоладагидек қонунари асосида яшашни ўрганиямиз. Газетадан.; 2) ҳаракат-ҳодисанинг йўли, тарзини билдиради; йўли билан. Шу асосда. Шерикчилик асосида. ■ ..институтларнинг ташкилот ва муассасалар билан хўжалик шартномалари тузиш асосида олиб бораётган тадқиқотлари кўлами тобора кенгаймоқда. «Фан ва турмуш».*

АСОСИЙ 1 Аҳамият эътибори билан муҳим, бирламчи. *Асосий вазифа. Асосий масала. ■ Конкурсда ёш тадқиқотчиларнинг диққати фан ва техниканинг энг асосий ўнналишларига қаратилгани намоён бўлди. «Фан ва турмуш».*

2 Асос ҳисобланувчи, асосида ётувчи, белгиловчи. *Асосий фонд. Асосий хулосалар. ■ Мумдан ясалувчи валиклардан нусха олиб бўлмайди, фонографнинг асосий камчилиги ана шунда эди. «Фан ва турмуш». Чекиш энг оғир касалик — қон томирларининг тиқилиб қолишига асосий сабабчи ҳисобланади. Газетадан.*

3 Шахсни иш-фаолият жиҳатдан белгиловчи, унинг ҳаёти асосан боғлиқ бўлган. *Асосий касб. Асосий иш жойи.*

4 *ким.* Асос ва кислоталарнинг ўзаро таъсирдан ҳосил бўлган тузлар. *Асосий тузлар. АСОСЛАМОҚ* 1 Далил-исботлар билан мустаҳкамламоқ. *Ўз фикрини асосламоқ. Лойиҳани асосламоқ. ■ Арасту [Аристор] Ернинг шарсимон тузилиши ҳақидаги таълимотни кенгайтирди ва асослади. «Астрономия».*

2 *кам кўлл.* Асос солмоқ, пойдевор қўрмоқ, бошлаб бермоқ.

АСОСЛАНМОҚ 1 **Асосламоқ** *фл. мажҳ. н. Давво тўла асосланди. Асосланмаган мулоҳаза.*

2 Асосида иш кўрмоқ; таянмоқ, суянмоқ. *Мана шу ўлка сунбий сўғоришга асосланган энг ҳосилдор деҳқончиликнинг ватани бўлган. К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик. Аёлнинг берган таъриф ва тафсилотларига асосланиб, ҳожатбарор «юлдуз»ни тутиб келтиришди. Газетадан.*

АСОСЛИ 1 Етарли асосга эга бўлган, далиллар билан мустаҳкамланган, исбот қилинган. *Асосли хулоса. Асосли давво.*

2 Асоси, таянч қисми бўлган. *Чўян асос-ли лампа.*

АСОССИЗ 1 Етарли асоси бўлмаган, далиллар билан мустаҳкамланмаган. *Асоссиз хулоса. Асоссиз таъна. Асоссиз далил. Асоссиз гумонсираш.*

2 Ноҳақ. *Асоссиз хафа бўлмақ.*

АСОСЧИ Бирор нарсага асос солган, пойдевор қурган шахс; бирор нарсани барпо қилган, таъсис этган ёки бошлаб берган киши; яратувчи. *Бутун дунё олимлари Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг сафдошларининг фанга улкан ҳисса қўшганликларини тан олиб, уларни жаҳон илм-фани асосчилари сифатида ҳурмат қиладилар.* Газетадан.

АСОТИР [а. اساطير — ривоятлар, уйдирмалар] Ривоятлар. *..Жамшид афсона ва асотирларини ўқиганда жуда ҳам жонли чиқаради.* А. Қодирий. *Фирвонлик Маллавоӣ. Ўлонлар жаҳон халқларининг қадимий тасаввурлари ва асотирларида сезиларли ўрин тутади.* Газетадан.

АСОТИРИЙ Асотирга оид, ривоятларга асосланган, турли афсона, нақллар асосидаги. *Биз қўйида аждодларимизнинг асотирий дунёқарашидаги илон тотеми билан бевосита боғлиқ айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан.

АСП [ф. اسپ — от] 1 шв. От. *Майдонда ўйнаткин аспу тозингни.* «Равшан».

2 шахм. От шаклидаги сипоҳ; от. *Аспни юрмақ.*

3 айн. от П 2. *Унинг йили асп.*

Асп йили айн. от йили. қ. от, йил.

АСПАЛАСОФИН с. т. қ. **асфаласофилин.**

АСПЕКТ [лот. aspectus — нуқтаи назар; кўриниш] Нарса-ҳодиса, тушунча ва ш.к.нинг ўрганилишига асос бўладиган нуқтаи назар. *Масалани турли аспектда текширмақ.*

АСПИЖАЛЛОБ [ф.+а. اسپ جلاب — от сотиб олиб келувчи] эск. От олиб сотувчи савдогар.

АСПИРАНТ [лот. aspirans, aspirantis — интилувчи] Аспирантурада шуғулланувчи, яъни номзодлик диссертацияси устида иш олиб борувчи шахс. *..Институт биносига кирди-да, тўпта-тўғри аспирантлар ўтирадиган умумий хона эшигини очди.* Мирмуҳсин. Умид.

АСПИРАНТКА Аспирант аёл.

АСПИРАНТУРА Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми, олий малакали илмий ва илмий-педагогик ходим-

ларни (фан номзодларини) тайёрлаш тизими. *Аспирантурага қабул қилинмоқ. Аспирантурани тамомламоқ.*

АСР I [а. عصر — давр, замон] Юз йиллик давр, юз йил. *Йигирманчи аср. ■ Утган асрнинг сўнги кузи Қорабулоққа очиқ чеҳра билан келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу дарахтлар бир неча аср умр кўрган.* Ойбек, Нур қидириб.

АСР II [а. عصر — тушдан кейинги, қуёш ботишига яқин вақт] Қуёш ботиш чоғидан бир соатча олдинги пайт ва шу пайтда ўқиладиган намоз. *Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртaroқ ҳукумат аскари билан халқ орасида уруш бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баззоз дўконини катта ўғлига қолдириб, ҳар кун аср намозини уйига келиб ўқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСРАМОҚ I Ёмон таъсирдан, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ. *Мақсадимиз элни асраш. ■ Шундан буён Унсин йиғлайди. Шокир ота: «Золимнинг зулмидан асра!» деб Йўлчи учун қайғуради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ бўлиш ва ш.к. га қўймай, эҳтиёт ҳолда тутмоқ. *Ўғли Муҳаммад Расул Мирзабоши отасидан қолган ва ўзи тўплаган икки мингдан зиёд.. китобларни ҳеч кимга бермай, келажак учун асрайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оролни асраш комитетининг ташаббуси билан Ўзбекистон мелиорация ва сув хўжалиги вазири К. Сапаев билан учрашув бўлиб ўтди.* Газетадан.

3 Бирор мақсадда парваришлаб қарамоқ; боқмоқ. *Мол асрамоқ. Қуш асрамоқ.*

АСРАНДИ Бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган. *Асранди бола. Асранди ўғил. Асранди қиз. ■ Лиза ўн учга кирган бўлса ҳам, ўзининг асранди эканлигини мутлақо билмайди.* Н. Назаров, Замон.

АСРДОШ Бирор шахс билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган шахс; замондош. *Навоийнинг асрдошлари. ■ Эй, жаҳонга арзиган инсон, Асримизга асрдош бўлган, Кўнглимизга чин сирдош бўлган.* Э. Аббос.

АСРИЙ кт. Асрлар бўйи яшаб, давом этиб келаётган. *Асрий обидалар. Меҳнаткашларнинг асрий орзулари. ■ Чўққиси булутлардан ошган асрий тоғлар, ер юзига мангу нур сочиб турган тўлин ой ва чарақлаб*

турган сон-саноқсиз юлдузларга ҳасад билан қарайди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АСРОР [а. اسرار — сирлар] **1** Эск. кт. Сир; сирлар. *Зайнаб энди ўз асrorини, Армонини, истак, зорини Опасига этиб ошқора, Қилмоқчидир дардига чора.* Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. *Сергей Қобилнинг юрасида кўмилиб ётган сиру асrorини билиш учун олисдан гап бошлашга қарор берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Асror (эркаклар исми).

АСРЧИЛИК: **ўрта асрчилик** Тарихда 5–15-асрларни ўз ичига олган давр ва шу даврга хос ҳамма нарса. *Мавзу устида узоқ.. сўзлаб, шеърдаги эскилик, ўрта асрчилик, сунъийликка кескин қарши чиқди.* Ойбек, Нур қидириб.

АССАЛОМ [а. السلام — тинчлик; соғлиқ] **1** Тўғри шакли: ассалому алайкум қ. алайкум.

2 Салом йўллов, қутлов шакли. *Ассалом, тошкентлик уста пахтакор, Мирзачўл бағрига келтирдинг баҳор.* А. Пўлат.

АССАМБЛЕЯ [фр. assemblee — мажлис, йиғилиш] **1** Халқаро ташкилотларда баъзи раҳбарлик органлари номи (мас. *Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси*).

2 Йиғилиш.

АССИМИЛЯЦИЯ [лот. assimilatio — ўхшатиш, қиёс, тенглаштириш] **1** биол. Ўсимлик ёки жонивор организми фаолияти жараёнида ташқаридан қабул қилинган моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирилиши, ҳазм қилиниши.

2 Бир халқ (ёки унинг бир қисми)нинг бошқа бир халқ урф-одатларини, маданияти ва тилини ўзлаштириб, ўз тили, маданияти ва миллий онгини йўқотиши натижасида ўша халққа қўшилиб кетиши.

3 тлш. Бир товушнинг бошқа бир товуш таъсирида ўхшашлик (бир хиллик) томон ўзгариши. Масалан: *ошии < ошни, туссиз < тусиз*.

АССИСТЕНТ [лот. assistens, assistentis — қатнашаётган, ёрдамлашаётган] **1** Мутахассиснинг ёрдамчиси. *Профессор ассистенти.* ■ -Курсини берироқ сурунг, — деди ассистентга кўзини аппаратдан узмаган ҳолда. Ҳ. Аҳмар. Омонат.

2 Олий ўқув юртларида кичик ўқитувчилик лавозими ва шу лавозим эгаси.

АССИСТЕНТЛИК Ассистент иши, лавозими. *Ассистентлик қилмоқ.*

АССОРТИМЕНТ [фр. assortment — терма, йиғма, тўплам, сараланган] Товарларнинг турли хиллари, номлари ва навларига кўра тўплами. *Корхонани реконструкция қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини кенгайтириш бўйича дадил қадам ташланди.* Газетадан.

АССОЦИАЦИЯ [лот. associatio — қўшилма, бирлашма] **1** Умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифоқ. *Ўзбекистон Бухгалтерлар ва аудиторлар ассоциацияси сизни ўқишга таклиф қилади.* Газетадан. *Ассоциациянинг асосий вазифаси йўлбошчимиз судлар фаолияти моҳиятини тубдан ўзгартириш борасида қўйган вазифаларни изчиллик билан бажаришдан иборатдир.* Газетадан.

2 псих. Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик актлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйғулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок. *Ўхшашлик натижасидаги ассоциация.*

АСТА рвш. **1** Паст тезлик билан; секин. *Шоқосим ўрнидан турди, этагининг чангини қоқиб.. ўз чайласи томон аста жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўқай устига тун қоронғилиги аста бостириб келаётган пайтда, у қамишлар орасидан чиқди.* С. Аҳмад. Уфқ.

2 Паст даражадаги товуш билан; секин. *Мирзакаримбой яна уишайиб тикилди, аммо маслаҳатгўйлик билан аста гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Сезилар-сезилмас даражада, шундай хатти-ҳаракат билан, секин. *Аста кўзини очмоқ. Эшикни аста ёпмоқ.* ■ *Аҳмад дик этиб туриб, елкамга аста уриб кўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АСТА-АСТА рвш. Секинлик билан, секин-аста. қ. **секин** ва **аста**. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча энгилашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қизлар бўлса, нималарнидир аста-аста сўзлашиб, пиқир-пиқир кулишарди.* Ойдин, Келин ўғил туғди.

АСТАР [а. استر — ёпинчиқ, парда; ф. Астер — ичдан тикилган мато] Кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал. *Буз астар. Курнанинг астари.* ■ *Учап қўлини силтаб тортди, кейинги силташда тўнининг астари «тирр» этиб йиртилди.* «Ёшлик».

АСТАР-АВРА Астар ва авра.

Астар-аврасини ағдармоқ айн. авра-астарини ағдармоқ қ. авра-астар.

АСТАРЛИК Астар қилишга ярайдиган; астарбоп. *Астарлик чит. Астарлик газлама.*

АСТАР-ПАХТА: астар-пахтасини чиқармоқ (ёки ағдармоқ) 1) тит-пит қилмоқ, тилка-пора қилмоқ, дабдаласини чиқармоқ; 2) қаттиқ койимоқ, танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, фош қилмоқ.

АСТА-СЕКИН *рвш. 1 айн. аста. Отлар ўз-ўздан аста-секин юриб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. [*Мастура Норга:*] *Ахир, сиз, қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, куёв-пуёвга чиқсин, бир ой, ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-секин қашлаб, ишга солайлик-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 айн. аста-аста. *Узоқдаги тоғ оралиқларидан бошланган қоронгулик аста-секин ҳамма ёққа тарала бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [*Раҳматилла*] *Аста-секин ўзини ўнгарди, уй-жой қилди, хотин олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Асталик билан ва давомий тарзда. зид. жадал. *Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирларини очишга олимлар аста-секин яқинлашиб келишяпти.* «Фан ва турмуш».

АСТАҒФИРУЛЛО [*a. استغفر الله* — худо, ўзинг сақлагин; худо, ўзинг кечир] *унд. с. 1* Ажабланишни, ҳайратни билдиради. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади: «Астағфирулло!»* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ғазаб, аччиқланиш аралаш ҳайратни, норозиликни билдиради. *Олишда — бисмилло, беришда — астағфирулло.* Мақол. ■ *Маҳдум айвонга чиқиб ўтирар чоғида яна бир «астағфирулло» деб кўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АСТЕРОИДЛАР [юн. aster — юлдуз + eidos — кўриниш; ўхшаш] *астр.* Қуёш тизимининг Марс ва Юпитер ўрталигида айланган кичик планеталари, кичик осмон жисмлари; кичик сайёралар.

АСТИ *с. т.* Асло. *Бир нарсага асти чидаёлмайман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен бешик қучоқлаб, асти киприк қоқмай чиқдим.* Ҳамза. Бой или хизматчи.

АСТМА [юн. asthma — ҳаллослаш, бўғилиб қолиш] Бронхлар тешигининг тўсатдан торайиб қолиши ёки юрак касалликлари натижасида тутадиган бўғилиш хуружи. *Шолғом шарбати.. бронхиал астма касалликларига тавсия этилади.* «Саодат».

АСТОЙДИЛ [*ф. از ته دل* — юракнинг чуқур жойидан] *рвш. 1* Чин кўнгилдан, сидқидил билан. У [Зебо] *Элмуродни астойдил севиб қолган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бекор қилаётирсиз, оға.. мен сизга астойдил хизмат қилмоқчи эдим.* С. Сиёев. Аваз.

2 Жиддий равишда; ростакамига. *Сафар аканинг астойдил аччиқланганини сезган имом орага тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Астойдил куйиб гапираётган меҳмон, Ҳакимжоннинг кўзи уйқуга кетганидан кейингина сўздан тўхтади.* «Шарқ юлдузи».

3 Ҳалоллик билан, виждонан. *Ҳамма кеча демай, кундуз демай, астойдил ишлаяпти.* Ж. Шарипов, Саодат.

АСТРО- [юн. astron — юлдуз] Кўшма сўзлар таркибидаги биринчи сўз бўлиб, юлдуз ва сайёраларга алоқалорликни билдиради.

АСТРОБИОЛОГИЯ [астро.. + биология] Коинотда кечадиган ҳаётнинг барча кўринишдаги турларини ўрганадиган фан.

АСТРОБОТАНИКА [астро.. + ботаника] Астрономиянинг сайёралардаги (биринчи галда Марсдаги) ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРОЛОГ Астрология билан шуғулланувчи шахс, мунажжим.

АСТРОЛОГИЯ [астро.. + юн. logos — билим, тушунча] Қадимда осмон ёритқичларининг ҳолатига қараб фол очишдан иборат бўлган сохта фан, илми нужум. *Даврларнинг ўтиши ва тажрибаларнинг тўпланиши натижасида сохта фан бўлган илми нужум — астрология юзага келган.* «Фан ва турмуш».

АСТРОЛЯБИЯ [юн. astrolabion < астро.. + labe — ушлаб, тутиб олиш] Астрономияда узунлик ва кенгликларни аниқлаш учун 18-асргача қўлланиб келган бурчак ўлчаш асбоби. *Ал-Хоразмий қуёш соатлари, астрольабиянинг тузилиши ва қўлланишига оид рисоалар ёзиб, амалий астрономиянинг ривожига катта ҳисса қўшди.* Газетадан.

АСТРОНАВТ *айн. космонавт.* *Жон Гленн 1962 йилнинг февраль ойида фазога учиб, Ер шарини айланиб чиққан эди.* У Американинг биринчи астронавтидир. Газетадан.

АСТРОНАВТИКА [астро.. + юн. nautike — кемани бошқариш] *айн. космонавтика.*

АСТРОНОМ Астрономия олими, мутахассиси.

АСТРОНОМИК Астрономияга оид. *Астрономик асбоб. Астрономик обсерватория. Астрономик кашфиётлар.*

Астрономик сонлар (ёки рақамлар) Жуда катта сон билан ифодаланадиган миқдорлар, катталиклар.

АСТРОНОМИЯ [юн. astronomia < astron + nomos — қонун] Осмон жисмлари, умуман коинот тузилиши ва тараққиёти тўғрисидаги фан.

АСТРОФИЗИКА [астро.. + физика] Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолатини ва кимёвий таркибини ўрганадиган бўлими.

АСФАЛАСОФИЛИН [а. أسفل السافلين] — тубанларнинг тубани, энг ярамас, энг тубан] *дин.* Дўзахнинг энг таги, жаҳаннам.

Асфаласофилин бўлмоқ ёки асфаласофилинга кетмоқ 1) чуқурликка, жарликка тушиб кетмоқ; 2) *кучма* ҳалок бўлмоқ, ҳалокатга учрамоқ. *Қани, суюнчини чиқараверинг, Мўминжон ака! Падарлаънат золим Николай подшо йиқилибди, асфаласофилинга кетибди.* М. Муҳаммаджонов. Турмуш уринишлари.

АСФАЛЬТ [юн. asphaltos — тоғ смоласи, қатрон] 1 Йўллар, тротуарлар қуришда ва саноатнинг баъзи тармоқларида ишлатиладиган табиий ёки сунъий, қорамтир, смоласимон модда. *Тротуарга асфальт ётқизмоқ. ■ Фрот дарёси қирғоқларида нефть ва асфальт конлари мавжуд бўлган.* «Фан ва турмуш».

2 Йўлга, ер юзасига ётқизилган шундай модда қатлами. *Паннога киравериш йўлагидани асфальт қатламлар ўрнига қадимий усулда пишиқ гиштлар ётқизилди.* Газетадан.

АСФАЛЬТЛАМОҚ Асфальт ётқизмоқ, асфальт билан қопламоқ. *Йўлни асфальтламоқ.*

АСФАЛЬТЛИ Асфальт ётқизилган, асфальтланган. *Асфальтли кўчалар. Асфальтли майдон. ■ Ҳамма борар асфальтли йўлдан..* Ҳ. Салоҳ.

АСФИКСИЯ [юн. а — инкор қўшимчаси + sphuxia — пульс] Бўғилиб қолиш — организмда кислород етишмай, карбонат ангидрид кўпайиб кетиши натижасида пайдо бўладиган патологик ҳолат.

АСЪАСА-ДАБДАБА [а. عصصه دبدبه — излаш, қидириш; тақиллаш, дуқиллаш] Зўр маҳобат; катта тантана, дабдаба. *Амири лашкар, сармуншийлари атрофида, асъаса-дабдаба билан киради.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

АСҚАТМОҚ Керак бўлмоқ, кунига ярамоқ, иш бермоқ. *Буздан тикилган халталари йўлда асқатадиган нарсалар билан лиқ тўла.. «Ёшлик». Одам одамга шунақа пайтда асқатмаса, қачон асқатади?* М. Мансуров. Ёмби. *..уруш қатнашчиси бўлгани асқатиб, отам зўрга қутулиб қолган экан.* Газетадан.

АСҲОБ [а. اصحاب — дўстлар, ўртоқлар; соҳиблар, эгалар] Дўстлар, ўртоқлар, ҳамсухбатлар. *Риҳлатга ният қилган ҳадис асҳоблари учун бир қатъий шарт бўлганки, у сафарга чиқишдан олдин ўз юртидаги ровийлардан бирортасини ҳам қолдирмасдан ҳадислар ёзиб олган бўлиши ва шундан кейингина бошқа мамлакатларга сафарга отланиши мумкин эди.* Газетадан.

2 *дин.* Саҳобалар, Муҳаммад пайғамбарни кўрган, унинг пайғамбарлигини тан олган, бинобарин, дастлаб мусулмонликни қабул қилган кишилар; Муҳаммад пайғамбар сафдошлари, суҳбатдошлари.

АТАВИЗМ [лот. atavi — аждод, ота-боболар] *биол.* Қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик бошқа авлодларда яна пайдо бўлиши.

АТАВИСТИК Атавизмга оид. *Атавистик ҳодисалар.*

АТАЙ *с. т. атайин.* *Илгари усталар пичоққа соп ушлаб, атай сайғоқ овига чиқаркан.* М. Мансуров, Ёмби.

АТАЙДАН *айн. атайин.*

АТАЙИН *рви.* 1 Махсус равишда, алоҳида бир мақсад билан. *Оромбахш, салқин боғда сайр этиб юрган икки ёш юрак бу сафар ҳам тунда уйларига атайин пиёда жўнашди.* Мирмуҳсин. Умид. [Бозоров:] *Қани, Адолатхон, извошга чиқинг, атайин сизни олиб кетгани келдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Махсус ҳолда, жўртгага. *Йигитлар атайин хиралик қилиб, уни ўтказгани кўйишмайди.* «Шарқ юлдузи».

АТАЙЛАБ *айн. атайин.* *Энди бўлса, Фафур Фулом уни атайлаб йўқлаб кепти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Хотин ёш келинчақлардай хоҳишини сездирмай, атайлаб эринчоқлик билан тахмондан тўшақларни ола бошлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АТАКА [фр. attaque — ҳужум] 1 Шиддатли ҳужум; ҳужумнинг ҳал қилувчи пайти. *Рўпарадан қилинган атака. Ҳаво атакаси. Атака бошламоқ. Атака қилмоқ. Атакага*

ўтмоқ. ■ Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Бирор нарсага, кимсага қарши жаҳду жадал билан олиб борилган кураш. Чўлга қарши бир атака ясайлик. Ойбек, О. в. шабадалар.

АТАК-ЧЕЧАК: атак-чечак қилмоқ 1) секин-аста қадам ташлаб юра бошламоқ (асосан, эндигина юра бошлаган бола тўғрисида). *Бир неча кун бурун ўғилча думалаб-думалаб, атак-чечак қила бошлади.* Ойбек, Навоий; 2) кўчма с. т. эндигина йўлга тушган, ҳали ўзини тутиб олмаган иш, фаолият ҳақида.

АТАЛА 1 Қиздирилган ёққа ун чалиб, сув қўшиб шишириладиган суюқ овқат. *Қийма(ли) атала. Ёвғон атала.* ■ Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб, аталами, угра ошими, афир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик. Ф. Фулом, Шум бола.

2 кўчма Шундай овқат сингари суюқ нарса. *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Атала махсум Бўшашган, лалайган, ланж одам ҳақида. **Атала ичдингми?** Ҳадеб йиқилаверадиган ёки бўшашган одамга ҳазил тарикасида айтиладиган ибора. **Аталага бисмилло шв.** Жуда осон, енгил битадиган иш ҳақида.

АТАЛАМОҚ Қориштириб, аралаштириб, бирдек суюлтирмоқ. *Қатиқ(ни) аталамоқ.* ■ *..бир қошиқ эчки сутини куйган сабзи чойига аталаб ичиб, яна лойга тушишлари керак.* А. Мухтор, Кумуш тола.

АТАЛАНМОҚ Аталамоқ фл. мажҳ. н. Аталанган қатиқ.

АТАЛА-УМОЧ Ундан тайёрланадиган ҳар хил суюқ овқатлар. *Кечқурун декчани қайнатиб, қора шўрва, атала-умоч, мошхўрда каби камбағалча овқатларни пишириб, Шокир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АТАЛМОҚ 1 Атамоқ фл. мажҳ. н.

2 : деб аталади айн. дейилади қ. демоқ.

АТАМА 1 айн. термин.

2 Умуман, ном. *Лекин шаманни ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган.* «Фан ва турмуш». Республикамининг ўзидагина 400 дан ортиқ турли-туман қовун атамалари мавжуд экан. «Фан ва турмуш».

АТАМАШУНОС Атамалар билан шуғулланувчи мутахассис.

АТАМАШУНОСЛИК Атамаларга оид илм; атамаларга оид масалалар билан шуғулланувчи соҳа. *Шу муносабат билан мамлакатда Атамашунослик қўмитаси тузилди.* Газетадан.

АТАМАН 1 Ихтиёрий казак дружиналарининг сайлаб қўйилган бошлиғи. Чор Россиясида: казак қўшинлари ёки қишлоқларида ҳарбий, полиция ва маъмурий ишларни бажариш учун тайинланган ёки сайлаб қўйилган бошлиқ. *Станица атамани. Қўшин атамани.*

2 Бирор тўда ёки гуруҳнинг бошлиғи; кўрбоши. *Босқинчилар атамани.*

АТАМОҚ 1 Ном бермоқ, от қўймоқ, номламоқ. *Шундан бери одамлар кўприкни «Хотинкўприк» деб аташади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Юсуфбек ҳожи [Кумушни].. «фаришта» деб атамоққа ҳам ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Деб тилга олмоқ, юритмоқ; айтмоқ. *Болалар уни [Толибжонни] орқаваротдан Отқулоқ десалар, олдиди Эргаш тоға деб аташарди.* С. Аҳмад. Жимжитлик. *Ахир, нима қилаётганини билмаган одамларни ким деб аташ керак бўлмаса?* М. Мансуров. Ёмби.

3 Тилга олмоқ, айтмоқ (киши исмини). *Хайриятки, исмини атамади, деб уйлади Яхшибоев, демак, ҳали умид бордай.* М.М. Дўст, Лолазор.

4 Бирор киши, тарихий воқеа ва ш.к. учун бағишламоқ, шунга мўлжалламоқ. *Улуғ бобокалонимиз хотирасига атаб амалга оширилган меъморий ишлар бу билан тугаб қолмайди, албатта.* Газетадан. *Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойм ва Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 дин. айн. бағишламоқ. *Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Худойи атаганимизга бир ишдан ошиб қолди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

6 ёрд. фл. вэф. Ҳисобламоқ, демоқ. *Мард атаймиз, кимки турса аҳду паймон устида..* Ҳабибий.

АТАН Қишга асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган махсус дор, ёғоч. *Ишқомлар ёқуту ақиқ хазина, қирқ беш ном узум(лар) осилган атан.* Ф. Фулом.

АТАНМОҚ 1 Атамоқ 1 фл. мажҳ.н.

2 Ном чиқармоқ. [Шавкат Ҳакимович] Ўзининг воҳасида атанган одам эди.. М.М. Дўст, Лолазор.

АТВОР [а. اطوار — юриш-туришлар, қилиқлар, феъл] кам қўлл. Хатти-ҳаракат, феъл. Айниқса, жойлардаги баъзи арбобларнинг атворидан ранжийман. Газетадан.

Феъл-атвор қ. феъл. Одамнинг феъл-атвори — унинг қисматидир. Газетадан.

АТЕИЗМ [юн. а — инкор + theos — худо] Динни, диний таълимотни, худони, умуман илохий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш; даҳрийлик.

АТЕИСТ Атеизм тарафдори; даҳрий, худосиз.

АТЕИСТИК Атеизмга оид, атеизм руҳидаги, динга қарши қаратилган. *Атеистик адабиёт. Атеистик ташвиқот.*

АТЕЛЬЕ [фр. atelier — рассом устaxonаси] 1 Рассом, ҳайкалтарош, фотограф ишхонаси.

2 Кийим-кечак, пойабзал ва ш.к. ни тикиш, радио, телевизор ва ш.к. ни тузатиш билан аҳолига хизмат кўрсатувчи устaxonа. *Ателье олинган суратнинг олти ойгача эгасига ўхшашини гарантия билан таъминлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АТЕРОСКЛЕРОЗ [юн. athera — бўтқа + scleros — қаттиқ] Артерия қон томирларининг торайиши ва функцияларининг аста-секин бузилиши; умумий ва маҳаллий қон айланишидаги нуқсонлар билан кечадиган сурункали касаллик. *Юрак-томир касаллигининг яна бир кўриниши атеросклероздир.* «Фан ва турмуш».

АТИГИ рвш. Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, ниҳоят, фақатгина. *Қози поччам туш кўрсалар, атиги учтагина қолган сўйлоқ тишларидан биттаси тушиб кетибди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Истиқлолга эришгунимизга қадар республикамиздан бир йилда атиги икки-уч киши ҳаж зиёратига борар эди.* Газетадан.

АТИР [а. عطر — хушбўй модда] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат косметик суюқлик. *Бир шиша атир. Атир иси.* ■ *Бозоров «Ландиш» атиридан юзига, сочига, кителининг ёқасига суртди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АТИРГУЛ Раънодошлар туркумининг хушманзара ўсимлик сифатида экиладиган

бир қанча турининг умумий номи. *Бу йўлнинг икки четига атиргул эмас, бир текисда мирзатерак ўтқазилган.* С. Зуннунова. Олов.

АТИРСОВУН Юз-қўл ювадиган хушбўй совун. *Обдаста билан дастшўй олиб кириб, Ҳафиза қўлини атирсовун билан ювдирди.* Мирмуҳсин. Умид.

АТИҚА: осори атиқа қ. осор.

АТЛАС 1 [юн. Atlas — мифологияда Ливия подшосининг номидан; гўё у биринчи бўлиб осмон глобусини яратган эмиш] 1 Муайян мақсадларда ва муайян тизим асосида танлаб олинган карталардан иборат бўлган ва тушунтириш матнлари билан альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Географик атлас.*

2 Инсон аъзолари, ҳайвонлар, ўсимликлар, турли механизмларнинг қисмлари тасвири туширилган ва альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Анатомик атлас. Ботаника атласи. Зоология атласи.*

АТЛАС II [а. اطلس — текис, силлиқ; ипакдан тўқилган майин мато] Бир томони ялтироқ, гулдор, кудунгланган маҳаллий ипак газлама. *Қора атлас. Сарик атлас. Хон атлас. Саккиз тепки атлас.* ■ *Мен келтирган атласни Ёрим солди сандиққа.* «Кўшиқлар». *Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрндан турар экан, қизил атлас кўйлагининг ранги юзига ургандай қип-қизариб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

АТЛЕТ [юн. athletes — курашчи, баҳодир] айн. атлетикачи.

АТЛЕТИК 1 Атлетикага оид. *Атлетик машқлар.*

2 Келишган, бақувват. *Атлетик қомат.*

АТЛЕТИКА [юн. athletikos — курашчиларга хос, ўхшаш] Куч ва чаққонлик талаб қиладиган ва уларни камолга етказадиган спорт машқлари мажмуи.

Енги атлетика Югуриш, сакраш, найза, диск улоқтириш, ядро иргитиш ва ш. к.ни ўз ичига олган спорт турлари. **Оғир атлетика** Оғир юк (штанга) кўтариш машқларини ўз ичига олган спорт тури.

АТЛЕТИКАЧИ Атлетика билан шуғулланувчи спортчи. *Илгари енгил атлетикачиларимизнинг муваффақиятли иштироклари тўғрисида хабар бергандик.* Газетадан.

АТМОСФЕРА [юн. atmos — нафас; буғ; ҳаво + sphaira — шар] 1 Ерни ва бошқа баъзи планеталарни ўраб турган газсимон қобик. *Ер атмосфераси. Қуёш атмосфераси.*

Атмосфера босими. ■ **Бинобарин**, атмосфери покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари лозим. «Фан ва турмуш».

2 физ., тех. Босим ўлчов бирлиги.

АТМОСФЕРАВИЙ Атмосферага оид; атмосферада содир бўладиган. *Атмосферавий электр разряди.*

АТО [a. عطا — бағишlash, ҳада бериш]: **ато қилмоқ** Инъом қилмоқ, бахш этмоқ, бермоқ. *-Шу инимга ҳам худо яхши қиз ато қилсин, — яна валдиради хотин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўйлаш, англаш бахтини табиат фақат одама ато қилган.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

АТОМ [юн. atomos — бўлинмас] Кимёвий элементнинг барча хусусиятларини ўзида сақлаган энг кичик массали ва ўлчамли зарраси.

АТОМБОЗ Атом қуролидан фойдаланиш тарафдори, атом қуроллини дастак қилувчи.

АТОМИСТИК Атомистикага оид. *Атомистик назария.*

АТОМИСТИКА Материянинг атомлардан тузилганлиги тўғрисидаги таълимот.

АТОМЧИ 1 Атом энергиясини ажратиш ва ундан фойдаланиш бўйича мутахассис, олим.

2 айн. атомбоз.

АТОРИД, **Уторид** [a. عطار د — Меркурий сыйёраси] (А — катта) эск. айн. **Меркурий**. (Мифда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади).

АТОҚ кам қўлл. Ном, донг. *Эрнинг атоғи элга сиғса ҳам, чатоғи сиғмас.* Мақол.

АТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Атамоқ. *Севганимга атоқлаб Шойи белбоғ тўқидим.* “Қўшиқлар”.

АТОҚЛИ Бирор соҳада ном чиқарган, донг таратган, шуҳрат қозонган, донгдор, машҳур. *Атоқли олим. Атоқли давлат арбоби.* ■ *Темур, тарихчилар тасвиричи, ўрта асрнинг атоқли давлат ва ҳарбий арбобларидан эди.* «Фан ва турмуш».

Атоқли от тли. Бир шахс ёки предметга хос ном: *Карим. Гулистон.*

АТРИБУТ [лот. attributum — қўшиб берилган, таъминланган, қўшимча қилинган] 1 *флс.* Предмет ёки ҳодисанинг ўзига хос, ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим харақтерли хусусияти, белгиси. *Ҳаракат материянинг атрибутидир.*

2 *тли.* Гапда бирор бўлакнинг сифатини, белги-хусусиятини харақтерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; аниқловчи.

АТРИБУТИВ *тли.* Атрибутга, аниқловчига оид; аниқловчи. *Сўзларнинг атрибутив боғланиши. Атрибутив алоқа.*

АТРОФ [a. اطراف — томонлар, чекка жойлар] 1 Теварақдаги фазо, жой, ер; ҳамма тараф. *Кун ботган, бутун атроф қоронғилашган эди.* С. Айний, Куллар. *Йўлчи атрофга кўз ташлар, шамолда шилдираган ҳар баргдан чўчир эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куй кечанинг жимлигида атрофга равон оқади.* С. Зуннунова, Олов.

2 Теварақдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар. [Ёрмат] *Атрофдан биронта тарвуз топиб келтириш учун Урозга ялинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор нарсанинг гир айланаси, тевараги ёки чети, зиҳи. *Атрофи қора, ўртаси гулли патнис. Дастурхон атрофи. Ҳовуз атрофи.* ■ *Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум акс этди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 *кўчма* Теварақдаги муҳит, кишилар. *Марямхон ўзи тўқиганми ё атрофдан зийтганми, ҳар вақт шундай жавоб берар эди: Кундош — бошингда тош, кўзингда ёш.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 3-ш. ж. к. ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифада қўлланади (қ. **атрофига**, **атрофида**).

АТРОФИГА 1 **Атроф** с. ж.к. шакли. *Фосих афанди, мингбоши ва аёнлар садақайрағоч тағидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўм. вэф.* Теварагига, қошига, ҳузурига. *Баҳовиддин султон-дарवेश ўз атрофида.. оқими руҳидаги ҳамфикрларни йиғди.* «Фан ва турмуш».

АТРОФИДА 1 **Атроф** с. ў.-п. к. шакли. Теварагида, гир айланасида. *Майдонча атрофида одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 *кўм. вэф.* 1) тахмин билдиради; чамаси (да). *Эллик килограмм атрофида. Юз центнер атрофида.* ■ *Ёши йигирмалар атрофидаги.. бир ишгитча.* Газетадан.; 2) теварагида, хусусида. *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

АТРОФИЯ [юн. atrophia — кам озиқланиш; сўлиш, озиш] Тўқималар озиқланишининг бузилиши натижасида аъзоларнинг кичраиб, хужайралар сифатининг ўзгариши.

АТРОФЛАБ *рвш.* Атрофидан айланиб ёки айлантириб; атрофида давра олиб. *Атрофлаб ўрамоқ.* ■ *Самоварнинг кулдонини ингичка сим билан атрофлаб кавлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошқўмир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АТРОФЛИ: атрофли равишда *айн.* атрофлича.

АТРОФЛИЧА *рвш.* Асосли равишда, ҳар томонлама, ҳамма томондан синчиклаб. *Масалани атрофлича муҳокама қилиш.* ■ *Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараш, ундан кейин фикрлаш ва ўйлаш керак.* Ойбек, Нур қидириб.

АТТАНГ(А) *унд. с.* Афсусланиш ёки пушаймонни ифодалайди. *Аттанг, от бўлганда, орқасидан тушар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Аттанг қилмоқ ёки **аттанг демоқ** Афсусланмоқ. *Қилса нодонликда иш нодон ахир аттанг қилур.* Ҳабибий. *Табиийки, бундай пахтакор кузга бориб аттанг деб юради.* Газетадан.

АТТАШЕ [фр. attache — қўшиб қўйилган, биркитилган] **1** Кичик дипломатик мартаба, унвон.

2 Бирор соҳа, масалан, ҳарбий соҳа вакили бўлган дипломатик ходим. *Ҳарбий атташе.* *Савдо атташеси.*

АТТЕСТАТ [лот. attestari — тасдиқламоқ, гувоҳлик бермоқ] **1** Ўрта мактабни тугатганлик тўғридаги ҳужжат; шаҳодатнома.

2 Илмий ёки махсус унвон берилганлиги ҳақидаги ҳужжат. *Профессорлик аттестати.* *Катта илмий ходимлик аттестати.*

3 **1)** ҳарбийларга, улар бошқа хизматга ўтказилганда, узоқ муддатли хизмат сафарига юборилганда ва **б.** ҳолларда бериладиган ҳужжат; **2)** офицернинг оила аъзосига офицер маошининг бир қисмини олиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АТТЕСТАЦИОН Аттестацияга оид. *Аттестацион варақа.* *Аттестацион комиссия.*

АТТЕСТАЦИЯ [лот. attestatio — гувоҳлик бериш; гувоҳнома; тасдиқнома] Ходим малакасини, билим даражаси ва хулқ-атворини аниқлаш ва шу асосда ишга тайинлаш

ёки унвон бериш. *Аттестациядан ўтказмоқ.* *Аттестация комиссияси.* *Аттестация шаҳодатномаси.* ■ *Аттестация ўтказиш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқилди.* Газетадан.

АТТОР [а. عطار — атир-упа сотувчи] **1** Упа-элик, турли дориворлар, хушбуй нарсалар ва ш. к.лар билан савдо қилувчи шахс, дўкондор. *Хуржун ортилган эшакни қишлоқ-ма-қишлоқ олдига солиб: «Фаранги ип, ироқи совун, оқ сақич, қора сақич!» деб қичқирадиган аттор ҳам бедарак йўқолди.* П. Турсун. Ўқитувчи.

Атторнинг қутисида йўқ Топилмайдиган, йўқ нарса ҳақида. *Ўзбошимчаллик билан атторнинг қутисида йўқ бир номаъқулчилик қилиб қўйди.* С. Нуров. Нарвон.

2 «Мантиқут-тайр» асарининг муаллифи — Фаридууддин Атторнинг тахаллуси.

АТТОРЛИК Аттор нарсалари, атторлар моллари сотиладиган жой. *Ундан атторлик дўконига ўтди.* «Ёшлик». *Эна, мана бу атторлик, базозликда бир йигит бор эмиш..* «Луқмони Ҳаким».

АТТРАКЦИОН [фр. attraction — тортилиш] **1** Циркда томошабинларни ортиқ даражада қизиқтирадиган ўйинлар мажмуи.

2 Оммавий сайр қилинадиган жойлардаги кўнгилочар мосламалар (карусель, тир ва ш. к.).

АУДИТ [лот. auditis — эшитиш, тинглаш] Аудиторлик ваколати бўлган шахслар (аудиторлик фирмалари) томонидан хўжалик субъектлари молиявий ҳисоботининг экспертизаси ва таҳлили; тафтиш.

АУДИТОР [лот. auditor — тингловчи] Белгиланган тартибда аудиторлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини олган (ваколатлар берилган) ва аудиторлар касбий рўйхатига киритилган шахс (мутахассис).

Аудитор фирма (ёки аудиторлик фирмаси) Корхона ва ташкилотларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириб берувчи, улар ишининг иқтисодий экспертизасини ўтказувчи мустақил фирма.

АУДИТОРИЯ [лот. auditorium — тинглаш жойи] **1** Машғулот, маъруза (доклад) ва ш. к. ўтказиладиган хона, бўлма. *Аудиторияда олинган билим билан чекланмаслик керак, албатта.* Газетадан.

2 Машғулот, маъруза ва ш. к.ни тингловчилар, шунингдек, радиотингловчилар ва телетомошабинлар.

АУКЦИОН [лот. *auctio, auctionis* — ўсиш, кўпайиш; оммавий савдо] Оммавий кимошди савдоси.

АУТ [ингл. *out* — ташқарида, нарида] **1** Спорт ўйинларида: тўп (шайба)нинг майдонни чегараловчи чизиқ (девор)дан ташқарига чиқиши.

2 Ҳакамнинг боксчи нокаутда эканини эълон қилиши.

АУТСАЙДЕР [ингл. *outsider* — чет, бегона; ташқарида қолган] Мусобақада охириги ўринлардан бирини эгаллаб турган спортчи ёки жамоа.

АФАНДИ 1 эск. Жаноб, жаноблар (мушожаатда). *У аъёнларга қараб: -Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келади-лар, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 эск. Киши номига кўшилиб, ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Фосих афанди сўрига эмас, извошга чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Командир афанди телеграмма беришни билмас эканлар. А. Умар, Мухтор.*

3 эск. Ўқитувчи, муаллим. *Элмурод.. унинг [Сотволдининг] «Муаллим ўзимизники.. Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган» деганини эслади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

4 Афанди (Хўжа Насриддиннинг эпитети).

5 с. т. ҳазил Ишидан янглишиб, кулгили ишлар қилиб юрадиган одам ҳақида. *Афанди одам. Афанди экансиз-ку!*

6 с. т. Латифа, анекдот. У [Сидиқжон] энди.. аския ва афанди айтишар, ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АФВ [а. *عفو* — гуноҳидан ўтиш, кечир-иш] кт. Кечирим, узр. *Сиздан бу улуг гуноҳим учун афв сўраб, ҳайдалган ўғлингиз — Отабек Юсуфбек ҳожии ўғли. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Афв этмоқ (ёки қилмоқ) Кечирмоқ, узрни қабул қилмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. *Бу лапашанглигимиз учун раҳнаомларимиз бизни афв этурларми? Ҳ. Фулом, Машғал. Афв этасиз* Кечирасиз (одатда сўзловчи гап бошида олдиндан узр сўраб ишлатади). [Саидбек:] *Афв этасиз, сиз буну қаёқдан биласиз, генерал жаноблари? К Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё. Афви умумий айн. амнистия.*

АФГОР [ф. *афгар* — яраланган, мажруҳ] кт. **1** Жароҳат олган, мажруҳ.

2 Эзилган. *Қуллик занжирида афгор бўлганлар.. Ғ. Фулом. Чори ота.. узун, серқадок бармоқлари билан чаккаларини ушлаб, афгор бир ҳолда чўкиб ўтирди. С. Нуоров. Нарвон.*

Афгор этмоқ (ёки айламоқ) Афгор ҳолга солмоқ. *Енголмаса ақлинг гар, Ҳаётинг афгор этар. Қ. Муҳаммадий. Таънаю маломат тошлари мажруҳу афгор айлади. Ҳабибий.*

АФЗАЛ [а. *افضل* — энг фозил, энг фазилатли] **1** (асосан ч. к. билан, икки нарсани бир-бирига чоғиштирувда) Яхши, аъло, ортиқ. *Номуслиз турмоқдан номусли ўлмоқ афзал. Мақол. ■ Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз.. учун тилладан афзалдир. Ойбек, Навоий. Чироғим, бу ерни ўз уйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сан ҳам манга шундайсан. Балки ундан афзалсан. Ойбек, Танланган асарлар.*

Афзал кўрмоқ Аъло ҳисобламоқ, ортиқ деб билмоқ. *Аммо Умид ҳозирча.. кўпроқ илмий иш билан шуғулланишни афзал кўрди. Мирмуҳсин, Умид.*

2 Афзал (эркаклар исми).

АФЗУН [ф. *افزون* — ортиқ, зиёда, кўп] эск. кт. Ортиқ, зиёда. *Ул юзи қуёшки, бордур ойдин афзун. Бобур.*

Ҳаддан афзун Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Абдулқаримбек ҳаддан афзун хурсанд бўлиб, меҳмондорлик қилди. “Фан ва турмуш”.*

АФИФ [а. *عفيف* — иффатли] эск. кт. Покиза, тоза, иффатли.

АФИФА 1 эск. кт. Покиза, тоза, иффатли (аёл ҳақида). *Шу дақиқадан бошлаб бекда у афифага.. чин бир ишқ туғлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Афифа (хотин-қизлар исми).

АФИША [фр. *affiche* — эълон] Спектакль, концерт, маъруза ва ш. к. ҳақида кўринарли жойларга ёпиштириладиган эълон. *Фигуралли учуш мусобақаси ҳақидаги суратли афишани синчиклаб кўздан кечирди. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.*

АФКОР 1 қ. афгор. *Агар сен унда кўрсанг ногоҳ озор, Мен эшитиб бўлурмен бунда афкор. Юсуф Амирий, Даҳнома.*

АФКОР 2 [а. *افكار* — фикрлар]: афкори омма Бутун омма. *Ҳаҳон афкори оммасини даҳватга солган зилзила 1988 йил 7 декабрида Арманистонда юз берди. «Фан ва турмуш».*

АФЛОТУН [қадимги юнон олими Платон номининг арабча айтилиши]: **Афлотун мия** Ақли ўткир, донишманд одам ҳақида.

АФОРИЗМЛАР [юн. arthorismos – ҳикматли сўз] Ихчам шакли, чуқур мазмунли, муаллифи аниқ гап; ҳикматли сўзлар. Масалан: *Оз демак ҳикматга боис, оз емак сихатга боис.* А. Навоий.

АФОРИСТИК Афоризм шаклидаги, афоризмга хос белгили. *Афористик иборалар.*

АФСОНА [ф. афсане – ҳикоя, нақл; уйдирма] 1 Фольклор жанри: авлоддан авлодга, оғиздан оғизга ўтиб келган уйдирма, тўқимадан иборат, баъзан диний мазмундаги ҳикоя, ривоят ва ш. к. *Тоғ қишлоқларининг теша тегмаган, ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган ғалати эртаклари, афсоналари бўлади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Оқсойликлар ўртасида бу жойнинг номи ҳақида афсона ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

Афсона бўлмоқ Эл-халққа гап-сўз бўлмоқ, элга дoston бўлмоқ. *Излаб сени ҳар кўчада, Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

2 *кўчма* Асосиз гап, ёлғон-яшиқ, уйдирма.

Афсона тўқимоқ Уйдирма гап қилмоқ, бўлмагур гап-сўз тўқимоқ. *«Минг бир кеча»нинг Шаҳризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридagi сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 *кўчма* Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сифмайдиган нарса, иш. [Одамлар] *«Мирзачўл» аталмиш қадимий, бағри кенг саҳрода бирга қўл тутишиб.. афсоналарни ҳақиқатга айлантиришмоқда.* В. Абдуллаев, Қанотли орзулар.

АФСОНАВИЙ 1 Афсона жанрига мансуб бўлган, фантастик, *Афсонавий ҳикоя.*

2 Фақат афсоналарда мавжуд бўлган, оламда йўқ, ҳаёлий. *Зеби хола деярли ҳар кунги туш кўради. Тушида Пўлатжон ҳали қандайдир афсонавий қуш тутиб олган, ҳали саман йўрға миниб, сув кечаётган бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Уйдирма, тўқима. *Афсонавий гап.*

4 *кўчма* Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сифмайдиган. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улғворлик баҳи этиб, бир текис чувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АФСОНАВОР айн. **афсонавий** 4. *Афсонавор дамлар билан келиб юзма-юз.. Отаёр, Оқ фасл.*

АФСУН [ф. افسون – сеҳр, авраш, макр] Сеҳр, макр. *Бу қандай афсундир, бу қандайин куч, сени мендан айиролмаслар.* У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

Афсун ўқимоқ Сеҳрловчи хатти-ҳаракат қилмоқ. *Тун ўрмалар ойнамда секин, Афсун ўқир ва аврар руҳим.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

АФСУНГАР Афсун билан сеҳрловчи. *Телепат қадимги ҳинд афсунгарини эслади. «Ёшлик». У соҳир ҳислардан кечди беомон, Афсунгар туйғулар бўлганлар ғойиб.* А. Орипов. Йиллар армони.

АФСУНГАРЛИК Афсун иши. *Бу афсунгарликнинг сири ҳақида анча тортишдик.* «Гулистон».

АФСУНКОР айн. **фусункор.**

АФСУНЛАМОҚ Сеҳр-жоду қилмоқ.

АФСУНЧИ айн. **афсунгар.**

АФСУС [ф. افسوس – надомат, пушаймон] 1 Ўқиниш, ачиниш туйғуси; пушаймон. *Кўрқувдан катта-катта очилган кўзларида афсус ва меҳрга ўхшаш бир ифода жонланди.* С. Зуннунова, Олов. *Надомат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, ўчар бешафқат.* А. Орипов, Йиллар армони.

Афсус қилмоқ Пушаймон бўлмоқ, афсусланмоқ. *Пахта бригадасидан кетганингизга афсус қилмадингизми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 *мод.с.* Нарса-ҳодисанинг хоҳиш-истакка зидлигини, сўзловчининг шундай муносабатини билдиради. *Бекор кетди, афсус, шунча уриниш.* А. Шер, Қадимги куй. *Биродарим билан топишдим-ку, деб ўйлаган эди, афсус, қувончига қор ёғди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбат.

АФСУСКИ 1 айн. **афсус** 2. *Бу образнинг прототиби ҳам бор эди, афсуски, бу ҳикоя тугалланмай қолди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

2 *боғл. вэф.* Зидлаш, тўсиқсизлик маъносини билдиради. *Минг афсуски, у [ишйпон] иккинчи уй бўла олади.* Газетадан. *Афсуски, сансалорлик одамларда ишончсизлик уйғотади.* Газетадан.

АФСУСЛАНМОҚ 1 Пушаймон қилмоқ, пушаймон емоқ. *Йўлчи ўз қишлоғидан келган одам билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашмаганига афсусланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дили оғримок; ўкинмоқ. *Афанди камбағаллигидан афсусланиб, ҳар кун кечалари нола қилар эди. «Латифалар». ..нега бу воқеани бизга айтишмаган экан, деб афсусланар эди.* М. Мансуров, Ёмби.

АФТ 1 Одам бошининг олд қисми; юз, бет. *Сафар бўзчи бошини қашиб, яна маҳдумнинг афтига қараб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сорахон.. «шу тобда кириб нима қилар эди» дегандай қилиб, афтини буриштирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Юз кўриниши, қиёфа; турқ. *Ҳавонинг тафтига боқ, одамнинг афтига боқ.* Мақол. ■ *Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

Афти курсин Нафрат, қарғишни ифодалайди. *..куйдирган калладай иржяди, уялмайди ҳам! Афти курсин.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

АФТ-АНГОР Юз кўриниши, қиёфа. *..дунтор тарихини ҳикоя қилиб бериш чиндан ҳам азоб эканлиги унинг афт-ангоридан сезилиб турарди.* Газетадан.

АФТ-БАШАРА 1 Кишининг афти, башараси, афт-боши. *Афт-башараси хунук одам.* ■ *[Каромат хола:] ..ораларингизда оталиқдан келган вакил борми? Қани у, афти-башарасини бир кўриб, дийдорига бир тўяй! — деди.* М. Маҳмудов, Ҳайбаракаллачилар.

2 кўчма Кишининг ички дунёси, маънавий қиёфаси. *Афт-башарасини очиб ташламаюқ.*

АФТ-БОШ айн. афт-башара. *Афт-боши тузуккина йигит.*

АФТИДАН мод. с. Тахмин билдиради; чамаси. *Афтидан, улар эндигина заводдан чиққан бўлса керак, бўёқ исси гушллаб димоққа уриб турибди.* Й. Раҳим, Чин муҳаббат.

АФТОДА [ф. افتادە — йиқилган, дармонсиз] эди. **1** Нотавон, ночор, абгор. *Эл бахтсиз эди афтода, Золимларни беомон кўрдим.* Миртемир.

2 Тушкунликка тушган, тушкун ҳолатли. *Ўтапнинг қистови билан ошга қолган Жўравой ота ҳамон ўй суриб ўтирган афтода қизига деди: -Ҳадеб ўй сура берма, Эъзоз.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Хонавайронлар билур афтодаларни(нг) ҳолини.* Машраб.

АФТОДАҲОЛ айн. афтода. *У энди тамоман таслим бўлиб, афтодаҳол бир алпозда бошини эгиб ўтирарди.* С. Аҳмад, Жимжит-

лик. *Институтдан «ҳайдалган»идан бир ҳафтача кейин кутилмаганда уйимга афтодаҳол ҳофиз кириб келди.* Газетадан.

АФФЕКТ [лот. affectus — руҳий ҳаяжон, эҳтирос] Ташқи ёки ички таъсирлар туфайли тез пайдо бўлиб, қисқа муддатли, аксарият ҳолларда “портлаш” тарзида бўладиган кучли ҳиссий ҳолат.

АФФИКС [лот. affixus — бирлаштирилган, бириктирилган] тили. Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ҳосил қилувчи тил бирлиги. Мас., -чи (хизматчи), -лар (болалар).

АФЮН [а. افیون — қора дори] **1** Кўк-норнинг думбул бошогидан олиб қурилган шира (қора дори, таряк кўринишида, кайф қилиш учун, тиббиётда эса наркотик модда сифатида ишлатилади). *Афюннинг кайфи курсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма Киши онгини заҳарлайдиган нарсага нисбат берилади.

АФҒОН 1 1 Афғонистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс ва б.). *Афғон аёли. Афғон тили.*

Афғон рубоби Торли чолғу асбобларидан бирининг номи. *Замира афғон рубобини қўлига олди-да, «Қари наво»ни чалди.* Газетадан. **Афғон шамоли** Шимолий Афғонистонда ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятида кузда эсадиган қуёнли шамол. *Икки кун афғон шамоли эсиб, кўз очиргани қўймади.* Газетадан.

АФҒОН II [ф. افغان — нола, йиғи] кт. Фарёд, нола. *Афғон чекмоқ.* ■ *Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлғаниб. Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур.* Ҳабибий.

АФҒОНИЙ 1 Афғонларга, афғон халқига оид, афғонча. *Афғоний ханжарингизни берман деган эдингиз-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афғонистоннинг асосий пул бирлиги. **АФҒОНЛАР** Афғонистоннинг туб аҳолиси; афғон халқи.

АХБОР [а. اخبار — «хабар»нинг кўплиги] кам қўл. Хабар; хабарлар; маълумот. *Ер ичида кўмилиб ётган ҳама [ҳамма] олтин, кумуш Юзага чиқди бари, боис анга ахбор, ўқув. Ҳамзот.*

АХБОРОТ 1 Иш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тушунча берувчи хабар, маълумот. *Маж-*

лисда сўзга чиққан парламент кўмиталарининг раислари.. ахборот бердилар. Газетадан.

2 Радио эшиттириши, телевидение кўрсатувида махсус инфомацион дастурнинг номи. *Концерт, кино, «Ахборот» майли-я, спорту об-ҳаво маълумотигача.. кўради. С. Нуров, Нарвон.*

3 Вақти-вақти билан чиқиб турадиган баъзи тўпламларнинг номи. *Фанлар академиясининг ахбороти.*

АХБОРОТНОМА 1 Ёзма ахборот. *Биз ким имзо чекиб, ахборотнома битувчилар.. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.*

2 Махсус нашрнинг номи. *Шўба томонидан нашр этилаётган ахборотнома бизни Миср ҳаёти ва янгиликларидан хабардор қилиб турибди. Газетадан.*

АХИ(Й)РИ [а. اخير – поён; хотима] с. т. Ахир, охири, пировардида. *Ахийри октябрь ойи ҳам тугади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Фотима Қосимжонга:] Хўп, майли, бўлмаган нарсага ўзингизни ўзингиз қийнаб юрсангиз, ахийри уялиб қоларсиз. Ҳамза, Тўхматчилар жазоси. Бригадирлар эса тортишиб, баҳслашиб, ахири кўнишди. С. Нуров, Нарвон.*

АХИР 1 [а. اخير – сўнг, пировард] рви. Охири, пировардида, ниҳоят. *Ахир бўлмади. Ахир кўнди. ■ Қазисан, қартасан, ахир зотинга тортасан! – деди кампир омборни қулфлаётиб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чирроқлари.*

АХИР II юкл. Маънони кучайтиради, таъкидлайди. -*Низомиддинов, – деди раис ўрнидан туриб, – сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир. А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Ахир театри бир вақтлар бекорга «ибратхона» деб аташмаган. Газетадан.*

АХИРИ қ. ахи(й)ри.

АХЛАТ [а. اخلاط – ахлатлар] 1 Супуринди ва ташландилар, супуриш-сидириш натижасида тўпланган ифлос нарсалар. *Ҳовли юзи турли-турли ахлатлар билан булғанч, гўё йшлардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Нажас, нажосат.

АХЛАТХОНА 1 Ахлат босиб ётган жой. *Мақбара ва масжид атрофидаги ахлатхонани тозалаш учун.. Газетадан.*

АХЛОҚ [а. اخلاق – кишининг табиати] Муомала, ҳатти-ҳаракат одоби. *Аслини олганда, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги. Газета-*

дан. Раҳбар ахлоқидаги асосий нарса сўз ва иш бирлигини ўз фаолиятининг мазмуни деб билишдир. «Фан ва турмуш».

АХЛОҚИЙ Ахлоқ-одобга оид. *Ахлоқий принциплар. ■ Бир вақтлар бу уйга онаси билан меҳмон бўлиб келган бир татар қизи русча бир ахлоқий романни унутиб қолдирган. Ойбек, Танланган асарлар.*

АХЛОҚЛИ Яхши тарбия кўрган; одобли, хушахлоқ. *Ахлоқли бола. Ахлоқли қиз. ■ Қишлоқ аҳли ишчан, ахлоқли. Шайхзода. Врачлик касбини бажаришда ҳам ахлоқий омил ҳал қилувчи роль ўйнайди. «Фан ва турмуш».*

АХЛОҚСИЗ 1 Яхши тарбия кўрмаган, ахлоқ қоидаларига бўйсунмайдиган, интизомсиз. *Ахлоқсиз бола.*

2 Ахлоқи бузуқ, суюғоёқ, фосиқ.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқадиган, одоб нормаларига хилоф, беадаб. *Ахлоқсиз хатти-ҳаракат. Ахлоқсиз гал.*

АХЛОҚСИЗЛИК 1 Ахлоқ қонун-қоидаларига хилоф иш, хатти-ҳаракат. *Салимхон сингисини билан номаълум, нотайин бир студент орасидаги алоқа муҳаббатдан, ўз тили билан айтганда, «ахлоқсизликдан» холи эканига қанча ишонса ҳам, миш-мишлар қўймади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

АХТА [мўғ.] Жинсий безлари, мояги олиб ташланган, бичилган. *Ахта от. ■ Бу ахта қул.. аянчли бир махлуқ эди. Ойбек, Навоий. Терга пишган сариқ ахта эринибгина қор кеча бошяди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

Ахта қилмоқ Бичмоқ. *Агар ўша жийронни ахта қиламан деб шу кўйга гирифторм бўлмаганимда.. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

АХТАЛАМОҚ Ахта қилмоқ, бичмоқ.

АХТАРМОҚ Топиш ҳаракатида бўлмоқ; қидирмоқ, изламоқ. *Қоронғида гугурта ахтармоқ. Ахтарган топар. Мақол. ■ Кишилар куч-қувватларини сотишига иш ахтариб, ер ахтариб, овқат, кийим-кечак ахтариб, ўз туғилган ерларидан чиқиб кетар эдилар. П. Турсун. Ўқитувчи.*

АХТАХОНА эск. кам қўлл. айн. отхона. *Ҳасанали.. қайта-қайта ахтахонага кириб, тўриқ йўрғанинг у ер-бу ерини супураб эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АЦЕТИЛЕН [лот. acetum – сирка] Углерод ва водороддан таркиб топган заҳарли, бадбўй ёнувчи газ.

АЦЕТОН [лот. acetum — сирка] Лак, портловчи модда, сунъий ипак ва ш. к. тайёрлашда эритувчи сифатида ишлатиладиган органик бирикма, рангсиз суюқлик.

АЧА шв. I Буви. *Охири она қизига насиҳат этди: -Исфарага бориб, ачамни кўриб келаман, деб отангдан руҳсат ол. «Ёшлик».*

2 Катта буви (бувининг онаси).

3 Она, ойи. *Оқ сут берган ачам қолди. «Тўлан ботир».*

АЧАМБИТИ қ. жағжағ.

АЧИМОҚ I Микроорганизмлар таъсиридаги биокимёвий жараён натижасида ачимсиқ ҳид ёки маза ҳосил қилиб етилмоқ (лой, вино кабилар ҳақида). *Ачиган лой. Вино ачий бошлади.*

2 Шундай жараён натижасида айнимоқ, бузилмоқ. *Ачиган сут. Ачиган овқат.*

3 Жизиллаб огримоқ; ачишмоқ. *Тутундан кўзим ачиди. ■ Гумай тиғида унинг қўли яна қийшди. Қон оқиб, бармоғи ачий бошлагандан кейин, рўмолчасига кафтини ураб олди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

4 кўчма Аччиқ-тиззиқ гап қилмоқ.

Ачиб (ёки **ачиб-бижиб**) ётибди с. т. Жуда ҳам кўп, қалашиб, тиқилиб ётибди, гиж-гиж. *Бозорда картошка ачиб ётибди. Жони (ёки ичи, юраги) ачимоқ* Ниҳоятда куюнмоқ. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганми бу? Ерни белингиз қайишиб топангингизда, жонингиз ачир эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Офтоб ойим] Кумушини кўрган сайин, алланечук юраги ачир, жудолик кунларини асло тасаввур қилолмас эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Аппон чолнинг Тиллага ичи ачиди. «Ёшлик».
Мияси ачимоқ 1) тўғри фикрлаш, эслаш қобилияти ёмонлашмоқ. *Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) мияси ғовлаб, гангиган ҳолда бўлмоқ. Тожибой таажжубда қолиб, бошини лиқиллатди: Бир ўзингиз-а? Ёпирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими? П. Турсун, Ўқитувчи. Хаамири ачимаган қ. хаамир. Қариб куюлмаган, ачиб суюлмаган. қ. суюлмоқ.**

АЧИМСИҚ Ачиган нарсани эслатадиган, бир оз аччиқ (ҳид, таъм ҳақида). *Тезак, хом тери иси аралаш ачимсиқ, бадбўй ҳид димоғига урилди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

АЧИМТИР шв. айн. **ачимсиқ**. Ипакдек майин, шилдиरोқ саҳифалардан ачимтир моғор ҳиди келарди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

АЧИНАРЛИ I Ачиниш ҳиссини уйғотадиган. *Ачинарли қиёфа. Ачинарли ҳолат. Ачинарли аҳволга тушиб қолмоқ. ■ Бурчакда ётган бола уйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Афсус аралаш ранжиш ҳиссини уйғотадиган. *Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим нулпарастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишни касб қилиб олмоқдалар. Газетадан.*

АЧИНИШ I Ачинмоқ фл. ҳар.н. У Мурзиннинг ҳолига ачинишни ҳам, қиз муҳаббатига сазовор бўлгани учун қувонишни ҳам билмасди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Раҳм, куюниш туйғуси. *Адолат ўзига нисбатан нафрат эмас, меҳр ва ачиниш сеза бошлади. С. Зуннунова, Гулхан. Шу бир оғиз сўзда меҳр, ҳурмат, ачиниш.. яна қандайдир туйғуларни ифодаловчи оҳанг борлигини мана энди англаб турибди Абдураҳмон. «Ёшлик».*

АЧИНМОҚ I Раҳм, куюниш ҳиссини туймоқ; куюнмоқ. *Иброҳим отанинг бу қадар тез ўзгариб, чўкиб қолганига Жумагул қаттиқ ачинди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Афсус аралаш ранжимоқ, хафа бўлмоқ, ўкинмоқ. *-Бу ганни бекор бошлаб кўйибман, — деб ачинди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Шу пайт қадрдон дўстлари, мактабдошлари орасида бўлмаганига ачинди. С. Аҳмад, Уфқ.*

АЧИТМА Қатиқ, ачитқи каби нарсалар билан ачитилган, ачитиб тайёрланган. *Ачитма гўжа. Ачитма патир.*

АЧИТМОҚ I Ачимоқ фл. орт. н. *Тутун кўзни ачитди. Гўжа ачитмоқ. ■ Ёз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хаамирни ачитмаслиқни, паловни қирмоч олдирамаслиқни танбеҳлабгина утирар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Кучли изғирин, юзнинг терисини шилгандай, ачитади, қулоқларни кесади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Аччиқ гап қилмоқ. *Дўст ачитиб гапиради, душман — кулдириб. Мақол. ■ -Тўғри айтасиз, мавлоно, — деди Ҳамза ачитиб. К. Яшин, Ҳамза.*

Жон(ни) ачитмоқ 1) айн. **жон(ни) койитмоқ** 2; 2) жонини огритмоқ. *Тун аёз, изғириқ ел тўрт тарафга юзуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Мияни ачитмоқ* Бошни ғовлатмоқ, гангит-

моқ, миясини қоқиб қўлига бермоқ. [Абду-расул:] «Янги одамни авраб, миясини ачит-масинлар, ўзим бориб, бошлаб чиқа қолай», дедим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Юракни ачит-моқ** Раҳмини келтирмоқ.

АЧИТҚИ Ачитма ҳосил қиладиган нарса; ивитқи, туруш, хуруш. *Ачитқи қўлга киритилди-ю, бироқ тайёрлаш усули ҳамон номаълум.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

АЧИШМОҚ 1) Ачиб, жизиллаб оғримоқ. *Ярам ачишяпти.* ■ -Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун, — Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина, эшикни тепиб очди. Ойбек, Танланган асарлар. *У гоҳ қўлини қўлига ишқаларди, гоҳ тўхтамай чопарди, гоҳ ачишган.. юзларини сийталарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичи ачишмоқ 1) қорин очлигидан ичи жизиллаб оғримоқ. [Йўлчи] *Қорни очганлигидан, ичи ачишиб, қандайдир беҳузурлик сездди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ачинош, раҳм ҳиссини туймоқ. *Она ўғлининг аҳволига қараб, ичи ачишди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Юраги ачишмоқ** айн. жони (ёки ичи, юраги) ачимоқ қ. ачимоқ. .. *мана шу жафокаш хотиннинг ёши қайтганида ёлғиз қолаётганига юраги ачишарди.* С. Зуннунова, Олов.

АЧОМ: ачом қилмоқ айн. ачомламоқ.

АЧОМЛАМОҚ бол. айн. кучоқламоқ. *Раъно бувасининг «болагинамнинг болагинаси» деб эркалашларини, ачомлаб пешонасидан ўпишлари — яна аллақанақа одатларини кўмсарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЧЧИҚ 1) Таъми оғиз-тилни ачитадиған, ловиллатадиған. *Аччиқ гармдори.* ■ *Фарғона водийсидан бошқа жойларга экиладиган турп негадир аччиқ таъм, тахир мазгага эга бўлади.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

Аччиқ чой Қуюқ дамланган чой. *..чол майингина кулиб қўйди ва хизмат қилаётганларга битта аччиқ чой олиб келишни буюрди.* Газетадан.

2) Нордон, тишни қамаштирадиған. *Аччиқ (донали) анор. Отаси аччиқ олма еса, ўғлининг тиши қамашади.* Мақол.

3) Сезги аъзоларига қаттиқ таъсир қиладиған, ўювчи. *Аччиқ газ. Аччиқ тамаки. Аччиқ хид.* ■ *Жиққа хўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буриқтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4) Жазиллатадиған, жонни ачитадиған. *Далаларда кеч кузнинг аччиқ шамоли эса бош-*

лади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ташқарида шамол увуллар, аччиқ совуқ нақ баданни кесиб кетгудай эди.* Газетадан. [Шербек] *Тўригини эгарлади. Ўзини эгар устига олар-олмас, отга аччиқ қамчи босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5) **кўчма** Кишига қаттиқ тегадиған, кўнгилга озор берадиған; қаттиқ, нохуш. *Аччиқ истеҳзо. Аччиқ танқид. Ҳақ сўз — аччиқ сўз.* Мақол. ■ *У ҳатто бу аччиқ таъналарни эшитмагандай.. сур бўлиб турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

Тили аччиқ Кишига қаттиқ тегадиған қилиб гапирдиған, гап билан узиб оладиған. *Элмуродга рота командири ёқмади: қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6) **кўчма** Ғам-изтиробли; аламли. *Унинг аччиқ кўз ёшлари ҳар қандай одамга таъсир қилмасдан қолмасди.* «Ёшлик». *Чеки кўринмас бу сўқмоқ йўловчининг мадорини, нанки мадорини, жонини оладиган қисматдай аччиқ.* «Саодат».

7) **от** Қаҳр, жаҳл; зарда. *Ҳозир менинг аччиғим ҳам қаҳрим бор.* «Эрали ва Шерали». *Бобоннинг аччиғи қурсин, ёмондир.* «Нурали».

Аччиғи бурнининг устида (ёки учида) Бекорга, сал нарсага жаҳли қистайверадиған одам ҳақида. *—Ҳа, қизи тушмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я. Аччиғи ҳам бурнининг учида, — деди Муротали.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Аччиғи келмоқ (ёки чиқмоқ, қистамоқ)** Жаҳли кўзгамоқ. *Гўрўглининг аччиғи келганини билиб.. Соқи ўрнидан турди.* «Маликаи айёр». *Хушид аччиғи чиқди, деб ўйлади..* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Айтсам, яна аччиғингиз қистайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аччиқ устида** Жаҳл кўзгаған пайтда. *Бас энди, аччиқ устида ҳар ким ҳар гапни айтади.* Ҳамза. **Аччиқ қилмоқ** Жаҳл қилмоқ, зарда қилмоқ. *Бир талатўрни сотиб олдинг, қаттиқ гапирдинг, деб аччиқ қилди.* «Маликаи айёр». **Жон аччиғида** Жаҳл-алам билан, жон-жаҳди билан. *От жон аччиғида олд оёқларини девор баравар кўтариб сапчиди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У [Ортиқ] сапчиб ўрнидан туриб.. жон аччиғида машина орқасига айланаб ўтиб, брезентни очиб ташлаб, ўриндиқлар тагини титкилай кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

8) **от** Қийинчилик, машаққат; ғам-ғусса, ғам-ҳасрат; азоб-уқубат, *Аччиқ билан чуқукни тотган билур, узоқ билан яқинни юр-*

ган билур. Мақол. Бир аччиқнинг бир чучуги бор. Мақол. ■ Турмушининг аччиқларини тотиб кўрган.. қадимги батрак Абдуракул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЧЧИҚЛАНМОҚ Жаҳли чиқмоқ, ғазабланмоқ. *Бегим, гарчи аччиқлансанг ҳам, айтишга мажбурман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тез аччиқланадиган, жиззаки ва қўпол одамларни милицияда хизмат қилишга йўл қўйиб бўлмайди.* Газетадан.

АЧЧИҚЛАШМОҚ Ўзаро қаттиқ-қурум гап қилишмоқ, хафалашмоқ. *Гулнор ўзи ким? Унинг туфайлидан дадам билан аччиқлашдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЧЧИҚМИЯ Бурчоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

АЧЧИҚ-ТИЗЗИҚ Аччиқ-алам ифодали, жаҳл-зардали (гап-сўз, хатти-ҳаракат ҳақида). *Никоҳ кунни ниманинг жўндандир қуданг билан аччиқ-тиззиқ айтишибсан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Шавкатнинг аяси билан дадаси бирпасда нари-бери бўлишиб, аччиқ-тиззиқ билан туриб кетишади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *Эломонов хотинининг аччиқ-тиззиқ гапларига хийла кўниқиб қолган эди.* М.М.Дўст, Истеъфо.

АЧЧИҚ-ТИРСИҚ айн. аччиқ-тиззиқ.

АЧЧИҚТОШ Алюминий, хром, темир сингари металлларнинг сульфат кислота билан ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар (кўн саноатига ва тиббиётда кўлланади). *Бир кунни дошқозонда аччиқтош сувига кахрабони солиб қайнатаётган эди, саройдан фаррош келиб: -Зоти олийлари сизни чорлаётдилар, — деди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

АЧЧИҚ-ЧУЧУК I Дунёнинг, ҳаётнинг лаззати ва ғам-ташвишлари. *Бу икки тенгқур бир кўрпада катта бўлишган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини баравар тотиб кўришган.* «Ёшлик».

АЧЧИҚ-ЧУЧУК II Тўғралган помидор ва пнёздан тайёрланадиган совуқ таом. *Чортояда оёқ узатиб, ўн чоғли киши чой ичар, бирови аччиқ-чучук тайёрлаб, бирови турп майдаларди.* С. Нуров, Нарвон.

АШАДДИ(Й) [а. اشد — энг қаттиқ, энг кучли] Ўта даражада. *Ашаддий фирибгар. Ашаддий юлғич. Ашаддий безори.* ■ *Энг ашаддий душмани Зебихон эди; энг яқин ўртоғи Зебихон бўлиб қолди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Японияликларнинг ашаддий коллекционер эканлиги кўпчиликка яхши маълум.* Газетадан.

АШЁ [а. اشيا — буюмлар, нарсалар] кт. Нарса, буюм (асосан бирор нарсага қарашли, оид нарса-буюмларни билдиради). *Уй-рўзғор ашёлари.* ■ *Котиб.. ёзув ашёлари турган.. курси олдида тиз чўкди.* Ойбек, Навоий. *Текширув чоғида машина пешона ойнаси.. олчаранг бўёқнинг кўчма бўлаклари далилий ашё сифатида олинди.* Газетадан.

Хом ашё, хомашё Ишлаб чиқаришда маҳсулотлар тайёрлаш учун кўлланадиган (фойдаланиладиган) нарса. Масалан, пахта тўқимачилик саноати учун хомашё ҳисобланади. *Хом ашё сотиб олиш ҳажмлари анча ўсди.* Газетадан.

АШЁВИЙ: ашёвий далил Далил бўладиган нарса, буюм. *У марҳум калтакланган жойни кўрсатиб беради. Балки ашёвий далиллар топилиб қолар.* «Ёшлик».

АШИР I: ашир ойи с. т. айн. муҳаррам ойи қ. муҳаррам.

2 Ашир (эркаклар исми).

АШК [ф. اشك — кўз ёши] эск. кт. I Кўз ёши, ёш. *Оҳим била эшикда ўт, ашким била девор нам.* А. Навоий. *Булут бағрин ой ҳажри гўё сўкар, Недин йўқса ашкени юммай тўкар.* А. Навоий.

АШРАФ [а. اشرف — энг шарафли, энг олижаноб, энг улуғ] эск. кт. Иззат-обрўли, улуғ. *Ўзи давлатманд бир киши, Тошкент ашрафларининг кўплари билан алоқадор бўлганликдан, балки отангиз билан таниш чиқар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШТАК шв. Аштак-паштак.

АШТАК-ПАШТАК Данагини ажратиб олиб, ўрнига мағиз солиб қуритилган ўрик, мағизли туршак.

АШТАРХОНИЙЛАР Шайбонийлар сулоласидан сўнг 1601-1757 йилларда Моваруннаҳрни идора қилган сулола.

АШУЛА Якка хонанда, гуруҳ ёки хор ижро этадиган, куй басталанган (куйга солинган) асар ва унинг ижроси; кўшиқ. *Ўзбек халқ ашулалари. Ашула овози эшитилди.* ■ *Гуландом.. дуторни чертиб, энгил, шўх ашулани бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла чапак чалибди, ашулага қўшилибди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Ичкаридан болаларнинг ашуласи билан музыка эшитиларди.* С. Зуннуова, Кўк чироқлар.

Эски ашула Эски гап, кўп айтилган гап. *Бу гал [Ҳожжи] Ўзбек олимнинг ўша эски ашуласини.. тўзимсизлик билан кутар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШУЛАЧИ Ашула айтувчи, хонанда. Қўн-ғиз мўйловли, гавдаси бузуқ ашулачи ўрнидан туриб, торини черта бошлади. Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

АШША бол. Ош, иссиқ овқат.

АШЪОР [а. اشعار — шеърлар] эск. кт. Шеър; шеърлар, байтлар. [Навоий] Форсий ашъорда «Фоний», туркий ашъорда «Навоий» тахаллусини қўлаган. Ойбек, Навоий.

АШҚОЛ-ДАШҚОЛ с. т. Рўзгорда ёки бирор касб-корликда керак бўладиган нарсалар, буюмлар; қақир-кукур, лаш-луш. Туртинчи аравада қодирлар, кўрпа-тўшаклар, жўнаб кетаётганларнинг ашқол-дашқоллари. С. Анорбоев, Оқсой.

АЪЁН [а. اعیان — улуғлар, таниқли кишилар] эск. кт. Энг юқори қатламга мансуб, ҳукмдорга яқин турган, баланд мартабали кишилар; амалдорлар. Қандайдир бир хаёл ичида ўтирувчи бу йигит Тошкентнинг машҳур аъёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли — Отабек. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЪЗАМ [а. اعظم — энг катта, энг буюк] I эск. кт. Улуғ, буюк.

Вазир(и) аъзам тар. Бош вазир. *Вазир аъзам подшога қуллуқ қилиб.. жарчи жўнатди.* «Эртақлар».

2 Аъзам (эркаклар исми).

АЪЗО [а. اعضا — узвлар, қисмлар] I Одам ёки ҳайвон организмнинг муайян бир вазифани бажарувчи қисми. *Сезги аъзолари. Ички аъзолар.* ■ *Ҳар бир аъзоси қақшаб оғрирди.* «Шарқ юлдузи».

2 Кишининг бутун вужуди; бадан, тана. *-Сиз нима жавоб бердингиз? — деди бутун аъзосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб.* Ойбек, Танланган асарлар.

Аъзойи бадан Бутун аъзо, бутун вужуд. *Ота уйига етиб борганида ҳам аъзойи баданидаги қалтироқ босилмади.* С. Нуров, Нарвон.

3 Бирор гуруҳ, худуд ва ш.к.да яшовчи, унга мансуб шахс. *Оила аъзоси. Маҳалла аъзолари.*

4 Бирор гуруҳ, кенгаш, жамоа, жамият ва ш. к.га расмий қабул қилинган, сайланган, унда фаолият кўрсатувчи шахс, жамият, мамлакат ва ш. к. лар. *Партия аъзоси. Кенгаш аъзоси.* ■ *Гуруҳ аъзолари қидирув ишларини мой томчиси изидан бошлашга қарор қилиши.* Газетадан. *Жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли бир аъзосига айланган Ўзбекистон ҳеч қачон уруш тарафдори эмас ва у*

тинчлик учун курашда мудом иштирок этаверади. Газетадан.

АЪЗОЛИК Аъзо ҳолати; мансублик. *Партия аъзолиги. Аъзолик вноси. Аъзолик ҳақи.*

АЪЛАМ [а. اعلم — энг билагон, энг доно] эск. дин. I Шариат қонунлари билимдони.

2 Шариат қонун-қоидалари юзасидан берилган фатвони тасдиқ ёки рад этувчи диний арбоб; бош муфти. *Маросимга етиб келган қози, мингбоши, аълам, муфти, домла-имомларга ўз мартабаларига қараб «аъло», «авсат» чопонлар кийдирилмоқда.* М. Мухаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Ҳасан ака пулни бераверса, аълам чиқиб ўлчаб, васиқасини қилиб бераверади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

Валлоҳи аълам қ. валло(ҳи).

3 Аълам (эркаклар исми).

АЪЛО [а. على — энг юқори; буюк] I Сифати, фазилати ва ш.к. жиҳатидан энг юқори; асил. *Корхонадан ҳар куни 28 тонна аъло сифатли маҳсулот олинмоқда.* Газетадан. *Мақтабда Сатторни ҳамма яхши кўрарди: зеҳнли, ўқишда ҳам, хулқда ҳам аъло бола эди.* Ў. Усмонов, Қисмат.

2 Ўқув юртларида: беш балли тизимда энг юқори баҳо. *Хўп, ҳозир кўраимиз.. «Яхши».. «Ўрта».. «Ўрта».. Қани «аъло»? Русчадан нима учун «яхши»? А. Қаҳҳор. Айб кимда?*

3 Аъло (эркаклар ва аёллар исми).

Арш(и) аъло қ. арш I.

АЪЛОЧИ I Аъло баҳога ўқувчи. *-Икковимиз ҳам бир институтда ўқидик. У [Муҳаррам] ҳам аълочи эди, — деди Элмурод.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ўз ишини, вазифасини аъло даражада бажарувчи ёки фақат аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи. *Аълочи бригада. Аълочи сотувчи. Корхона аълочиси.*

АЪМО [а. اعما — кўр] эск. кт. Кўзи ожиз, кўр. *Тўғриликдан юрса аъмоларга йўл бошлар таёғ.* Ҳабибий. *Оқил бўлур аъмолар, пул ўлсина, пул ўлсин.* Воқиф.

АЪМОЛ [а. اعمال — амаллар, ишлар] эск. кт. Қилинган ёки қилинадиган иш(лар); амал. *Бу ҳолни, айтиқса, муборак Рамазон ойи муносабати билан ўтказиладиган маърифий аъмоллардан ҳам билиш мумкин.* Газетадан.

Номаи аъмол қ. нома.

АЪРОФ [а. اعراف — аросат, ўрталик — Куръонда таърифланган жаннат билан дўзах орасидаги жой]: **аърофда қолган** Аро йўлда

қолган; на у ёқли, на бу ёқли бўлган; икки жаҳон овораси бўлиб қолган.

АЭРО I с.т. айн. самолёт. *Автолардан қолиб юраман. Аэролардан қолиб юраман, Хаёлимда олиб юраман, Сени кўргим кела-веради.* У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

АЭРО- II [юн. аег — ҳаво] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида сўз ясовчи сифатида қатнашади ва «авиация», «ҳаво» сўзларига алоқадорликни билдиради: *аэропорт, аэросъёмка, аэродинамика* ва б.

АЭРОБИКА қ. ритмик гимнастика.

АЭРОВОКЗАЛ [аэро.. + вокзал] Аэропортларда ҳаво транспорти йўловчиларига хизмат кўрсатиладиган бино ёки бинолар мажмуи.

АЭРОДИНАМИК Аэродинамикага оид. *Аэродинамик лаборатория.*

АЭРОДИНАМИКА [аэро.. + динамика] Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ҳамда уларнинг қаттиқ жисмлар ҳаракатига кўрсатилган таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ [аэро.. + юн. dromos — югуриш, югуриш жойи] Учиш аппаратларининг туриши, учиб кетиши, қўниши учун керакли барча иншоотлари бўлган кенг майдон.

АЭРОКЛУБ [аэро.. + ингл. club] Авиация ҳаваскорларининг клуби, авиация билан шуғулланувчиларнинг оммавий ташкилоти.

АЭРОМЕХАНИКА [аэро.. + механика] Механиканинг газлар мувозанати ва ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ [аэро.. + лот. navigatio — кемада сузиш] Учиш аппаратларини тегишли асбоб ва воситалар ёрдамида белгиланган йўлдан олиб бориш ҳақидаги фан; ҳаво навигацияси.

АЭРОПЛАН эск. айн. самолёт.

АЭРОПОРТ [аэро.. + фр. port] Ҳаво линияси трассасида жойлашган ва транспорт авиациясининг мунтазам қатновини таъминлаб туриш учун керакли иншоотлар билан жиҳозланган аэродром.

АЭРОСТАТ [аэро.. + юн. states — кўзгалмас] Ҳаводан енгил учиш аппарати; ҳаво шари.

АЭРОСТАТИКА Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонунлари ҳақидаги фан.

АЭРОСЪЁМКА айн. аэрофотосъёмка.

АЭРОТЕРАПИЯ [аэро.. + юн. therapeia — даволаш] Организмни чиниқтириш ва даволаш мақсадида очиқ ҳаводан фойдаланиш усули.

АЭРОФЛОТ Ҳаво флоти, учиш аппаратлари мажмуи, авиация.

АЭРОФОТОСЪЁМКА, аэрофотосуратга олиш Учиш аппаратларидан туриб, Ер ва ундаги нарсалар суратини олиш; шу усулда олинган сурат.

АЭРОЧАНА Моторли паррак воситаси билан юрадиган чана.

АЮХАННОС қ. айюҳаннос.

АЯ шв. I Она, ойи. [Мирзакаримбой:] *Қалай, онанг бақувватми?* [Йўлчи:] *Аям, шукур, соғ-саломат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тарбиячи аёл, мураббия. *Аяга битта аччиқ чой қилиб беринг, қузим.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар номига қўшиб айтилади ёки аёллар номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Эртага азонлаб далага чиқиш кераклигини эслаб, Дилдор айвонга Малика ая учун ҳам жой қилиб, чирокни ўчирмай ётди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Ўзидан катта аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилишда ишлатилади. [Хонзода Ғофирга:] *Белинга белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* [Ғофир:] *Ая! Ҳақорат қилманг! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

АЯМАЖИЗ с. т. айн. айём(и) ажуз қ. айём. *Бирдан аямажизнинг «ҳўкиз ўлдирар» изғирини бошланди.* С. Нуров, Нарвон.

АЯМОҚ I Раҳм-шафқат қилмоқ, раҳмдиллик қилмоқ. *Аямасдан урмоқ. Аямасдан танқид қилмоқ. Ёвни аяган яра ер.* Мақол. ■ *Девларни аяманг, ўлдилинг, Заргар.. «Маликаи айёр». Зулфия опа.. муғамбир ва алдоқчини ва айниқса айёр одамни ёмон кўради, аямайди.* «Саодат».

2 Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиётлик билан муносабатда бўлмоқ. *Аяган кўзга чўп тушар.* Мақол. ■ *Баъзи ота-оналар болаларини аяган бўладилар-да, уларни ҳаёт учун яроқсиз, жисмоний заиф қилиб қўяётганларини билмай қоладилар.* С. Зуннунова, Олов.

3 Дариғ тутмоқ, ҳайф кўрмоқ; қизганмоқ. *У мендан ҳеч нарсани аямайди.* ■ *Маънавиятни мустаҳкамлашга меҳнат ва маблағни аямоқ ўзини келажакдан маҳрум қилиш демакдир.* Газетадан. [Инсоф-диёнатли одам] *..қўли калталардан мурувватини аямайди.* Газетадан. *Меҳнатингни аямасанг, сув бўлса, ўзинг ҳам, молинг ҳам тўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЯНЧ кам қўлл. айн. аянчли. *Фуломжон Матқовулнинг аянч аҳволига.. қараб, юраги*

эзилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ғалати, ювош, мулойим, беозор ва аянч назар билан Зебига қаради. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

АЯНЧЛИ Алам-изтироб акс этувчи ҳолатли, ачиниш ҳисси уйғотадиган. *Дунёда ҳамма нарсадан мосуво бўлган бу аёлнинг ҳозирги аҳволи жуда аянчли эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

АҚАЛЛИ [а. اقل – энг оз, жуда кам] юкл. **1** Жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаса. *Ақалли бу ерда, меҳмонга келган жойида дам олса, нима қилар эди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.*

2 Таъкид билдиради; ҳатто. *Нигоранине бепарвогина қайтарган жавоби, юзида ақалли қитдай ҳам ўзгариш сезилмагани Хўжабековнинг ғазабини қайнатди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АҚИДА [а. عقيدة – эътиқод, ишонч; тушунча] кт. **1** Эътиқод қилинадиган нарса, хатти-ҳаракат, у ҳақдаги гап; тушунча. *Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олижаноб мақсадни амалга ошириш йўллари минг йиллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишимиз лозим. Газетадан. Ҳақиқат қиёсда очилади, деган машҳур ақида бор. Газетадан.*

2 Ҳақиқатга зид, кўр-кўрона қабул қилинган фикр, қоида. *Фақат шуни таъкидлайманки, халқчиллик ва ҳаққонийлик, адолат ва виждонийликка хизмат қилиш, инсонга садоқат адабиётнинг кеча тўқиб чиқарилган ақидалари эмас. Газетадан. Биз яқин кунларгача, тез орада жаннатмакон – коммунизмда яшаймиз, деган ақидага ишониб яшар эдик. «Саодат».*

2 Ақида (хотин-қизлар исми).

АҚИДАВИЙ Ақидага (ақидаларга) оид. *Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит нафақат мусулмончиликдаги энг йирик мазҳаб – ҳанафийлик таълимоти, балки умуман исломнинг ақидавий асосларини шакллантиришга қўшган беназир ҳиссаси учун Имом Аъзам (энг буюк имом) деган фахрли унвонга сазовор бўлган тарихий шахсдир. Газетадан.*

АҚИДАПАРАСТ Ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, ақидаларга ёпишиб олган шахс. *..ваҳҳобийлик кўринишидаги ақидапарастлар халқни кўрқувга солиб, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик уйғотиш учун турли жиноятлар содир этдилар. Газетадан.*

АҚИДАПАРАСТЛИК Ақидапарастга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Улар диний ақида-*

парастлик билан ниқобланган кимсалардир, асл ниятлари эса юртга эга бўлиб, халқимизни асрий қуллик ва жоҳилия замонларига қайтаришдир. Газетадан.

АҚИРМОҚ шв. Бўкирмоқ (йиртқич ҳайвонлар ҳақида). *Айиқдай бўлиб ақирди. ■ Тоғда ақирган шердай бўлиб. «Маликаи айёр».*

АҚИҚ [а. عقيق – қизил рангли қимматбахо тош] **1** от Турли рангли қимматбахо тош; ҳақиқ (зеб-зийнат буюмларига ишлатилади). *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид.. баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди. С. Айний, Дохунда.*

2 кўчма сфт. Шу тош рангига ўхшаш рангли. *Ҳолингга маҳлиё кўр, кўргач ақиқ лабингни. Ш. Шомуҳамедов, Одам борки.*

АҚИҚА [а. عقيدة – ярим қимматбахо тош; чақалоқ сочини олиш; қурбонлик қилиш] Оилада «янги меҳмон», яъни чақалоқ дунёга келганлиги муносабати билан унинг туғилганига 7 ёки 14 ёхуд 21 кун бўлганда ўтказиладиган зиёфат, маросим. [Имом] *Китобларда фарзанднинг отага бир неча ҳаққи бор деганлар: ..агар бола ўғил бўлса, икки кўй сўйиб, агар қиз бўлса, бир кўй сўйиб, туғилган кунининг еттисиди ақиқа қилиши фарз. С. Айний, Дохунда.*

АҚИ [а. عقل – эс, ҳуш] **1** Инсон миясининг дунёни акс эттириш ва шахснинг воқеликка муносабатини бошқариб турадиган фаолияти; фикрлаш қобилияти. *Жонзотлар ичида биргина одамзотга ақл ато этиб, юрагига диёнатни жойлабди. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

Ақлдан озмоқ Фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ, эс-ҳушидан айрилмоқ. *Биринчи қадаҳ чанқоқни босиш учун, иккинчиси – хурсандчилик, учинчиси – кайф қилиб хузурланиш, тўртинчиси эса ақлдан озиш учун ичилади. Газетадан.*

2 Фикрлаш қобилиятининг амали; фаҳмидрок, зеҳн. *Ақлинг билан кўр, кўз алдайди. Мақол. ■ Қайси вазирим ақли зийрак, донишмандлигини билдирса, хазирандан ўн тилло ва бош-оёқ сарпо берман. «Луқмони Ҳаким».*

Ақл бовар қилмаслик, ақлга сиғмаслик Тасаввурга сиғмаслик, тасаввур эта олмаслик. *Нурлан ақл бовар қилмайдиган ҳикоясини базўр тамомлади. Газетадан. Ақлдан адашмоқ ёки ақлини йўқотмоқ, ақлини емоқ, ақли кетмоқ. Тўғри фикр-мулоҳаза юритиш, тўғри*

идрок этиш ҳолатини йўқотмоқ, эс-ҳушини йўқотмоқ. *..Қизнинг чиройлилигига баззоз бола бехуш бўлиб, ақдан адашиб ётиб қолибди.. «Луқмони Ҳаким».* «Яши кўрганда, қизлар ақлини йўқотиб қўяди», *дейишади.* П. Қодиров, Уч илдиш. Қани, жўна ҳамманг ҳам, ақлинг ебсан, ёр-ёр. У. Исмоилов. Бобо, хафа қилдинг мендай ўғлингни, Ақлинг кетиб, бобо, сенга не бўлди. «Нурали». Ақдан эмас Ақл юритиб қилинган тўғри иш эмас. *Гиёҳвандлик билан кураш йўлида табиатни хонавайрон қилиш ақдан эмас.* «Саодат». Ақли етмоқ Тўғри идрок этмоқ, моҳиятини тушунмоқ. Ақл кирмоқ (ёки битмоқ) Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, эс-ҳушини йиғиб олмоқ. *Қачон сенга ақл киради?! Сўзлашувдан. Ақлни олмоқ* Эс-ҳушини оғдирмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Кийгани гулгун қирмизи, Ақлингни олар жоду кўзи.* «Маликаи айёр». Ақлини танимоқ Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. *Инсон туғилиб, ақлини таниган кунданоқ теварак-атрофни ўраб турган борлиқ.. ҳақида уйлай бошлайди.* Газетадан. Ақл тиш қ. тиш. Ақл ўргатмоқ Панд-насиҳат, ўғит, йўл-йўриқ тарзидаги фикр-мулоҳаза айтмоқ. *Биров қоқилганда, ақл ўргатувчилар, тафтишчилар кўпаяди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мулоҳаза, маслаҳат тарзидаги фикр. *Кўндан кўп ақл чиқар.* Мақол. ■ Энди меним ақлим шуким, ўшал кандидатингиз томонига ўтганларни қўлга олиш учун Нурмат акамнинг ҳовлисида чақриб, бир оз зиёфатча билан кўнгишларини топиб.. шояд қўлга олиб қолармиз. Ҳамза, Бурунги сайловлар.

АҚЛАН кам қўлл. 1 Ақлий жиҳатдан. *Асадбек, фақат жисман эмас, ақлан ҳам оқсоқ бўлганлар валдираганида жим ўтиролмасди.* Т. Малик, Шайтанат.

2 Ақл билан. *Маданиятли инсон ҳар қандай қийин шароитда ҳам ўзини йўқотмайди, ақлан йўл топиб, мушқулини осон қилишга интилади.* Газетадан.

АҚЛИЙ Ақл-идрок фаолиятига оид, фикр юритиш билан боғлиқ. *Ақлий меҳнат.* ■ Улимигача бемор ақлий қобилиятини тўлиқ сақлаб қолганди. Газетадан.

АҚЛЛАШМОҚ Фикрлашмоқ; муҳокама қилмоқ; маслаҳатлашмоқ. *Ётиғи билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Уртага ташлан!* Ақллашайлик. С. Аҳмад, Ҳукм. Сизлар ақллашиб, қаерда Фанибон келин борлигини билиб, рўйхат қилинлар. С. Аҳмад, Юлдуз.

АҚЛЛИ 1 Ақли расо; мияли. *Ақлли бола.* Ақлли йиғит. Ақлли ўзини айблар, ақлсиз — дўстини. Мақол. ■ Муаллим ўрта яшар, ақл-дўст, ёшларга меҳрибон киши эди. Ойбек, Нур қидириб. Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл билан вужудга келган; фаҳм-фаросатдан, билимдонликдан далолат берадиган. *Ақлли тadbир.* Ақлли иш. ■ Унинг [Давлатёрнинг] баъзан лўнда ва ақлли гапларини эшитганда, Элмурод ҳузур қиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Зийрак, фақли, хушёр (ҳайвон ва қушлар ҳақида). *Ақлли ит.* ■ Даврага эълончи чиқиб: -*Ҳов, яхшилар, ҳозир биз сизларга номерларни: ақлли отлар ўйинини.. кўрсатамиз, — деди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

АҚЛЛИЛИК Ақл билан иш тутиш, ақлли хатти-ҳаракат. *Сукут сақлаш ҳамма вақт ҳам ақллиликдан дарак беравермайди.* Мирмуҳсин, Умид.

АҚЛСИЗ 1 Ақли йўқ, беақл. *Мусулмонқул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл ишлатмасдан қилинган, аҳмоқона. -*Бундоқ ақлсиз ишларни қўяйлик, хотин! — деб мулозимона сўзлаб кетди [Ҳожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҚЛ-ҲУШ, ақлу ҳуш Эс-ҳуш, фаҳм-идрок, фаросат. *Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: -Ўзининг ақли-ҳуши жойидами? Кўринишидан ёмонга ўхшаймайди-а, ўзи!?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АҚОИД [a. عقايق — ақидалар, қоидалар] кам қўлл. Эътиқод қилинадиган нарсалар. *«Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» деган ҳикматнинг яшовчанлигида ҳам айнан диний ақоид ва одобнинг хизмати бор.* Газетадан.

АҚРАБ [a. عقراب — чаён] 1 (А — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири; Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (22 октябрь — 21 ноябрь кунларига тўғри келади). *Ёза пайров куз эди, қишга ҳам баҳор, Ҳамал гулга ёр эди, ақрабга ҳам қор.* Шайхзода.

АҚРАБО [a. اقربا — яқинлар] эск. кт. Яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар. *Оҳжим, ҳолимни сўрмас ошнолардин бири, Ошнолар, балки ҳешу ақраболардин бири.* Муқимий.

АҚЧА эск. айн. пул. [Хусайн:] *Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишига ваъда бераман.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АҒАНАМОҚ 1 Ётган ҳолда у ёни, бу ёнига ағдарилмоқ, юмаламоқ. *От ағанаган жойда юнги қолади.* Мақол. ■ *Ҳар кун шомдан тортиб азонгача ётган жойида у ёқ-бу ёққа ағанаб, уй уйлайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Кўчқор устма-уст икки дўппи сув ичиб, ўзини ажриққа отди, худди ёш боладай ағанаб ўйнарган, хушнуд қиққирди..* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Куламоқ, ағдарилмоқ. *Арава ағанади. Машина ағанади. Нодира турган жойидан диванга ағанаб тушди.*

АҒДАРМА 1 Ичи сиртига, ости устига ағдарилган. *Ағдарма чакмон.*

Ағдарма этик Хом теридан ичи сиртига қилиб тикилган этик. *Йигитнинг уст-боши, ёмғирда ивиб кетган ағдарма этиги кўнжигача лой эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Юкини ўзи ағдарадиган. *Ағдарма арава.*

АҒДАРМОҚ 1 Тикка ҳолатдан ётқизмоқ; йиқитмоқ. *Бирлашган тоғни ағдаради.* Мақол. ■ *Оқсой қирғоқлардан ошиб-тошадди. Кўкка бўй чўзган, мағрур дарахтларни ағдариб, арзмаган бир хасдай оқизади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тепадан пастрга қулатмоқ. *Отдан ағдармоқ.* ■ *Қақвон шаҳрининг шоҳини шоҳи Аббос дер эди.. Аббосни филдан ағдарди.* “Нурали”.

3 Идишни тўнкариб, ундаги нарсани бўшатмоқ; қуймоқ, тўкмоқ. *Косадаги сутни тоғорага ағдармоқ. Кўмирни ерга ағдармоқ. Қондаги картошкани ўрага ағдармоқ.*

4 Остини устига қилмоқ, ичини сиртига, бир томонини иккинчи томонига айлантirmoқ. *Ерни ағдармоқ. Лойни ағдармоқ. Хирмонда пахтани ағдармоқ.* ■ *Муюлишда ётган оқ қоғоз Муроджоннинг диққатини тортди ва олиб ағдариб кўрди.* Газетадан.

5 кўчма Ҳокимият тепасидан ёки юқори мансабдан туширмоқ; олиб ташламоқ. *У [Йўлчи] деди: ...жамика меҳнаткашлар якταν бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 кўчма Йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ. [Қорабулоқликлар] *Елкаларида эзиб келган қора қашшоқликни ағдариб ташлаш умиди-*

да шод ва хуррам бўлиб борадилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

7 кўчма Айб, жиноят ва ш. к.ни тақамоқ. *Салим ҳам бутун айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла унга бўхтон ағдариб чиққанини фаҳмлаб, ҳақиқатни айтмаса бўлмаслигига жазм этди.* Мирмуҳсин, Умид.

Астар-аврасини ағдармоқ айн. авра-астарини ағдармоқ. қ. авра-астар. **Йил ағдармоқ** Мучал йил ҳисобидан фойдаланиб, тугилган йилини аниқламоқ. **Кўнгилни ағдармоқ** Кўнгилни оздирмоқ. **Ўзига ағдармоқ** 1) ўз томонига ўтказмоқ, ўзига тортмоқ, жалб қилмоқ; 2) ўзлаштирмоқ. *Гапиринг, Абдишукур, жуҳуднинг пулини қандай қилиб ўзимизга ағдарамиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

АҒДАР-ТЎНТАР Алғов-далғов, бетинч ва бетартиб. *Пул деб оқар дарёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин, Ағдар-тўнтар дунёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин.* Воқиф.

Ағдар-тўнтар қилмоқ 1) остин-устин қилмоқ, бутунлай бетартиб қилиб ташламоқ; 2) обдан ковлаштирмоқ, синчиклаб текширмоқ, ахтармоқ, тинтимоқ. *-Орлов мелисалари [милициялари] билан ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилаёттибди, — деди Фани ота.* Ҳ. Фулом, Машғал.

АҒЁР [а. اغيار — бегоналар; рақиблар] эск. кт. 1 Ўзгалар, бегоналар. *Ағёрларга лутф ила эҳсон қачонгача?* Муқимий.

2 Рақиб; рақиблар. *Билмам, на гуноҳим брр, олмайди хабар бир йўл? Ё рашк ила ағёрим бегона қилиб кетди.* Ҳамза. *Жўралари ташлаб кетган, Ағёр тиғи кўксига ботган.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

АҒНАМОҚ айн. ағанамоқ. *Бектемир пулемёт ёнида ағнаб ётган душманга тикилиб, кейин милтиғини ҳавода силкиб, ўртоқларига ишора қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АҒРАЙМОҚ айн. анграймоқ. *Баширжон тили сўзга келмай, «қиёматли» укасига анча вақт ағрайиб турди, ниҳоят, зўрма-зўраки жилмайгандек бўлди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Фотима она эшикдан кириб келаётган Умидни кўриб, аввал ағрайиб қолди. Кейин қовоғини солиб, ерга қаради.* Мирмуҳсин, Умид.

АҲ унд. с. Кўрқув, ҳаяжон ёки севинч, газаб туйғуларини ифодалайди. *-Тезроқ келинг, Ҳомид ака. Отабекни ўлдирдик! — деди*

шошиб Отабек. -Аҳ! — деб югуриб келди Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲА унд. с. Бировнинг қийин аҳволдан кулиш, масхаралаш, истехзо ва ш. к.ни ифодалайди. -Аҳа, қалай, ёмон ботиб кетдими?.. — деди Ҳамза чўрт кесиб. К. Яшин, Ҳамза.

АҲАМИЯТ [а. اهميت — жуда муҳим] Ҳаётда ва фаолиятда тутган ўрин, қиймат; муҳимлик. *Саноат жадал ривожланаётган бир пайтда ҳавони заҳарли газлардан тозалашнинг аҳамияти тобора ортаётир.* «Фан ва турмуш». *Нотиқлар алломанинг ҳаёти ва фаолияти, у қолдирган улкан илмий меросининг аҳамияти ҳақида сўзладилар.* Газетадан.

Аҳамият бермоқ Дикқат-эътибор қаратмоқ, муҳим деб муносабатда бўлмоқ. *Мева-ли дарахтларни кўпайтиришга алоҳида аҳамият бериш керак.* «Фан ва турмуш».

АҲАМИЯТЛИ Аҳамиятга эга бўлган; муҳим. *Йиғинда аҳамиятли бир масала кўрилиб қолса, қишлоқликлар тез-тез мулла Обидга маъноли қилиб қарашади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АҲАМИЯТСИЗ 1 Аҳамияти йўқ, муҳим эмас. *Анвар .. нома ва аризаларнинг муҳими-ни аҳамиятсизидан ажратиб, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳечқиси йўқ, арзимаيدиган. *Бўксам устига бир оз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АҲБОБ [а. احباب — дўстлар] эск. кт. Дўст, дўстлар. *Яхшилар доим насиҳат айлар ўз аҳбобига: Ичмагил, ҳушёр бўл, тушма бало гирдобига.* Воқиф.

АҲВОЛ [а. احوال — ҳолатлар] 1 Муайян вақт ва шароитдаги ҳолат; вазият. *Водийдаги аҳвол хавотирли эди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Йўлчи Қоратойдан замон аҳволини сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Турмуш ва иш-фаолиятдаги ҳолат; ҳол-аҳвол. -*Аҳволингиз қалай?*— *Йўлчи Шокир отанинг аҳволини, тирикчилигини сўради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хатда аҳволини очиқ-ошкор айтди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Жисмоний, руҳий ҳолат. *Беморнинг аҳволи.* ■ *Шундай бўлди девлар аҳволи, Турай деса йўқдир ҳеч ҳоли.* «Маликаи айёр».

Аҳволи руҳия эск. кт. Руҳий ҳолат, кайфият. *Эъзохоннинг аҳволи руҳиясини жуда яхши тушуниб олган Тозагул дугонасининг қалбида, руҳида, кайфиятида юз берган ўзга-*

ришни.. сўрашга ботина олмади. Ҳ. Фулом, Машғал. **Аҳвол сўрамоқ** айн. **кўнгил сўрамоқ**, қ. **кўнгил.** *Улар ачиниб, Муроддан аҳвол сўрашди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Ташқи кўриниш ҳолати; қиёфа (одатда, ёмон, ёқимсиз ҳолатга нисбатан). *Аҳволингни қара, тағин сен ҳаммомга тушган боласан, чиннидек кўйлакни нима қилдинг?* Ойдин, Ўзи монанд.

Бир аҳволда Ночор, бўлмағур аҳволда. *Азизхон бундай қараса, Лутфинисонинг устидagi кўйлак бир аҳволда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Не аҳволда** Қийин аҳволда, қийинчилик билан. *Бемадор, бутун вужуди қалтираб титраётган қадди дол Эна одим жойда на-фас ростлай-ростлай, не аҳволда уйига етиб олди.* «Ёшлик».

АҲВОЛОТ кт. кам қўлл. қ. **аҳвол.** [Раҳмат Отабекка:] *Отam сиз билан ўтиришиб, Тошкент аҳволоти тўғрисида сўзлашмаққа муштоқдирлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲД [а. عهد — ваъда, сўз бериш] 1 Ўзига ёки ўзгага берилган қатъий сўз, ишонтириш сўзи; қарор. *Аҳдида турмоқ. Аҳддан қайтмоқ.* ■ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди.* Ҳамза.

Аҳд қилмоқ Жазм қилмоқ. *Сизни жуда кўп эсладим, жуда кўп уйладим, кейин шу хатни ёзишга аҳд қилдим.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Шартнома, келишув, битим. *Биринчи сентябрь, бутун халқимиз Тинчликнинг аҳдига кўяди кўлин.* Ф. Фулом.

Аҳд қилишмоқ айн. **аҳдлашмоқ.** [Тантибойвачча] *Кечқурун Гулнорга боришга вагончи билан аҳд қилишганиги ёдига тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АҲДЛАШМОҚ 1 Ўзаро қатъий ваъда бермоқ; ваъдалашмоқ. *Жон, Полвон ога, мени кўмгами, дастгами олиб кетинг.* [Полвон:] *Севганим бор, бика, аҳдлашганмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 расм. Ўзаро шартнома тузмоқ, битимга келишмоқ. *Ўзаро фойдали ҳамкорлик тўғрисида дастлабки аҳдлашувга эришилди.* Газетадан.

АҲДНОМА Расмий шартнома, битим; пакт. *Ўзаро ёрдам тўғрисида аҳднома. Аҳдно-мани тасдиқламоқ.*

АҲД-ПАЙМОН, **аҳду паймон** Ўзаро қатъий келишув, битим, ваъда. *Охири она-*

лар ичкарида нон ушатдилар-у, ташқарига «Замира билан Муҳаммаджон ўқишдан кейинга аҳд-наймон қилди», деб маълум этдилар. П. Қодиоров, Уч илдиз.

АХЁН [a. احیان – вақтлар, муддатлар]: ахёнда ёки ахён-ахёнда 1) ҳар замон-ҳар замонда, гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзида. Бу икки улфат ахёнда мана шундай дилкашлик қилганларида, суҳбат бошдан-оёқ икки мавзудан четга чиқмас эди. А. Қаҳҳор, Ўжар. Ахён-ахёнда Қурбон ота ўтмишини ҳикоя қилиб қолса, Бегижон учун у мудҳиш ва афсонадек бўлиб туюлар эди. Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) у ер-бу ерда, сийрак, Ахён-ахёнда жангчиларнинг каскалари кўриниб қолади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АХИЛ [a. اھیل – яқин, иноқ] Ўзаро жуда тотув муносабатли, иноқ-иттифоқ. Аҳил жамоа. Аҳил яшамоқ. ■ Аёл бор жойда меҳнат мазмуни, фарзандлар бахтиёр, оила фаровон ва аҳил. «Саодат». Босқинчилар нима бўлса ҳам бу аҳил одамларни бир-бирдан жудо қилиш, ораларига низо солиб, кейин босқин қилишига аҳд қилишибди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АХИЛЛАШМОҚ Аҳил-иноқ муносабатли бўлмоқ. Биз Холмат ака билан аҳиллашиб қолдик. Газетадан.

АХИЛЛИК Аҳил муносабат, шундай муносабатли ҳолат. Оғайнилар ўзларининг аҳиллиги, бир-бирига меҳри, шафқати билан ҳамманинг диққатини жалб этар, ҳавасини келтирар эди. Ойбек, Куёш қораймас.

АХИЛЧИЛИК айн. аҳиллик.

АХКОМ [a. احكام – ҳукмлар, буйруқлар, қонунлар] эск. кт. Қонун-қоидалар, йўл-йўриқлар, ҳукмлар. Унинг тўпламига киририлган ҳадислар фақатгина шариат аҳқомларига оид умумий қоидаларни акс эттириб қолмай, балки инсонларга хос барча хислат ва фазилатлар.. тарғиботига бағишланган. Газетадан.

АХЛ [a. اھل – халқ, аҳоли; лойиқ] кт. 1 Маълум бир қараш (нуқтаи назар), дин ва ш. к.га мансуб кишилар, одамлар. Ислом аҳли.

2 Истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли. Шаҳар аҳли. Қишлоқ аҳли. Жаҳон аҳли.

Маҳалла аҳли. ■ Олур бизлардан ибрат аҳли олам.. Ҳабибий.

3 Иш-фаолият, касб-хунарнинг маълум турига мансуб, шу соҳада фаолият кўрсатувчи кишилар, одамлар. Меҳнат аҳли. Савдогар аҳли. Илм аҳли. ■ Коммуна ота бағри кенг, сахий бир ижодкор сифатида ҳам санъат аҳли ичида машҳурдир. «Саодат».

4 Қатнашчи, иштирокчи. Конференция аҳли. Суҳбат аҳли. ■ Мажлис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқни олқишлади. Ойбек, Нур қидириб.

АҲМОҚ [a. اھموق – эси паст, тентак] 1 Ақл билан иш қилмайдиган, ақлга зид, бемаъни ишлар қиладиган, шундай ишларга йўл кўядиган. Эсинг кирмади сен аҳмоқнинг. Бошимизни балога қўйиб, ўзинг бу ёқларда тупроққа қоришиб юрибсан. С. Аҳмад, Уфқ.

АҲМОҚ ҚИЛМОҚ Лақиллатмоқ, алдамоқ. Иннайкин, ишим битди, эшагим лойдан ўтди, деб ўзини лақиллатиб кетаверардим. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ҳақорат ифодалайди. -Аблаҳ одам экансан! – деди [шом]. -Сиз ҳам аҳмоқ мулла экансиз! – деди Сафар бўзчи. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АҲМОҚГАРЧИЛИК с. т. айн. аҳмоқлик.

АҲМОҚЛИК Аҳмоқона хатти-ҳаракат, ноҳўя иш; шундай хусусиятга эгалик. -Агар Фотима шунга тегса, аҳмоқлик қилади. У устидан ялтирагани билан, асли паст одам! – деди Муса. П. Турсун, Ўқитувчи.

АҲМОҚОНА Аҳмоқларга хос йўсинда, аҳмоқларча. Аҳмоқона ҳаракат қилмоқ. Аҳмоқона савол. ■ Марямхон дастлаб ўз кундоши билан чиқишолган эмас. Ҳатто мусулмонларнинг бундай «аҳмоқона зақуни»ни фикри-хаёлига асло сиғдира олмаган. Ойбек, Танланган асарлар.

АҲМОҚЧИЛИК айн. аҳмоқлик.

АҲОЛИ [a. اھالی – «аҳл» сўзининг кўплиги] Маълум бир ҳудуд, вилоят, мамлакат ва ш. к.да истиқомат қилувчи одамлар. Маҳаллий аҳоли. Шаҳар аҳолиси. Аҳолини рўйхатга олиш. ■ Зарафшон воҳасида 4 миллионга яқин аҳоли яшайди. «Фан ва турмуш».